

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK ANAYASA DÜZENİNDE MİLLİYETÇİLİK
KAVRAMININ KULLANILMASI

Ulaş Birkan ÇAKILCI

2501150594

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ Ömür AYDIN

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ULAŞ BİRKAN ÇAKILCI Numarası : 2501150594
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. ÖMÜR AYDIN
Tez Savunma Tarihi : 31.05.2019 Saati : 13:00
Tez Başlığı : "TÜRK ANAYASA DÜZENİNDE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMININ KULLANILMASI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **YÜKSEKLİĞİ** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ.DR. SEDA İREM ÇAKIRCA YÜCEOĞLU		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜY. ÖMÜR AYDIN		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜY. ELİF ÇAĞLI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. SEDAT APAK		
2- DR. ÖĞR. ÜY. OĞUZ KAAK		

ÖZ

TÜRK ANAYASA DÜZENİNDE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMININ KULLANILMASI

ULAŞ BİRKAN ÇAKILCI

Milliyetçilik, hiçbir dönem durağan kalmamış ve daima değişebilen, dönüşebilen ve çağa uyarlanabilen bir kavram olmuştur. Bu sebepten dolayı her devirde varlığını gösterebilmiş ve aynı şekilde Türk anayasa tarihinde de farklı isimler altında olsa da yerini korumuştur. Bu tez çalışmasında da öncelikle temel milliyetçilik teorileri incelenmiş, akabinde anayasal süreç içerisinde milliyetçilik anlamında doğan kavramsal farklılıkların sebebi ve sonuçları tarihsel süreç ile birlikte araştırılmıştır. Nihayetinde Anayasa Mahkemesi içtihatları ile milliyetçiliğin somut olarak pratikte uygulanışı örneklerle ortaya konulmuş ve sonuca dair bir takım öneriler sunulmuştur. Araştırmanın sonucunda ise çalışma içerisinde de vurgulandığı gibi milliyetçilik kavramının dönemsel farklılıklara sahip olmasına rağmen esasen bu farklılıkların ortak amaçlardan kaynaklandığı gözlemlenmiştir. Bu minvalde gözlenen temel amaçlar şu şekilde özetlenebilir: Üniter devlet yapısını ve cumhuriyeti, farklı ve ayrılıkçı olarak görülen ideolojilere karşı korumak ve milliyetçiliği anayasal güvence altına alarak toplum inşası sürecinde kurumsal bir araç olarak kullanabilmek.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Üniter Devlet, Türk Anayasa Düzeni, Kurumsallaşma, Devletin Niteliği, Değiştirilemez Maddeler, Anayasa Mahkemesi İctihatları.

ABSTRACT

EMPLOYING THE NATIONALISM CONCEPT IN TURKISH CONSTITUTIONAL ORDER

ULAŞ BİRKAN ÇAKILCI

Nationalism is never non-deploying at any time and it is always an expanding, changeable and adaptable concept. For this reason, it has been able to show its existence in any era and due to the same reason, it has managed to hold its own existence in the Turkish constitutions even though its name was changed more than once. In this case, first of all the theories of basic nationalism were analyzed, and then the reason and results of conceptual differences born in the sense of nationalism in the constitutional process were investigated together with the historical process. In the end, the case law of the Constitutional Court and the practical application of nationalism with concrete and some suggestions were presented. As a result of the study, it has been observed that although the concept of nationalism has periodic differences as emphasized in the study, these differences mainly stem from common goals. These main objectives can be summarized as follows: To protect the unitary state structure and the republic against the ideologies seen as different and separatists and to use the nationalism as a corporate tool in the process of community building by guaranteeing the constitution.

Key words: Nationalism, Turkish Constitutional Order, Institutionalization, Instrumentalization, Property of State, Irrevocable Articles.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin tıpkı kuruluş öncesinde olduğu gibi kuruluş aşamasında da milliyetçilik dalgasından etkilenilmiştir. Bu etki hem devleti kuran kadrolarda hem toplumsal kesimlerde görülmüş ve dolayısıyla anayasa yapım aşamalarına da yansımıştır. Milliyetçilik ilk kez 1937 yılında anayasaya girmiş ve takip eden 1961 ve 1982 Anayasaları'nda milli devlet ve Atatürk milliyetçiliği olarak yer almaya devam etmiştir. Bu çalışmanın amacı ise cumhuriyet dönemiyle sınırlandırarak milliyetçilik kavramının anayasalarımızda neden yer aldığına sebeplerini ortaya koymaktır. Milliyetçilik kavramını anayasal güvence altına alarak beklentilerin, sebeplerin, sonuçların ve bu durumun etkilerinin neler olduğunu tespit edebilmektir.

Milliyetçilik başlığı her ne kadar sıklıkla işlenmiş bir konu olsa da kavramın anayasa düzeni ile ilişkilendirilmesi noktasında kapsamlı çalışma ve yeterli kaynak bulunamaması bir miktar zorluğa sebep olmuştur. Ancak ilgili tez çalışmasının sunacağı öngörülen katkının ön açıcı olması temenni noktasıdır.

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında başta çalışmanın bölümlerinin oluşturulmasından kaynak araştırmasına kadar her konuda desteğini esirgemeyerek farklı bakış açıları kazanmamı sağlayan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ömür AYDIN'a ve hem içerik hem biçimsel anlamda yönlendirmeleriyle katkı sunan Doç. Dr. Seda İrem ÇAKIRCA YÜCEOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bu tez çalışması esnasında yaşamakta olduğu ciddi sağlık problemlerine rağmen beni çalışmaya motive edebilen sevgili annem Zülfünaz ÇAKILCI ve daima yanımda olan sevgili babam Abdullah ÇAKILCI ile desteğini hiç esirgemeyen sevgili eşim Nuran ERTÜRK ÇAKILCI'ya ayrıca teşekkür ederek bu çalışmayı onların emeklerine ithaf ettiğimi belirtirim.

ULAŞ BİRKAN ÇAKILCI
İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI VE TÜRLERİ

1.1. Millet, Milliyetçilik ve Ulus Kavramlarının Açıklanması	3
1.2. Milliyetçiliğin Tarihsel Süreci ve Milliyetçilik Türlerinin Belirtilmesi	7
1.3. Milliyetçilik Kuramları ve Tartışmaları	14
1.3.1. Temel Milliyetçilik Kuramları ve Eleştirilerinin Belirtilmesi	14
1.3.2. Türkiye’de Tarihsel Anlamda Milliyetçiliğin Gelişimi, Temel Milliyetçilik Görüş ve Eleştirileri	20

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASALARININ GENEL ÖZELLİKLERİ VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMININ DEĞİŞİM, DÖNÜŞÜM VE GELİŞMELERİ

2.1. 1921 Anayasası Dönemi ve Genel Özellikleri	35
2.2. 1924 Anayasası Dönemi	41
2.2.1. 1924 Anayasası’nın Genel Özellikleri	41
2.2.2. 1924 Anayasası Dönemi Milliyetçilik	44
2.2.3. Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük ve Kurultaylarında Milliyetçilik Kavramının Dönüşümü	50
2.3. 1961 Anayasası Dönemi	56
2.3.1. 1961 Anayasası’nın Genel Özellikleri	56
2.3.2. 1961 Anayasası Dönemi Milliyetçilik	58

2.4. 1982 Anayasası Dönemi	71
2.4.1. 1982 Anayasası'nın Genel Özellikleri	71
2.4.2. 1982 Anayasası Dönemi Milliyetçilik	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

3.1. 1961 Dönemi Anayasa Mahkemesi İçtihatı	82
3.2. 1982 Dönemi Anayasa Mahkemesi İçtihatı	84
3.3. Siyasi Parti Kapatma Davaları	86
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	109

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
ÂİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ÂİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CGKH	: Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DEP	: Demokrasi Partisi
DKP	: Demokratik Kitle Partisi
DP	: Demokrat Parti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HSK	: Hakimler ve Savcılar Kurulu
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MBK	: Milli Birlik Komitesi
OHAL	: Olağanüstü Hal
ÖZDEP	: Özgürlük ve Demokrasi Partisi
RG	: Resmi Gazete
SP	: Sosyalist Parti

SPK	: Siyasi Partiler Kanunu
SPY	: Siyasi Partiler Yasası
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
TBKP	: Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Milliyet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TEK	: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

Milliyetçilik bir toplumu ortak tarih ve kültür gibi bir takım değerler altında birleştiren, millet ya da ulus şeklinde ifade edilen idealler altında örgütlenerek hareket etmesine neden olan itici bir güçtür. Siyasal ve toplumsal bir fikir olarak 18. yy sonlarında ortaya çıkmıştır. Etkileri ise 19. yy da yoğunlaşmış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Milliyetçilik değişken, dönüşebilir ve uygulanabilir olma yönüyle birçok ideolojiden ayrı tutulabilir. Bayraklar, marşlar, flamalar, gelenekler, törenler, anıtlar gibi araçlar vasıtasıyla okullar, müzeler, meydanlar gibi mekânsal yerlerde hergün yeniden üretilir. Dolayısıyla milliyetçilik sürekli olarak günceldir ve saydığımız unsurlar ile her toplumda farklı zamanlarda farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Milliyetçilik bu gücü sayesinde kitleleri aktif hale getirip hızlı bir şekilde harekete geçirebilmektedir. Kimi toplumlarda bağımsızlık hareketleriyle kimi toplumlarda ise ulus inşası süreçleriyle ortaya çıkmıştır. Özellikle 19. yy boyunca imparatorluk bakiyesi birçok toplum hızlı bir şekilde bu fikrin peşinden örgütlenerek devlet kurma ideallerine kavuşmuştur.

Bu tez çalışmasının ana soruları ise anayasa ve milliyetçilik ilişkisi üzerinden gelişerek şu şekilde olmuştur: *1924, 1961 ve 1982 anayasalarında milliyetçilik kavramı neden yer almıştır? Bu anayasalarda sırasıyla neden milliyetçilik, milli devlet ve Atatürk milliyetçiliği şeklinde farklı terimler kullanılmıştır? Milliyetçiliğin başta anayasa olmak üzere hukuk metinlerinde yer almasının ulus devlet inşası süreçlerine etkisi ne olmuştur?*

Milliyetçiliğin etkilemiş olduğu toplumlar, etnik gruplar, coğrafi bölgeler, devletler ve ideolojiler sıklıkla incelenmiş olsa da normlar üzerindeki etkisi için yeterli sayıda kaynak bulunmamaktadır. Bu durumun muhtemel nedenlerinden biri hukuk ile milliyetçilik ilişkisinin net olarak kurulamamasıdır. Dolayısıyla bu araştırma boyunca milliyetçilik ve anayasa ilişkisi için ayrı ayrı temel tartışmaları ve tarihsel süreçleri sunduktan sonra milliyetçiliğin anayasada ve hukuk normlarında farklı şekillerde de olsa her dönem yer almasının ve devlet niteliği sayılmasının nedenlerinin, sonuçlarının ve etkilerinin çözülmesi amaçlanmıştır.

Bu minvalde tez çalışması için öncelikle literatür taraması yapılarak temel okumaları sunabilmek adına 1. bölümde milliyetçilik kavramı ile ilgili teorik inceleme yapılacak ve milliyetçilik tartışmasının temel soruları, sınıflandırmaları, ne çıkan düşünürleri ve teorileri incelenecektir. 2. bölümde araştırma sorularından hareketle başta en üstün norm vasfı olan anayasalara yoğunlaşılarak T.C. Anayasaları'nın tarihsel süreci ve en önemlisi anayasalar ve parti programları ile kanunlar gibi bazı hukuk normları içerisinde milliyetçilik kavramının farklı dönemlerde farklı şekillerde kullanılması dönemsel olarak incelenerek meclis tutanaklarına geçen tartışmalara yer verilecektir. Anayasaların yanında bir takım kanunlar ve parti programları da incelenecektir ki anayasada yer alan bir ifadenin diğer hukuk normlarına yansımalarının verdiği etkinin gösterilebilmesi amaçlanmıştır. 3. ve son bölümde ise hukuki metinlerde yer alan milliyetçiliğin somut anlamda nasıl uygulandığı ve sonuç doğurduğu araştırılarak üniter devlet yapısı kavramı ile birlikte bu somut alanın uygulamalarının net olarak görüldüğü parti kapatma davaları üzerinden analiz edilecek ve bu konuyla ilgili anayasa yargısı tebliğlerindeki eleştiriler sunularak yorumlanacaktır. Tez çalışmasının kapsamı ise cumhuriyet dönemi anayasaları ve diğer hukuki normlarıyla sınırlı tutulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI VE TÜRRLERİ

1.1 Millet, Milliyetçilik ve Ulus Kavramlarının Açıklanması

Milliyetçilik kavramını daha iyi anlamlandırabilmek ve etkisini görebilmek için ilk önce millet kavramının irdelenmesi gereklidir. Zira bu iki kavram birlikte düşünüldüğünde aslında milliyetçiliğin temel sorularından olan “milletler mi milliyetçiliği yoksa milliyetçilik mi milletleri oluşturdu.” tartışması doğmaktadır. Bu tartışmayı önemsemek ve sonraki başlıklarda tekrar irdelleyecek olmakla beraber bu bölümde amaç bu tartışmaya girmekten ziyade kavramların içeriğini anlamlandırabilmektir.

Millet ve ulus kavramları döneme ve coğrafyaya göre karşıladıkları anlamlar açısından farklılık göstermiştir. Romalılar tarafından “natio”, Yunanlılar tarafından “ethne” şeklinde ifade edilen ulus ve millet kavramları başlangıçta daha ziyade “yabancı” olanı karşılamak için kullanılırken Ortaçağ’da üniversitelerdeki öğrenci grupları, Ortadoğu’da ise cemaati ifade etmek için kullanılmıştır ve dinseldir. Anlamları başlangıçta farklı olan bu kavramlar günden güne benzer hale gelmiştir.¹

Modern anlamıyla millet sözcüğü² ilk olarak 1884 yılı basımı İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde şu şekilde tanımlanmıştır: “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar”³ Hobsbawm’ın da benimsemiş olduğu bu tanım, konuyu toprak ve insan topluluğu üzerinden kavramıştır. İlaveten Hobsbawm bir halkı millet olarak sınıflandırabilmeyi temelde üç kritere dayandırmıştır ki bunlar: mevcut devletle kurulan tarihsel bağ, milli, edebi ve idari anadili olan kültürel elit ve fetih yeteneğidir. Yani geçmiş ve gelecek ilişkisi kurmuştur. Hobsbawm için milliyetçilik, toplum tarafından öyle olmadığı net olarak bilinen bir şeye sıkı sıkıya inanmaktır.⁴

¹ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik-Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn’ın Canavarına”, **19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Ed. H. Birsen Örs, 5. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 317.

² *nacion* sözcüğü olarak.

³ Eric J. Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik**, 4. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 24.

⁴ **A.e.**, s. 55.

A.D.Smith millet kavramını açıklarken bir grup sıralı madde saymıştır. Smith'e göre bir gruba millet diyebilmek için; tarihi bir yurt, ortak mitler, ortak kültür, ortak yasal hak ve görevler ve ortak ekonomi gereklidir. İşte bu öğeleri paylaşan insan grubuna millet denilmektedir.⁵

A.D.Smith'in bahsettiği diğer bir nokta ise milli kimliktir ve bu nokta milliyetçiliğin anayasada yer alması ile ilişkilendirilebilir. Smith'e göre; "milli kimliğin siyaseten belki de en belirgin işlevi, millete özgü kişilik ve değerleri tanımayan ve halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan, ortak yasal hakların ve yasal kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olmasıdır."⁶ Smith, devleti kendi deyimiyle milli bağlılığın kuluçkası olarak görmektedir. Smith'in ortaya koyduğu bağ, etni ve millet ayrımına da hitap etmektedir. Etni denilen kavramın bir ülke ile olan bağı, tarihi ve sembolik olarak kalabilirken milletin bağı fiziki ve fiilidir.⁷ Yani milletlerin ülkeleri vardır.

Öte yandan Ernest Gellner de iktidar ve ulus ilişkilerine dikkat çekmiştir. Gellner'in yaptığı ulusçuluk tanımı şöyledir: "Ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır."⁸ Ulus tanımında ise Gellner kültürü önemsemiştir ve Gellner'e göre, iki insan ancak aynı kültürü paylaşıyorsa ve birbirlerini aynı ulustan görüyorsa ancak o zaman aynı ulustan sayılabilecektir.⁹ Kültür kavramı Gellner için özellikle önemlidir ve kültürleri yabani ve bahçe kültürleri benzetmesiyle ayırır ki bu ayrımı aslında tarım insanı ve sanayi insanı arasında da yapar. Gellner'e göre, yaban olan kendiliğinden gelişir, doğaldır ve özel çaba gerektirmeden aktarılabilir, tıpkı tarım insanı gibidir. Oysa ıslah edilmiş olanlar özel çaba, beslenme gerektirir, tıpkı sanayi insanı gibidir. Dolayısıyla sanayi insanının ihtiyacı ulusal eğitim ve iletişim, bakıcısı da devlettir.¹⁰

⁵ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 32.

⁶ A.e., s. 35.

⁷ A.e., s. 70.

⁸ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, 2. bs., İstanbul, Hil Yayın, 2008, s. 71.

⁹ A.e., s. 78.

¹⁰ A.e., s. 130-132.

Ulus tanımına Anderson'un katkısı ise şöyle olmuştur:

“Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur... Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de herbirinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder.”¹¹

Anderson'un tanımındaki hayal etmenin bir sınırının olduğunu da hatırlamak gerekir ki bu sınır ulusların teritoryal sınırlarıyla kesişmektedir. Hayali cemaati yaratan şey ise dildir. Ulus dille kavranır ve dil, ulusu kaynaştıran ortaklık ögesidir. Anayasal açıdan baktığımızda ise ulusun ortak noktası olan dil, resmi dil kavramı ile anayasa tarafından koruma altına alınmaktadır.

Tom Nairn'e göre ulusçuluk “modern ve çağdaş tarihte yaşanan genel yön değiştirmelere karşı geliştirilen çok yönlü ve karmaşık bir tepkidir ve etnik toplumların doğal bir özelliği olmayıp aksine yeni ve yapaydır.”¹² Dolayısıyla tarihsel değil modernidir.

Ernest Renan da konuya tarih ve gelecek ilişkisi açısından bakmış ve ulus tanımını şu şekilde oluşturmuştur:

“Bir millet bir ruhtur, manevi bir varlıktır. Bu ruhu, bu manevi varlığı, hakikatte bir olan iki şey teşkil eder. Biri mazide, öteki haldedir. Biri, müşterek olarak zengin bir hatıralar mirasına konmadır. Öteki, bugünkü birlikte yaşama rızası, tüm olarak elde edilen mirası değerlendirmeye devam etme iradesidir.”¹³

Max Weber de Renan gibi sübjektif bir tanım yapmayı yeğlemiştir: “Millet, kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir; o halde millet, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan bir topluluktur.”¹⁴

Milliyetçi fikirlerin pratik aşamasında ise Hitler'e ve Hitler'in tanımına göz atmak gerekir. Hitler'e göre milliyet ırk demektir ve dile bağlı değil kana bağlıdır. Almanlaştırmak diye bir şey yoktur çünkü böyle bir durumda kan karışır ve

¹¹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, 8. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s. 20.

¹² Tom Nairn, **Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus'a Bir Bakış**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 258.

¹³ Ernest Renan, **Nutuklar ve Konferanslar**, 1. bs., Ankara, Sakarya Basımevi, 1946, s. 120.

¹⁴ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 262.

melezleşir ve bu durum Alman medeniyetini geriletir. Devletin görevi ise ırkı korumak, geliştirmektir. Ancak bu şekilde üstün medeniyete ulaşılabilir.¹⁵ Bu ırkçı devlet yapısına göre devlet ise devlet tebaası, yabancı ve vatandaş ayrımı yapmaktadır. Yabancı, başka devletin tebaasıdır. Doğum bir kimseye tebaa sıfatı verir. Milliyeti Alman olan genç tebaa eğitim ve öğretim ile ırkın milli ruhunu alır, orduya katılır ve tamamladıktan sonra törenle vatandaşlık unvanı verilir. Sadakat yemini ettirilir. Ancak suçlu, vatan haini, katil gibi kişilerden bu unvan geri alınır ve tebaa seviyesine düşürülür. Irk olarak Alman kadınlar ise çalışıyorsa evlenmeden vatandaşlık verilebilir ancak ırk olarak Alman değilse ancak evlenmekle vatandaş olabilir.¹⁶

Marksizm ise milliyetçiliğe daha ziyade ekonomik ilişkiler açısından bakmıştır. Bu çerçevede modern anlamdaki ulus kavramı feodalizmin ortadan kaldırılıp kapitalist üretim tarzına geçilmenin tarihsel, doğal bir sonucudur.¹⁷ Marksizme göre içerik olarak olmasa bile proleteryanın burjuvaziye karşı mücadelesi ilk olarak ulusaldır. Çünkü her ülkenin proleteryanının ilk önce kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak zorundadır.¹⁸

Lenin de ulus devlet kavramını kapitalizmin tipik ve olağan devleti olarak belirtmiştir. Lenin her ne kadar ulusların kendi kaderini tayin hakkını savunduğu için bu durumun burjuvaziye yaradığı gerekçesiyle eleştirilse de sözlerine şöyle açıklık getirmiştir:

“Eğer ezilen ulusun burjuvazisi, ezen burjuvaziye karşı savaşırsa, biz, her zaman ve her durumda, herkesten daha kararlı olarak bu savaştan yanayız... Ama ezilen ulusun burjuvazisi, kendi öz burjuva milliyetçiliğinin çıkarlarını savunuyorsa, biz ona karşıyız.”¹⁹

Lenin'in amacı belli ki ezilen ulusları ezen uluslardan kurtarmak için bir çözüm yolu bulabilmektir. Ayrılıkçılık ya da küçük devletler oluşturularak bölünmelerine müsaade etmek değildir.

¹⁵ Adolf Hitler, **Kavgam**, 1. bs., İstanbul, Abaküs Yayın, 2004, s. 358-360.

¹⁶ **A.e.**, s. 407-408.

¹⁷ Can Kakışım, **Sınıf, Etnisite ve Kimlik**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 24.

¹⁸ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, 2. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s. 51.

¹⁹ V.İ. Lenin, **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, 11. bs., Ankara, Sol Yayınları, 2010, s. 69.

Stalin açısından da konu pek farklı değildir fakat Leninizmi sistemleştirmiştir. “Ulus, tarihi olarak oluşmuş, dil, toprak, iktisadi yaşantı birliği, ve kültür birliğinde ifadesini bulan ruhi şekillenme birliği temelinde oluşmuş istikrarlı bir insan topluluğudur.”²⁰

Konu ile ilgili olarak Ziya Gökalp ise ulusu, eğitimle ilişkilendirmiştir ve Gökalp'e göre ulus, aynı eğitimden geçmiş bireylerin oluşturduğu topluluktur. Dolayısıyla ırksal, siyasal bir yapı değildir.²¹ Gökalp için Türk, ulusun adıdır, fakat kolları mevcuttur. Türkçülük, Türk ulusunu korumak demekken; Turancılık ise Türk kollarını biraraya getirebilmenin büyük ülküsüdür. Gökalp için kişilerin toplumsal inanç biçimine göre ulusu Türk, ümmeti İslam ve uygarlığı ise Batı olmalıdır. Yani Batı'nın ilmi, bilgisi, teknolojisi alınarak Türklük ve İslamlık ile yoğrulmalıdır.²²

Suavi Aydın, milliyetçiliği birden fazla unsurla ilişkilendirerek milliyetçiliğin üç temel amaçla açıklanabileceğini belirtmiştir: ulusal ekonomi yaratmak, ulusal ve özerk bir yasama/yürütme organı oluşturmak ve ayırıcı bütün bağları bu organın denetiminde toplamak ve ulusal bir kültür ve kimlik yaratmaktır.²³

Özkırımlı'ya göre ise “milliyetçilik bir dünyaya bakış ve onu yorumlama biçimi, bizi çevreleyen gerçekliği anlamamızı ve onu şekillendirmemizi sağlayan bir referans çerçevesidir.”²⁴

Görüldüğü üzere hayli önemli olan bu kavramlar üzerine net ve kesin bir tanım yapılamamaktadır. Nitekim önemli olanın da kesin bir sonuca varmaktan ziyade fikirlere dikkat çekmek olduğu söylenebilir.

1.2. Milliyetçiliğin Tarihsel Süreci ve Milliyetçilik Türlerinin Belirtilmesi

Milliyetçilik fikrinin ortaya çıkışı ile ilgili net bir zaman aralığı tarif etmek zordur, ancak milliyetçilik ve ulusal egemenlik kavramının yaygın fikre göre siyasal

²⁰ J.V. Stalin, **Eserler**, 1. bs., C. II., İstanbul, İnter Yayınları, 1989, s. 258.

²¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, 1. bs., İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2004, s. 47.

²² **A.e.**, s. 105.

²³ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, 2. bs., İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2000, s. 61.

²⁴ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar**, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 28.

anlamda ilk olarak 1700'lerin sonundaki Amerikan ve özellikle Fransız devrimleriyle vücut bulduğu ve meşruiyet kazandığı söylenebilir. A.D.Smith tarafından da milliyetçiliğin doğuşu 18. yüzyıl Avrupasına dayandırılır.²⁵ Nitekim Anderson da milliyetçiliğin doğum çağıının 18. yüzyıl olduğunda hemfikirdir ki aynı zamanda bu çağı dinsel düşünce tarzlarının da sonu olduğunu belirtir.²⁶ Fakat bir yönüyle konuyu 1700'lerin başına Rousseau'nun "genel irade yanılmaz" fikrine dayandırarak 18. yüzyılın başına götürmek de mümkün olmuştur. Milliyetçilik hakkındaki kapsamlı, sistematik ve kuramsal akademik çalışmaların başladığı dönem ise 20. yüzyıldır.

Milliyetçilik değişken, uyarlanabilir ve özü itibariyle saldırgan bir fikirdir. Bireyi geçmiş ve gelecek beklentisine göre konumlandırma yeteneği vardır ve aidiyete ilişkindir. Davis'e göre, "Aidiyet, ancak kişi ile topluluk, anavatan ya da devlet arasındaki güvenli ve istikrarlı bağ tehlikeye girdiğinde dile gelir."²⁷

Ulus ve devlet arasındaki aidiyet ilişkisinin kökleri Ortaçağ Avrupasına kadar götürülebilir. Dönemin coğrafyasında siyasal açıdan feodal, dağınık bir iktidar anlayışı hüküm sürmüştür. Yüzyıllarca parçalı iktidar odakları ve kilise bürokrasisi altında yaşayan halkın, nüfusun ve üretimin artması ve sonucunda ticaret süreçleri ve benzeri sebeplerle bulundukları topraktan ayrılma gerekleri oluşmuştur. Avrupa feodalitesinin yıkılmasıyla iktidarı kendi elinde tutmaya çalışan kraliyet ailelerinin egemenliği altında mutlakiyetçi dönem geçirilmiş ve nihayetinde 1648 Westphalia Antlaşması ile Avrupa'daki iktidar savaşları sona ermiş modern ulus devlet anlayışı oturtulmuştur. Ülke sınırları içinde egemenlik tek elde toplanmıştır. Türdeş yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Devletler birbirlerinin egemenliklerine ve iç işleyişlerine karışılmayacağı noktasında hemfikir olmuşlardır.

Milliyetçiliği belli bir sınıflandırma çerçevesinde de net olarak türlere ayırmak ve kabul etmek mümkün olmamıştır. Birçok yazar birçok farklı türe ayırarak açıklamaya çalışmıştır ve doğal olarak birçok farklı sınıflandırma ve kuram ortaya çıkmıştır. Kanaatimce denilebilir ki bu çeşitlilik milliyetçiliğin tek bir kuramla açıklanamayacak kadar değişken bir düşünce biçimi olmasıyla ilgilidir.

²⁵ Smith, **a.g.e.**, s. 10.

²⁶ Anderson, **a.g.e.**, s. 25.

²⁷ Nira Yuval-Davis, "Aidiyetler: Yerlilik ile Diaspora Arasında", **21.Yüzyılda Milliyetçilik**, Ed. Umut Özkırımlı, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 141.

Bu minvalde milliyetçilik araştırmalarında sıklıkla kullanılan dönemsel ayrımlardan söz edilebilir: 1918 öncesi, 1918-1945 arası ve 1945 sonrası. Nitekim tarihçi Hobsbawm da benzer bir ayırım yapmış ve 1870-1918 arasını milliyetçiliğin dönüşümü, 1918-1950 arasını milliyetçiliğin zirvesi ve 20. yüzyılın sonu şeklinde bölümleyerek çalışmıştır.

1918 öncesine bakılacak olursa, milliyetçilik düşüncesinin doğduğu dönemdir ve milliyetçilik fikrinin ilk filizlendiği yer Alman romantik düşüncesi olmuştur. Alman olma bilincinde önemli rol oynayan fikirler, milliyetçilik düşüncesine de katkıda bulunmuştur.

Kant'a göre, iyi irade özgür ve özerk olandır. Siyasi anlamda bunun karşılığı ise kendi kaderini tayin hakkı ve cumhuriyetçiliktir. Ulusların kendi kaderini tayin hakkı en yüce değerdir, çünkü özgürlüğü yansıtır. En geçerli yönetim biçimi de cumhuriyetçiliktir, çünkü vatandaşın özerk iradesini yansıtır.²⁸ Kant'ın burada bireyselliği öne çıkardığı ve kişinin ancak bireyselliği ile özgürleşebileceğini ifade ettiği söylenebilir. Siyasi alanda bu bireysellik nasıl ortaya çıkabilecektir diye sorulduğunda ise karşımıza cumhuriyetçilik cevabı çıkmaktadır.

Kant'ın da öğrencisi olan Fichte ise Kant'ın aksine bireysellikten, iç dünyadan ve içe yönelmeden ziyade dış dünyayı anlamlandırmıştır. Bütüncül ve organik bir dış dünya tasavvur etmiştir. Fichte'ye göre bireyin tek başına bir önemi yoktur, ancak bütün ile birarada olduğu sürece vardır. Siyasi anlamdaki yansıması ise devlet üzerine olmuştur. Devlet dediğimiz yapı Fichte'nin “bütün” kavramıdır ve organik bir yapıdır. Devlet, bireylerin toplamından daha önemlidir ve birey ile devlet bütünlüğü gerçekleştiğinde bireysel özgürlükte gerçekleşir. Bu nedenle bütünsel yapı özümsemelidir.²⁹

Bir başka Alman düşünür Johann Gottfried Herder'in ise önceliği dil olmuştur. Dilden kastedilen gelenekler, görenekler, törenler yani kültür oluşturan unsurlardır. Ortak dil kullanan insanlar birer topluluk oluşturur ve milletin ilk adımıdır der. Dolayısıyla milletin oluşumu için bu kadar önemli olan bir yapı

²⁸ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, 3. bs., Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 35.

²⁹ A.e, s. 36-37.

korunmalı, yabancılaşmadan uzak tutulmalıdır. Çünkü bu yapı milli ruhu yansıtmaktadır.³⁰

Alman romantik düşüncesine elbette birçok katkı verilmiş olsa da bu üç düşüncenin sonunda klasik Alman romantizmini oluşturan devlet, millet ve dil sacayakları oluşmuştur.

Fransız tarihçi Ernest Renan, milliyetçiliği öznellik üzerinden açıklamıştır. Irk, dil, din gibi nesnel kavramlar yerine ortak tarih, birlikte yaşama istek ve arzusu ve kahramanlıkları koymuş ve en önemlisi milleti millet yapan ögenin tüm bu öğeler kadar toplu unutuşlarda olduğunu belirtmiştir. Milletin başına gelen talihsiz olayların zaman zaman unutulması gerektiğinin de altını çizmiştir.³¹ Renan'ın sistemleştirdiği görüşler ülkemizde Atatürk Milliyetçiliği olarak da bilinmektedir.

Milliyetçiliğin maddi anlamda etnisite, dil, din, toprak şeklinde ölçütleri varken öznel anlamda ise ortak kültür, birlikte yaşam arzusu, ortak irade gibi ölçütleri mevcuttur. Irka, kana, etnik temellere dayalı olan maddi anlayış Alman modeli olarak adlandırılırken, bütüncüllüğü ve devletçi bir anlayışla kader birliğine vurgu yapan manevi anlayışın ise Fransız modeli olarak adlandırıldığını da belirtmek gerekir.

Marksizm ise konuya elbetteki sınıf çatışması üzerinden bakmış, birçok farklı görüş ortaya çıkmış ve milliyetçilik düşüncesi marjinal kalmıştır. Rosa Luxemburg işçi sınıfı ile milliyetçilik tartışmalarına ve sosyalizm ilişkisi kurulmasına kesinkes karşı çıkarken ve bu anlamda işçileri ulus ile sınırlandırmak yerine çokuluslu bir sınıf mücadelesi yürütülmesi gerektiğini belirtirken, Lenin bu noktada ezilen halkların kendi kaderlerini tayin hakkı olduğunu dile getirmiş ve desteklemiştir. Marx ve Engels ise modern millet anlayışının tarihsel sürecin bir sonucu olduğunu söylemiştir.³² Çünkü kapitalist üretim biçimine geçişle birlikte pek çok homojen toplumsal yapı oluşmuş ve merkezi yapı meydana gelmiştir. Yerel farklılıklar türdeş hale getirilerek piyasa ekonomisinin önü açılmıştır. Marx ve Engels kurgusal olduğunu düşündükleri ulus devlet oluşturulması anlayışına karşı olmuşlardır. Onlar

³⁰ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 38-39.

³¹ Renan, **a.g.e.**, s. 121.

³² Kakışım, **a.g.e.**, s. 25.

için işçilerin vatani yoktur. Komünistler işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesinde geçmek zorunda olduğu her aşamada tüm hareketin çıkarlarını temsil eder ve komünistler farklı ülkelerinde proleterlerinin ulusal savaşlarında yine her türlü milliyetten bağımsız olarak tüm proleteryanın ortak çıkarlarını savunur.³³

John Stuart Mill ise konuyu biraz daha farklı bakmaya çalışmış ve birbirine yakınlık hisseden insanlar grubu milliyeti oluşturur demiştir. Mill'e göre bu durum kişileri işbirliğine itecek ve tek bir yönetim altında birleşme isteği doğacaktır. İnsanlar arasındaki yakınlık ve türdeşlik sayesinde özgür yönetimler ve kurumlar oluşacaktır.³⁴

Milliyetçilik ile ilgili temel ayrımlardan biri de liberal, muhafazakar, yayılmacı ve anti-kolonyal milliyetçilikler olmuştur. Liberal milliyetçilik anlayışına göre aristokrasiye karşı demokrasi savunulmaktadır. İtalyan birleşmesinin mimarı Giuseppe Mazzini tarafından ifade edilen, Rousseau'nun "genel irade yanılmaz" anlayışıyla şekillenen bu fikire göre çoğunluk iradesi, halk egemenliği ve katılımı, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve ulus devlet yapısını korumak oldukça önemlidir. Rousseau'ya göre, bir toplumsal grubun bir diğerini baskılamasını önlemenin yolu genel iradeye teslim olmaktan geçmektedir. Eğer kişiler genel iradeye teslim olursa bireysel vatandaş olmuş olurlar ve vatandaş olan birey ait olduğu topluma bağlılık duyar. Böylece toplumun, bütünün çıkarını kendi çıkarından önce görür.³⁵

Muhafazakar milliyetçilik ise liberal milliyetçilik ile bir noktada tezattır. Muhafazakar milliyetçilik kurulmakta olan değil kurulu milli devletler içinde gelişmiştir. Sistemi muhafaza etmek, yurttaşlık ve devlet vurgusu oldukça önemlidir.

Yayılmacı milliyetçilikte ise bir milletin diğerine karşı üstünlüğü anlayışı söz konusudur. Yayılmacı milliyetçiliğin şovenist yapısı Nazi sistemi ve İtalyan Faşizm'i ile örneklendirilebilir. Avrupa coğrafyasının Afrika kıtası için sömürge pazarlıkları da yayılmacı anlayışın temel dinamikleridir.

³³ Marx, Engels, **a.g.e.**, s. 35-36.

³⁴ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 44-45.

³⁵ Jean Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, 9. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 26-27.

Anti-kolonyal milliyetçilik ise sömürgecilik sonrası ortaya çıkmıştır. Batı karşıtı ulusal bağımsızlık arzuları bu tip milliyetçilik ile ilişkilidir. Yalnızca siyasi değil sömürge olmaktan çıkma anlamında bağımsızlık arzusunun ekonomik yönü sebebiyle de bu tip milliyetçilikler Marksizm-Leninizm ideolojileriyle buluşabilmişlerdir.

1918-1945 dönemine bakıldığında ilk olarak Carleton Hayes karşımıza çıkmaktadır. Carlton Hayes milliyetçiliği insancıl, geleneksel, liberal, ekonomik, jakoben ve kaynaştırıcı olmak üzere tipolojiler oluşturarak sınıflandırmıştır. İnsancıl milliyetçilik bilimseldir ve siyasetin etkisinden arındırılarak bilimsel denetim altında ilerlemeyi kastetmektedir. Geleneksel milliyetçilik bilimsel olana zıttır. Millet geleneksel ve organiktir. Ekonomik milliyetçilik emperyalizme karşıtlığı ifade etmektedir. Liberal milliyetçilik ulusların kendi kaderini tayin hakkını benimseyen, ulus devletlerin egemenliğine dayanan sistemdir. Jakoben milliyetçilik vatan fikrini iktidara zorla ve devrimle benimsetmek demektir. Kaynaştırıcı ya da birleştirici milliyetçilik ise etnik farklılıklardan oluşmuş siyasal toplumu bir arada tutmaya çalışmaktadır.³⁶

Dönemin Alman yazarlarından Hans Kohn tercihi ise Alman ve Fransız milliyetçiliği sistematığı üzerinden ikili bir ayırım yapmak olmuştur. Kohn'a göre iki tür milliyetçilik türü vardır. Bunlar Doğu-Batı tipi milliyetçiliklerdir. Batı tipi milliyetçilik Fransız milliyetçiliği gibi ulusa giriş ve çıkışın olabildiği, sınırları belli bir bölgede yaşayan insan topluluğunun siyasal formu olarak adlandırılan modeldir. Toplum sözleşmelerine dayalı orta sınıf milliyetçiliğidir. Doğu milliyetçiliğinde ise Alman milliyetçiliğindeki gibi milletin üyesi olmak için orada doğmak gereklidir ve iktidar o toplumdan çıktığı için meşrudur. Daha duygusal milliyetçiliktir, oysa Fransız sisteminde iktidar, ulus onu seçtiği için meşrudur.³⁷

1945 ve sonrası dönem ise milliyetçilik fikrinin akademik dünyada sıklıkla ele alınmaya başladığı ve en çok üretimin yapıldığı dönem olmuştur. İmparatorlukların çöktüğü, yeni devletlerin kurulduğu milliyetçiliğin en üst düzeyde

³⁶ Carleton J. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, 2. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2010, s. 23-25.

³⁷ Yavuz Çilliler, “**Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları**”, Akademik İncelemeler Dergisi, C.X, Sayı 2, 2015, s. 49-50.

hissedildiği bir ortamdır. Milliyetçilik de egemen yapıların çöküşüyle birlikte ortaya çıkan sıkıntıları gidermeye yarayan bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve gelenekselcilikten modernizme uzanan bir köprü vazifesi görmüştür.

A.D.Smith milliyetçiliği temelde iki ayrı sınıfa ayırmıştır. Bunlar: Teritoryal ve Etnik milliyetçiliklerdir. Teritoryal milliyetçilik kendi içinde bağımsızlık öncesi ve sonrası hareketler olarak ayrılmaktadır. Bağımsızlık öncesi hareketler anti-sömürgeci olarak tarif edilmiş ve önceliklerini yabancıları kovmaya adadıkları belirtilmiştir. Bağımsızlık sonrası hareketler ise entegrasyoncu milliyetçilik olarak tarif edilmiş ve yeni bir siyasi topluluk içinde nüfusu biraraya getirmeyi amaç edindikleri belirtilmiştir.³⁸

Etnik milliyetçiliklere baktığımızda doğuştan bir toplum olma hayali ve soy bağı ile gurur duyma dürtüsü görülmektedir. Etnik milliyetçilikler de aynı şekilde bağımsızlık öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bağımsızlık öncesi hareketler ayrılıkçı milliyetçilikler ve diaspora milliyetçiliği olarak tanımlanmıştır. Amaçları daha büyük siyasi birimden ayrılıp yeni bir siyasi etno-millet kurmaktır. Bağımsızlık sonrası hareketler ise irredentist ve pan milliyetçilikler olarak tanımlanmıştır. Etno-milletlerin o andaki sınırlarının dışındaki etnik akrabalarının yaşadıkları toprakları ilhak edip daha geniş bir etno-milli devlet kurmak hedefindedirler.³⁹

Dönem yazarlarından E.H. Carr ise milliyetçiliği isimlendirmekten ziyade birinci, ikinci ve üçüncü şeklinde dönemlere bölerek sınıflandırmıştır. Birinci dönem Ortaçağ'ın imparatorluk ve kilise birlikteliğinin dağılışı ve ulusal devlet düzeninin kurulmasından Fransız İhtilali ve Napoleon savaşlarına kadar geçen süredir. Bu dönemde ulus, hükümdarın şahsında somutlaşmıştır. İkinci dönem Napoleon savaşlarından 1. Dünya Savaşı başlangıcına kadar geçen dönemdir. Dönemin ayırt edici özelliği milliyetçilik ve enternasyonalizm dengesinin varlığı ve ulusun hükümdarın şahsından ayrılmış bir varlık olarak değerlendirilmesidir. Son olarak üçüncü dönem ise 1914-1939 yılları arasındır. Bu dönemin özelliği ise ulus sayısının artışı, ekonomik ve siyasi gücün birleşmesidir. Dördüncü dönemin

³⁸ Smith, **a.g.e.**, s. 133.

³⁹ **A.e.**, s. 134.

sınıflandırılmasında ise net ve keskin bir ayrım koyulmamakla beraber 2. Dünya Savaşı sonrası yıkım süreci yazar için önemli olmuştur.⁴⁰ Carr'ın yapmış olduğu tipolojinin sebebi milliyetçiliğin tırmanışını gösterebilmektir.

Carr'ın dönemlendirmesinden farklı olarak Miroslav Hroch ise milliyetçiliğin gelişimini ulusal bilinç üzerinden 3 aşamaya bölerek ele almıştır. A evresinde eylemciler etnik grubu tanımak, keşfetmek ve bunları yaymakla ilgilenirler. B evresinde yeni ortaya çıkan eylemci grup milli bilinci uyandırmaya çalışır ve ulusal kimlik benimsedikçe kitle hareketi ortaya çıkar. C evresinde ise tam bir toplumsal yapı oluşturulabilir.⁴¹

Önemli yazarlardan John Breuilly'nin milliyetçilik ayrımı ise ayrılıkçı, reformcu ve birleşmeci olmuştur. Bu durum ulus ve devlet arasındaki ilişkiye göre belirlenmiştir. Breuilly'e göre; bir ulus, devlete karşı ayrılıkçı davranabilir veya devletten ayrılmak yerine onunla beraber kalıp yenilenmesini ve dönüşmesini isteyebilir ya da başka bir devlet ile birleşmesini talep edebilir.⁴²

Milliyetçilik fikrinin en önemli özelliği genel geçer, tek ve net bir tanıma ya da sınıflandırmaya sokulamamasıdır, çünkü milliyetçilik tek bir kişi tarafından sistemleştirilmiş bir fikir değildir ve bu yönüyle diğer ideolojilerden çok farklı bir konumda durmaktadır. Her araştırmacı yeni bir eleştiri getirerek kendi tanım ve sınıflandırmasını yapabilmektedir. Dolayısıyla milliyetçiliğin tanımlanmasında da olduğu gibi burada da önemli olan tek bir sınıflandırma ve tanım bulmaktan ziyade ideolojinin fikrîsel gelişim ve dönüşümünün yoğunluğunu inceleyebilmektir.

1.3. Milliyetçilik Kuramları ve Tartışmaları

1.3.1. Temel Milliyetçilik Kuramları ve Eleştirilerinin Belirtilmesi

Bu bölümde milliyetçilik ile ilgili temel kuramlar incelenerek birbirleri arasındaki ilişki ağları sunulmaya çalışılmıştır.

⁴⁰ Edward Hallett Carr, **Milliyetçilik ve Sonrası**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 7.

⁴¹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 200.

⁴² **A.e.**, s. 79.

Milliyetçilik kuramları yaygın olarak ilkçi⁴³, modernist⁴⁴ ve etno-sembolcü⁴⁵ bir ayrıma tabi tutulmuştur. İlkçi yaklaşım milletlerin mi yoksa milliyetçiliğin mi daha önce varolduğu sorusuna bir cevap mahiyetinde milleti geçmişten beri verili olarak kabul etmektedir. İlkçiler için millet doğal olarak var olandır. Bunun yanısıra modernistler milliyetçiliği yakın dönemin bir ürünü olarak görmektedir. Milletler modern dünyanın bir ürünüdür. Etno-sembolcüler ise milletlerin etnik kökenlerine önem vermişlerdir.

1957 tarihli makalesinde ilkçilik kavramını primordialist şeklinde ilk kullanan kişi Edward Shils olmuştur. Shils aileyi önemsemiştir ve aile grubu arasındaki bağ Shils'e göre, aralarındaki sevgi ve ilişkiden değil kan bağından kaynaklanmaktadır.⁴⁶ İlkçi yaklaşımın diğer önemli temsilcisi ise Clifford Geertz olmuştur. Geertz için verili olan şey Shils'deki gibi yalnızca kan bağı değildir. Onun yanında kültür, gelenek, görenek, dil gibi unsurlar da verili olma durumunu etkilemektedir.⁴⁷

Esasen ilkçilik kavramı altında da farklı başlıklar bulunmaktadır. Bunlar: doğalcı, sosyo-biyolojik ve kültürel yaklaşımlardır. Doğalcılar ilkçi yaklaşımın belkide en sert halidir. Doğalcı yaklaşıma göre, etnik kimliklikler insanın duyu organları kadar önemlidir ve bireyler belirli bir etnik topluluğa doğmaktadır. İnsanların farklı etnik gruplara ayrılmasını ve birbirlerini dışlamalarını doğal bir eğilim olarak görürler. Dolayısıyla milliyetçilik de onlar için temel ve doğaldır.⁴⁸

Diğer yandan sosyo-biyolojik yaklaşımclar ise etnik bağlılıkları genetik kodlara dayandırmaktadırlar. Yaklaşımı benimseyenlere göre, insanlar başarılı bir şekilde üremek isterler ve bunun için de uygun gördükleri eşler, çevrelerindeki yani hısımlarıdır. Dolayısıyla kişi için akrabalık bağları daha kuvvetli bir hal alır ve kendi etnik gruplarına karşı daha güçlü duygular besler. Bu görüşün önemli

⁴³ *Primordialist, essentialist, özcü.*

⁴⁴ *Instrumentalist, constructivist, yapılanmacı, araçsalcı.*

⁴⁵ *Ethno-symbolist.*

⁴⁶ Edward Shils, "Primordial, Personal, Sacred And Civil Ties: Some Particular Observations On The Relationships Of Sociological Research and Theory", **The British Journal of Sociology**, Vol: 8, No:2, 1957, pp. 130-145.

⁴⁷ Clifford Geertz, **Kültürlerin Yorumlanması**, 1. bs., İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, 2010, s. 259-260.

⁴⁸ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 85.

temsilcisi Pierre Van Den Berghe olmuştur. Berghe`ye göre, etnik topluluklar akrabalık ilişkilerinin daha geniş çaplı halidir.⁴⁹

Son olaraksa ilkçi yaklaşım içerisinde kültürelciler bulunmaktadır. Kültürelcilere göre, din, dil gibi öğelerin her şeyden önce var olduğuna ve bireyleri ayırdığına karşı bir inanç vardır. Bu anlamda Shils ve Geertz`in fikirleri kültürelcilik ile ilişkilendirilebilir.⁵⁰

Diğer temel kuram modernist yaklaşımclar tarafından oluşturulmuştur. Modernistlerin en önemli özelliği milletleri ve milliyetçiliği son birkaç yüzyıla ait olarak görmesidir. Dolayısıyla milliyetçilik onlara göre, sanayileşme, kentleşme gibi süreçlerin bir ürünüdür. Bu süreçler milliyetçiliğin ortaya çıkabilmesi için gereken toplumsal, ekonomik, kültürel altyapı koşullarını var etmiştir. Yani modernistlere göre, milliyetçilik milletleri yaratmıştır. Modernist yaklaşımclarında kendi içerisinde fikir ayrılığı yaşadığı ve bir noktayı ön plana çıkardığı alanlar olmuştur ve bu sebeple de ekonomik, siyasi ve toplumsal-kültürel teori başlıkları ortaya çıkmıştır.

Ekonomik yapıyı ön plana çıkaran modernistler daha ziyade Tom Nairn gibi Marksistler olmuştur. Nairn`e göre, milliyetçiliği 18. yüzyıldan bu yana ekonominin dengesiz gelişimi doğurmuştur. Ulusçuluk yapay ve yeni bir yapıdır.⁵¹

Michael Hechter ise konuyu iç sömürgecilik kavramıyla ele almıştır. Sanayileşme devletler içinde farklı bölgelerde farklı gelişmişlik düzeyleri yaratmaktadır. Ülke içinde bir bölge daha çok gelişirken diğer bölge az gelişebilmektedir. Bu durum ise merkez ve çevre yaratmaktadır. Merkez, daha çok gelişen, kararları alan ve kurumsallaşabilendir. Çevre ise az gelişen, kararlar alamayan ve toplumsal roller dağıtılırken geride kalandır. Hechter, bu ilişki ağı sonucunda artan merkez-çevre ilişkisinin merkezin çevreyi sömürmesine ve milli topluluğun bütünleşmesini engellemesine yol açacağını belirtmiştir. Son aşamada ise süreç ezilen çevre unsurunun bağımsızlık talebiyle sonlanacaktır.⁵²

⁴⁹ Melih Çoban, "Milliyetçilik Teorileri" **Türk Yurdu**, Sayı 295, Mart 2012, s. 346.

⁵⁰ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 94.

⁵¹ Nairn, **a.g.e.**, s. 55.

⁵² Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 124-125.

Immanuel Wallerstein da konuya ekonomik açıdan yaklaşmıştır. Wallerstein`a göre, kapitalizm insanlığı proleterleşmeye zorlamaktadır ve bu durum kapitalistler için maliyetleri arttırmaktadır. Artan maliyetleri azaltmak için kapitalizmin bulduğu yöntem ise insanları etnik sınıflara bölüp ayrıştırmaktadır.⁵³ Böylece insanların örgütlenmesinin önü kesilecektir.

Siyasi yapıyı ön plana çıkaran modernistler ise başta Brass, Breuilly ve Hobsbawm gibi araştırmacılarıdır. Breuilly`ye göre, milliyetçilik, milliyetçi tezlere dayandırarak iktidarı yani gücü ele geçirmeye çalışan siyasal bir harekettir. Dolayısıyla Breuilly milliyetçiliği devlet, güç, iktidar ve siyaset ile ilişkili tutmuştur. Breuilly`e göre; milliyetçiliğin açıklanabilmesi için hem modernleşmeyle ilişkisi hem de devletle ilişkisi tespit edilerek ortaya çıkarılmalıdır.⁵⁴

Bir araçsalıcı olan Brass`a göre, etnik kimlikler, kültür ve milliyetçilik seçkinlerin siyasi iktidar mücadelelerinde kullandıkları bir araçtır. Özellikle kültürün birleştiriciliği uluslaşma sürecinde siyasi elitler tarafından kullanılmıştır. Ancak seçkinler etnik farklılıklara vurguyu bırakıp işbirliği veya ortak çıkar vurgusu da yapabilirler.⁵⁵

Hobsbawm ise milliyetçiliği de milletleri de bir toplum mühendisliğinin ürünü olarak görmektedir. Alışkanlıklar, görenekler, törensel ya da sembolik olan birçok şey Hobsbawm için icat edilmiş geleneklerdir. İcat edilmiş geleneklerin en somut örneği de milli bilinçtir. Yeni kurumlar oluşturmak, yeni statü ve toplumsallaştırma yöntemleri icat etmek ve millet gibi grupların bütünlüğünü sembolleyen topluluklar yaratmak halkı denetim altında tutmanın bir yolu olarak görülmüştür. Milliyetçilik milletleri yaratmıştır kimi zaman varolan kültürü değiştirerek kimi zaman da yeniden yaratarak. Bu anlamda Hobsbawm için milliyetçilik sanayi toplumunun ürünüdür ve modern toplumla ilişikilidir. Hobsbawm bu görüşlerini kısaca şu şekilde ifade etmiştir:

⁵³ Emine Gülselcen Kafkasyalı, “Ulus-Devlet ve Ulusçuluk: 1990 Sonrası Balkanlar ve Orta Asya”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2017, Ankara, s. 100.

⁵⁴ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 133.

⁵⁵ Çoban, **a.g.e.**, s. 347.

“Kısacası, analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.”⁵⁶

Son olarak Gellner ve Anderson gibi araştırmacılar ise toplumsal-kültürel yapıyı öne çıkarmıştır. Gellner'e göre, insanlık tarihi avcı-toplayıcı, tarımsal ve modern-endüstriyel toplumlar olarak ayrılmalıdır. Avcı-toplayıcı toplumlarda milletler ve milliyetçilik, merkezi ve kurumsal bir yapı olmadığı ve tarımsal toplumlarda güç başta statüye göre dağıldığından kopukluk yaşandığı için ortaya çıkamamıştı. Endüstri toplumlarında ise öncekilerdeki gibi belirli bir statüyle doğup ölme yoktu. Birey sınıflararası geçiş yapabiliyordu. Modern toplumda artık uzmanlaşma, standartlaşma önemliydi. Bunun içinde belli bir eğitim sistemi gerekiyordu ve eğitim bireye kimlik veriyordu. Eğitim, belli bir dilde ve kültürde alınmaktaydı. Birey bir yüksek kültüre sadakat besliyordu. Bu yüksek kültürü besleyen ve ayakta tutan ise merkezi devletti. Milliyetçilik de ancak nüfusa egemen, türdeş ve merkezi devlet tarafından kontrol edilen yüksek kültürlerde ortaya çıkabilmekteydi. Yani milliyetçilik milletleri doğurmaktaydı. Kapitalizm ve yayın endüstrisi modern milletlerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştu.⁵⁷

İlaveten Gellner önceki başlıkta da bahsedildiği gibi kültürleri bitkiler gibi yaban ve bahçe olarak ayırma tabi tutmuştur. Yaban olan bilinçli bir tasarım ve denetim olmadan kendiliğinden gelişir ve aktarılır. Oysa bahçe olan uzmanlıkla desteklenmiş ve beslenme olmadan kaldıklarında çürüyen bir yapıdır. Bu anlamda tarımsal toplum yaban olan, sanayi insanı ise bahçe olandır. Modern toplumda sanayi insanının tabiri caizse bakımını yapan ulusal eğitim ve iletişim sistemleri, koruyucusu da devlettir.⁵⁸

Anderson'a göre ise millet hayal edilmiş siyasi bir topluluktur. Ortaya çıkışı ise kültürel kavramlarla ilişkilidir. Bunlar: dinsel cemaat ve hanedanlık mülküdür. Din, coğrafi keşifler ve latincenin önemini kaybetmesinin peşi sıra yerel dillerde basılan kitap sayısının artmasıyla önemini kaybetmiştir. Hanedanlık ise kaynağını dinden aldığı için din unsurundaki zayıflama krallıkları da geriletmiştir. İşte bu

⁵⁶ Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 30.

⁵⁷ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 181-187.

⁵⁸ Gellner, **a.g.e.**, s. 132.

önemli iki unsurun yerini alan ise uluslar olmuştur. Artık iktidarın meşruiyet kaynağı ulus olmuştur.⁵⁹ Ulusların, din ve hanedanlıkların yerini almasının altındaki neden ise zaman anlayışındaki devrimdir. Ortaçağ'da geçmiş, bugün ve gelecek anlayışı yerine ilahi kudret sebebiyle olayların eşzamanlı olduğu inancı hakim olmuştur. Ancak modern zamanda dini kırılmayla da birlikte geçmiş, bugün ve gelecek arasında illiyet ilişkisi kurulmaya başlanmıştır ve geçmişten geleceğe uzanan bir topluluk hayal edilebilir hale gelmiştir.⁶⁰

Son olarak etno-sembolcü fikirlere gelindiğinde başta A. D. Smith, John Armstrong ve John Hutchinson gibi araştırmacılar görülmektedir. Etno-sembolcüler milliyetçiliği modern dönemlere ait olarak görmüşlerdir ancak yalnızca sanayileşme, kapitalizm gibi süreçlerle birlikte bir milliyetçilik açıklaması yapmaktan kaçınarak etnik bağılıkları da öne çıkarmayı yeğlemişlerdir. Modern milletlerle etnik kökenleri arasında bağ kurulması gerektiğini belirterek milletlerin gelişimini uzun bir süreç ile açıklamışlardır.

John Armstrong bu noktada tarihsel bir süreci baz alarak bakış açısını belirlemiştir. Etnik bilincin uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğunu belirterek günümüzü de bu sürecin son aşaması olduğunu altını çizmiştir, çünkü bu bilinç kalıcı ve sürekli.⁶¹ Armstrong için etnik grupları ayıran semboller yüzyıllardır vardır ve bu kalıcılığı sağlayan şey yaşam tarzı, din, kent ve imparatorluklar ve dildir.⁶²

A.D. Smith de milletlerin oluşum sürecinin yüzyılları içerisine alan bir zamanı ifade ettiğini belirtir. Milletin kimliği de etnik temellerinde yatmaktadır. Geçmiş etnik toplumlar ve ilişkiler dikkate alınmadığı sürece milliyetçilikler anlaşılamaz. Milletlerin kökeninde etnik unsurlar vardır ve bu sebeple milletlerin oluşum sürecinin yüzyılları bulan zaman süreçleri içinde değerlendirilmelidir. Bir etniyi oluşturan öğeler ve tanımlayıcı işaretleri ise şunlardır: Kolektif isim, ortak soy miti, ortak tarih, özel ortak kültür, belli bir teritorya ile özdeşleşme ve dayanışma

⁵⁹ Anderson, **a.g.e.**, s. 26-36.

⁶⁰ **A.e.**, s. 36-41.

⁶¹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 213.

⁶² John A. Armstrong, **Milliyetçilikten Önce Milletler**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

duygusu. Dolayısıyla Smith için etni⁶³ ortak soy miti, tarih ve kültürleri ile birlikte bir teritorya ile özdeşleşen ve dayanışma duygusuna sahip olan insan nüfusedir.⁶⁴

Temel tartışmaların ve dolayısıyla inceleme konumuzun dışında kalsa da 21.yüzyılda milliyetçilik ile ilgili yeni çalışmalar ve tartışmalar da mevcuttur. Örneğin Milliyetçilik-Feminizm ilişkisi önemli bir katkıdır. Bu anlamda toplumsal cinsiyet-sınıf-etnisite ilişkisi kurulmuştur. Bu fikre göre, milliyetçiliğin ulus devleti, kadınları kurgusal kimlikler içerisine ve sınırlara hapsedmiştir.⁶⁵

Milliyetçiliğin tanımsal ve sınıflandırma anlamında bir kalıba sığmaması meselesi beklenildiği gibi kuramsal çerçevede de devam etmiştir. Bu anlamda görüldüğü üzere birçok isim ve birçok farklı kuramsal anlayış ortaya çıkabilmiştir. Bu durumun sebebi de milliyetçiliğin tek bir kişinin düşüncel aktivitesinin ürünü olmaması ve milliyetçiliğin ilerlemeci, değişken ve dönüştürülebilir olmasıdır.

1.3.2. Türkiye’de Tarihsel Anlamda Milliyetçiliğin Gelişimi, Temel Milliyetçilik Görüş ve Eleştirileri

Ulus devletin oluşumu bir bakıma toplum içerisinde kapitalizmin büyümesiyle de ilgiliydi, fakat Osmanlı’da burjuvazi geç oluşmuştu, çünkü feodal toplumların parçalı iktidarı Osmanlı’da yoktu. İktidar merkeziydi ve burjuvaziye kentlerde yükselme ve sermaye birikimi imkanı tanımıyordu. Oysa Batı’da bu süreç tamamlanmıştı ve Osmanlı’dan hammaddeyi çekip bölgeyi pazar olarak kullanabiliyordu; çünkü sanayi devrimiyle birlikte Osmanlı’nın siyasi ve ekonomik dışa bağımlılığı başlamıştı.⁶⁶ Bu sürecin peşi sıra özellikle 19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı topraklarının Balkanlar ve Arap bölgelerinde Batı’nın da etkisiyle milliyetçilik fikri güçlenip, hızlıca yayılmış ve ilk olarak 1804 yılında Sırlar arasında, devamında da Yunan, Bulgar, Makedon ve Ermeniler arasında isyanlar patlak vermişti.

⁶³ Etnik topluluklar.

⁶⁴ Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, 1. bs., Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 47-58.

⁶⁵ Simten Coşar, “Feminizm Milliyetçilikle Karşılaştırıldığında: Teoriden Pratiğe, Pratikten Teoriye Etik Bakışlar”, **21.Yüzyılda Milliyetçilik**, Ed. Elçin Aktoprak, A. Celil Kaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 104.

⁶⁶ Murat Özyüksel, **Feodalite ve Osmanlı Toplumu**, 1. bs., İstanbul, Derin Yayınları, 2007, s. 254-255.

Georgeon'a göre, milliyetçiliğin ilk olarak Osmanlı içerisindeki gayrimüslim toplumlar arasında ortaya çıkmasının başlıca dayanakları bu toplumlar içerisinde ulusal bilinçlerini koruyan etnik çekirdeğin olması ve Avrupalı düşüncelerden etkilenen ve önderliği üstlenen ulusal burjuvazilerinin olmasıydı. Oysa Türkler'de bir burjuvazi ve sermaye birikimi gelişmemişti. İlâveten Osmanlı içerisinde Türkler dışındaki milletler devletten ayrı hareket edip özerklik ve bağımsızlık taleplerinde bulunabiliyorlardı, ancak zaten devleti Türk olan bir millette bu anlayış pek mümkün olmuyordu ve haliyle milliyetçilik en son Türkler arasında yayılmıştı. Bu sebeple merkezi devletten ayrılmak yerine onu ulus-devlet yapısına dönüştürmeye çalışan reformist milliyetçilik ortaya çıkmıştı ki Kemalist İnkılapçılık bu şekildeki bir dönüşüm olarak algılanmalıydı.⁶⁷

Türkler içerisindeki bir diğer önemli problem ise tarihsel kökler ile coğrafya arasındaki konuydu. Türkler tarihini Orta-Asya'ya dayandırıyorlardı, fakat şu an ki coğrafya Anadolu'ydu ve tarihi kökler Türkleri Anadolu'dan uzaklaştıracaktı. Georgeon'a göre, Mustafa Kemal bu iki tezatı birleştirdi ve Anadolu'nun kadim halklarının Türk olduğunu ileri sürerek ulusal devleti Anadolu'da kökleştirerek Türklerin coğrafyasıyla geçmişini uzlaştırdı.

Georgeon'a göre, Türkler arasında milliyetçiliğin geç oluşmasına birçok neden bulunmasına rağmen bir de olumlu anlamda önemli katkı vardı ki bu da dil ile ortaya çıkmıştı; çünkü Türkler İslamiyeti kabul etmelerine ve dolayısıyla Arapça ve Farsçadan birçok kelime bulundurmuş olmalarına rağmen özgünlüğünü koruyabilmiş bir Türkçeye sahip olmuşlardı. Bu noktadaki bir diğer katkı ise antiemperyalist bir mücadelenin ortaya çıkmasıydı. Bu şekilde Türkler arasındaki birlik ve beraberlik duygusu daha çok perçinlenebilmişti.⁶⁸

⁶⁷ François, Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, 1. bs., İstanbul, Yapıkredi Yayınları, 2006, s. 2.

⁶⁸ A.e., s. 3-4.

Kemal Karpat da aynı şekilde Osmanlı`ya kapitalizmin 19. yy da girdiğini ve yeni orta sınıfın da ilk kez bu şekilde gayrimüslimler arasında oluştuğunu ve bu sebeple milliyetçiliğin de ilk kez gayrimüslimler arasında yayıldığını belirtmiştir.⁶⁹

İmparatorluk içerisinde bu anlamda gelişen akımların etkisine karşı önlem amacıyla Batı`ya dönük değişim ve dönüşümün temelde III. Selim ile başladığı söylenebilir. Dönem hakkındaki yeniliklerden kısaca bahsedilecek olursa bu dönemde başta askeri alanda reformlar yapılmış ve orduya yeni silahlar alınmıştır. Yurtdışından danışmanlar getirilmiş ve Nizam-ı Cedit ordusu kurulmuştur. Avrupa`ya daimi sefaretler kurulurken ilk sefaretimiz de Londra`da 1793 yılında açılmıştır. Ancak bu yenilikler başta yeniçeriler arasında kabul görmemiştir. Padişah, Kabakçı Mustafa Paşa önderliğinde ayaklanan yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek reformların birçoğu geri alınmış, sefaretler kapatılmış, ordular dağıtılmış ve IV. Mustafa tahta çıkarılmıştır. Fakat Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, kafeste olan III. Selim`i yeniden tahta çıkarmak niyetiyle harekete geçmişti. IV. Mustafa ise kendisini ailede tek varis olarak tutmak için III. Selim ve II. Mahmud`u boğdurma emri vermişti. III. Selim boğdurulurken II. Mahmud saray çalışanlarının kaçırması sayesinde kurtarılmış ve Alemdar Mustafa Paşa tarafından tahta çıkarılmıştı.⁷⁰

II. Mahmut, her ne kadar dönemin önemli isimlerinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa`nın gölgesinde kalmış gibi görülse de esasen kararlı ve reformcu bir padişahı ve denetimi yeniden eline almaya çalışmıştı. Bu sebeple ordunun yenilenmesine ve merkezi otoriteye önem vermiş ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurdurarak yeniçerileri ortadan kaldırmıştır. Askeri tıbbiyeyi, harbiyeyi kurdurmuş, sefaretleri yeniden açtırmış ve en önemlisi tercüme bürosu(1832) kurdurmuştur. Avrupa`ya bürokratlar, öğrenciler gönderilmiştir ki bu kişiler döndüklerinde yüksek makamlarda görevlendirilmişlerdir ve Osmanlı reformlarının devamını getirmeye çalışmışlardır.⁷¹

⁶⁹ Kemal H. Karpat, **Ortadoğu`da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, 1. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 27.

⁷⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 34. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 39-43.

⁷¹ **A.e.**, s. 144-146.

Tanzimat dönemi de işte bu şekilde reformlarla kurulan yeni okullarda okuyup tercüme bürosunda çalışıp, sefaretlik, nazırlık yapıp sadrazamlık görevine kadar gelebilen Reşid, Ali ve Fuad Paşa önderliklerindeki kadrolarla şekillenmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla şekillenen bu dönem, üç önemli ismin, imparatorluğu Avrupa'daki milliyetçi dalgalardan koruma ve gayrimüslimlerin sadakatini sağlama çabasıyla geçmiştir. Tanıl Bora'ya göre; Türk milliyetçiliği diğer geç milliyetçiliklerden bir noktada ayrılmıştır. Çoğunlukla bağımsızlık hareketleriyle ortaya çıkan fikirler, Osmanlı içerisinde İmparatorluğu kaybetme ve koruma gayesiyle ortaya çıkmıştır.⁷² Bu sebeple Osmanlı vatandaşlığı kavramı benimsenerek 1869 yılında Vatandaşlık Yasası çıkarılmıştır ve Osmanlı Devleti içindeki tüm bireylerin dinleri dikkate alınmaksızın yurttaş kabul edildiği belirtilmiştir. Yasanın amaçlarından biri de gayrimüslimler arasında yayılan milliyetçilik tohumlarının önünü almak ve ayrılıkçılığa son verebilmek olmuştur.

Öte yandan tanzimat kadrolarının tutumlarını ve kurumlarını doğru bulmayan, liberal ve milliyetçi fikirleri İslam geleneğiyle bağdaştırmaya çalışan ve daha demokratik bir yönetim arzulayan Tasvir-i Efkâr, Hürriyet gibi gazete ve dergiler çevresinde toplanan yeni bir harekette ortaya çıkmıştı. İlk kez Mustafa Fazıl'ın tabiriyle Genç(yeni) Osmanlılar adıyla anılan hareketin önemli isimleri Ali Suavi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Şinasi'ydî. Bu kişiler Batılılaşmanın yanında milliyetçi kaygılar da taşıyordu.⁷³

Ali Suavi diğerlerine nazaran Türklüğe çok daha fazla önem atfeden biriydi. Suavi'ye göre, Türkler siyasi, askeri ve medeni açılardan diğer ırklardan üstündür. Türkçe dünyanın en mükemmel dilidir ve İslam uygarlığını da Türkler oluşturmuştur.⁷⁴

Ziya Paşa ise Batı dillerinin öğrenilmesini önemsiyordu, ancak ona göre her medeniyet ayırt edici, belirleyici özellikleri vardı. Batılı fikirlerden elbette yararlanılmalıydı, fakat Osmanlı'nın kendi kültürel ve dinsel özellikleri gözardı

⁷² Tanıl Bora, **Cereyanlar**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 197.

⁷³ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, 1. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008, s. 72-98.

⁷⁴ Aydın, **a.g.e.**, s. 130.

edilmemeliydi. Ziya Paşa, batılı fikirler anlamında özellikle anayasal meşrutiyeti savunuyordu.⁷⁵

Dönemin en önemli isimlerinden Namık Kemal'e bakıldığında hürriyet ve vatan temasını yazı, şiir ve oyunlarında sıklıkla kullandığı söylenebilir. Fransız Devrimi fikirlerini Müslüman topluma uyarlayabilme gayesiyle hareket etmiştir. Ziya Paşa gibi Batı fikirlerini önemsemiş ancak Osmanlı'nın kendine ait özelliklerini hiçe saymamıştır. Nitekim bu dönemin terminolojisi vatan, millet, hürriyeti ki bu ifadeler Batı liberalizmi kavramlarının başta Namık Kemal tarafından Osmanlı toplumuna uyarlanmış haliydi.⁷⁶

Son olarak Şinasi ise tam olarak köklü eleştiriler getirmese de Batılı fikirleri benimsemesi ve Ziya Paşa gibi Reşid Paşa'nın himayesinde olması, Tasvir-i Efkar'ın editörlüğünü yapması gibi sebeplerle dikkat çekmiş isimlerdendi.⁷⁷

Genç Osmanlılar hareketi görüldüğü gibi edebi çevreler içerisinde başlamış ve yayılmıştı. Bu fikir insanlarına göre, anayasal ve parlamenter bir sistem ile gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki bağ, vatandaşlık ile kurulabilirdi ve gayrimüslimlerin sadakati sağlanabilirdi.⁷⁸ Modernleşme ve anayasalcılık yanlısıydılar, ancak Osmanlı'nın kendi kültürel ve dini anlamdaki iç dinamiklerini yok saymamışlardı. Nihayetinde bu kadrolar 1876 Kanun-i Esasi'sini de ilan ettirebilmişti.

Genç Osmanlılar muhalefeti, padişah tarafından sürgün edilmişti. Sürgün edilen isimler Paris'te Mustafa Fazıl çevresinde toplanmışlardı. 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti esnasında yapılan görüşmeler sayesinde padişah ile konuşulup, anlaşılmış ve İstanbul'a dönüş fırsatı yakalanmıştı. Bu durum muhalefet için önemliydi, çünkü içerde muhalefet edebilmek onlar için daha anlamlıydı. Dönüşü engelleyen isimlerden Ali ve Fuat Paşa'ların ölümü ile hemen hemen tüm kadrolar yurda dönebilmiş, muhalefetin güçlenebileceği umudu artmıştı. Önde gelen bürokratların desteği ile 1876 yılında bir hükümet darbesi yapılmış ve Abdülaziz

⁷⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 4. bs., Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2010, s. 191-192.

⁷⁶ A.e., s. 195.

⁷⁷ A.e., s. 190.

⁷⁸ Erik Jan Zürcher, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 26. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 109.

tahttan indirilerek yerine Genç Osmanlılar ile dirsek teması olan V. Murat çıkarılmıştı. Fakat V. Murat'ın akli dengesinin sarsılmış olması hasabıyla kısa süre sonra kardeşi II. Abdülhamid tahta çıkarılacaktı.⁷⁹

II. Abdülhamid tahta çıktığı yıl Kanun-i Esasi'yi ilan etmek zorunda kalmış ve peşi sıra 1877 yılında Meclis toplanmıştı, fakat Rus Harbi bahanesiyle 1878'de meclis, Abdülhamid tarafından süresiz tatil edilerek kapatılmıştı.⁸⁰ Önceki reformlar Abdülhamid döneminde de devam etmişti, fakat otorite padişahın elindeydi. Abdülhamid merkezileşmeye, askeri ve sivil modernleşmeye, maliye ve adliyeye hayli önem veriyordu. Bir tür yeniden tanzimat devriydi. Padişah, kendine olan muhalefeti de büyük oranda bastırmayı başarmıştı. Uzun yıllar bunu başarabilen padişah, 1890'lar itibariyle pozitivist ve milliyetçi fikirlerle dolu olan Jöntürk hareketiyle karşılaşmıştı. Devletin kurmuş olduğu modern okullarda okuyan bu kişiler yeni fikirlerle tanışmış tıpkı Genç Osmanlılar döneminde olduğu gibi harekete geçmişti ve milliyetçi hareketler müslüman toplum arasında da yayılıyordu.⁸¹

1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri arasında İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti ve Mehmet Reşid önderliğinde İttihad-i Osmani Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştu. Abdülhamid'in yönetiminden memnun değillerdi ve meşruiyet talep ediyorlardı. O dönem Avrupa'da bulunan Ahmet Rıza'nın da cemiyete üye yapılması isteniyordu ve nitekim Ahmet Rıza da harekete katılarak Abdülhamid baskısından, İstanbul'dan Avrupa'ya kaçan diğer üyelerin de isteğiyle Avrupa yapılanmasının lideri olmuştu. Cemiyetin yeni adı da İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştu. Amaçları öncülleri olan Genç Osmanlılardan pek farklı değildi: İmparatorluğu korumak ve varlığını devam ettirebilmek. Ahmet Rıza, pozitivist ve merkeziyet yanlısı bir kişilikti ve değişimin devlet aracılığıyla olması gerektiğini düşünüyordu.⁸²

Aynı yıllarda padişahın eniştesi Damat Mahmud Celaleddin Paşa da 1899 yılında Avrupa'ya kaçmıştı ve Jön Türkler hareketinin durulduğu yıllarda toparlanmayı sağlamış ve muhalefeti canlandırmıştı. Paşa'nın büyük oğlu Sabahattin,

⁷⁹ A.e., s. 113-117.

⁸⁰ Esasen "Talik Etme" olarak da isimlendirilir.

⁸¹ A.e., s. 135.

⁸² A.e., s. 136.

Jön Türkler arasında önemli rol oynamıştı. Ahmed Rıza otoritesini etkili anlamda sarsmış ve hareket içerisinde Rıza kadar pozitivist olmayan kişiler onun yanında toplanmıştı. Sabahaddin özel teşebbüs ve adem-i merkeziyet yanlısıyken Ahmed Rıza Türk milliyetçiliği ve merkeziyet taraftarıydı.⁸³ Geçen yıllar içerisinde Sabahaddin ile Rıza arasındaki fark kanıksanmış özellikle 1907'de cemiyetin 2. kongresi akabinde artık Ahmet Rıza grubunun eylemci anlayışı benimsenmiş ve aynı amaçla yola çıkan başta Osmanlı Hürriyet Cemiyeti gibi cemiyetlerin, askeriye'deki bir takım subayların da harekete katılımı gerçekleşmiştir. İmparatorluk içerisinde ekonomik ve siyasi huzursuzluklar da İTC'nin güçlenmesine destek olmuştur. 1908 yılında İngiltere ve Rusya'nın Reval görüşmelerinde Makedonya meselesi üzerine aldığı kararlar İTC'nin harekete geçmesi için son nokta olmuştur. Subayların bir kısmı dağa çıkıp padişaha Kanun-i Esasi'nin yeniden ilan edilmesi için haber göndermiştir. Padişah her ne kadar isyanı bastırmak için asker göndersede gönderilenler ya ölmüş ya savaşmamış ya da İTC'ye katılmıştır. Buna karşılık padişah da 1908 yılında Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe alarak meclisin toplanacağını duyurmak zorunda kalmıştır.⁸⁴

Jöntürk dönemi fikir akımlarına bakıldığında ise başta Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi belli başlı fikir insanları öne çıkmaktadır. Yusuf Akçura'nın 1904 yılındaki Üç Tarz-ı Siyaset makalesiyle tam anlamıyla Türkçülük anlayışı başlamıştır. Akçuraya göre, yabancılar Osmanlı idaresi altında birleştirilerek Osmanlı Milleti oluşturulmalı, Müslümanlar hilafet aracılığıyla yine Osmanlı idaresinde birleştirilerek yararlanılmalı ve son olarak da ırki anlamda Türk siyaseti oluşturulmalıdır.⁸⁵

Ziya Gökalp ise Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak diyerek üç temel öncül ortaya koymuştur. Gökalp'e göre, bu noktada asıl olan muasırlaşma adına Batı medeniyetinin fennini, tekniğini almaktır, fikir ve ideolojilerini değil. Milliyetçilik akımı gibi fikirler Osmanlı tebaası arasında ilk olarak gayrimüslimler arasında yayılmıştı ve bu sebeple muasırlaşmak fikrini benimseyenler Osmanlıcılık akımını ortaya atarak İmparatorluğu kurtarma çabasına girişmişti, fakat müslüman olmayan

⁸³ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 524.

⁸⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 280-284.

⁸⁵ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, 3. bs., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016, s. 75.

toplumlar üzerinde bir etkisi olmamıştı. Türklük ve İslamlılık ise zaten içiçe geçmiş haldeydi. Gökalp'e göre, hem dilde hem eğitimde hedef Türklük, İslamcılık ve Çağdaşlık olmuştur ve nihai olan çağdaş bir İslam Türklüğü yaratmaktır. Dilde, felsefede, ahlakta, siyasette, edebiyatta, şiirde, sanatta, ekonomide Türkçü esaslar bu şiarla güçlendirilmelidir.⁸⁶

Gökalp'in fikirleri Cumhuriyete de dayanak olmuştur. Cumhuriyet döneminde, başta eldeki toprakları koruma ve güvenlik gibi meseleler önemsense de 1930'lardan sonra sistem oturtulmaya çalışılmıştır. Bu sistemin temel öğelerine bakıldığında ise laiklik ve millilik fikirleri görülebilir. İlk önce Türklerin Anadolu'nun asıl sahibi oldukları tarih ve dil tezleri ortaya çıkmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu durum Georgeon tarafından geçmiş ile dönemi uzlaştırma çalışması olarak görülmüştür. Türk tarih tezine göre, Türkler, Ermeniler, Kürtler ve diğer halklardan daha önce Anadolu'da yer alıyordu ve tarihi Hititlere kadar dayanıyordu. 1931 yılında Türk tarihinin araştırılması amacına yönelik Türk Tarih Kurumu kurulmuştu.

Tarih tezinin yanında aynı amaçla güneş-dil teorisi de ortaya atılmıştı. Bu teoriye göre tüm dünya dilleri Türklerin Orta-Asya'da dilin gerekliliğini anlaması üzerine oluşmuş ve bu anadilden de türemiştir. Dili sadeleştirme çalışmaları başlamış ve Arapça, Farsça kelimeler yerine Türkçeleri bulunmuştur.⁸⁷ Türkçeyi incelemek ve geliştirmek amacıyla da 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Kushner bu durumu modern Türkiye'nin en büyük başarılarından biri olarak görmüştür. Kushner'e göre, uzun zamandır Türk aydınının esas amacı olan dil reformu gerçekleştirilmiştir.⁸⁸ Denilebilir ki İslamcılık, Osmanlıcılık fikirleri yerine Türklük fikri, dil ve tarih tezleri ile daha da kuvvetlendirilmiştir ki bu yeni kimlik Türk ulus-devletini kuran kimliktir. Alpman'a göre, bu anlayış Osmanlı'daki egemen millet olan sünni-Osmanlı'dan sünni-Türk kimliğine geçiş sürecidir.⁸⁹

⁸⁶ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, 1. bs., İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001, s. 19.

⁸⁷ Etienne Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016 s. 75.

⁸⁸ Kushner, **a.g.e.**, s. 135.

⁸⁹ Polat S. Alpman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millet Kavramının Sosyo-Politik İnşası", **IJOPEC**, Sayı 1, 2018, s. 127.

Öte yandan kavramsal olarak bakıldığında Türk kavramı her ne kadar devlet kademesinin kökeni olsa da Osmanlı halkı arasında önemli bir kimliği karşılamıyordu ve kaba ve köylü anlamında kullanılıyordu. Ancak Cumhuriyet dönemi devrimler ve kurulan kurumlar eliyle yapılmak istenen de yeni bir siyasal özne olan Türk'ü inşa etmek, bilinen tarihten öncesinde ve sonrasında ne olduğunu ortaya çıkarmak, şimdi ve burada yaşayan Türk ile bağıyı ortaya koymak ve onu diğer bütün dış etkilerden, Türklüğünü bozacak arızalardan arındırmak olmuştur.⁹⁰

Jön Türk döneminde ilk Türkçü hareket de yine Yusuf Akçura'nın önderliğinde 1908 yılında kurulan Türk Derneği isimli dernekle ortaya çıkmıştır. Rusya'dan göçen Türkler sıklıkla burada yazılarını yayımlamıştır. Dernek, beyannamesinde Osmanlı Türkçesi'nin tüm Osmanlılar arasında yayılması gerektiğini ve Arapça ve Farsça sözcüklerle dolu halinden sadeleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Amaçları dili Türkçeleştirmek ve sadeleştirmek ve Türkler arasındaki unutulmuş olan Türk kimliğini canlandırmaktır.⁹¹ Bu anlamda Jön Türkler Türkçü fikirleri uygulamaya çalışarak milli ekonomi programına, eğitimin yaygınlaştırılmasına ve Türkçeyi halka indirmeye oldukça önem vermişlerdir.⁹²

Aynı dönemlerde 1911 yılında bir başka milliyetçi örgüt olarak Türk Yurdu kurulmuştur. Kurucuları arasında yine Yusuf Akçura bulunmaktadır. Türk Derneği'nde kendilerine İstanbul için yeterince yer bulamayan Rusya'dan gelen göçmen Türkler burada daha aktif olmuşlardır. Temel amaçları Türk ırkını fikri ve irfani anlamda ilerletmek ve Türklere hizmet etmek için bir gazete çıkarmak ve Türk öğrenciler için bir talebe yurdu açabilmektir. Türk Derneği ve Genç Kalemler gibi hareketler Osmanlı birliğine vurgu yaparken Türk Yurdu bu noktada ayrılır.⁹³

Dönemin belki de en etkili milliyetçi örgütlerinden biri de Türk Ocağı'dır. Dernek 1912 yılında kurulmuştur. Türk Derneği'nin ardıllıdır. Amaçları Türk gençlerine Türklük duygusunu aşılama ve bunun için okullar açmak, yazılar yayımlamaktır. Hatta bu amaç ve çalışma alanının belirtildiği derneğin tüzüğüne 2.

⁹⁰ A.e., s. 131.

⁹¹ Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 44.

⁹² David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, 1. bs., İstanbul, Fener Yayınları, 1998, s. 134.

⁹³ Arai, a.g.e., s. 83-84.

ve 3. maddelerinin ise Atatürk tarafından yazdırıldığı belirtilmiştir.⁹⁴ Türk Yurdu dergisi de daha sonra Türk Ocağı'nın yayın organı haline gelmiştir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Kemalist kadrolar tarafından devletçi ve manevi nitelikli bir milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir ve bu anlayışın halkta da oluşabilmesi için başta eğitim olmak üzere birçok devrimci politika üretilmiştir. Manevi niteliği anlayabilmek adına bu noktada ilk önce Atatürk'ün millet tanımına yer vermekte fayda vardır: “Zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşamak hususunda ortak arzu ve bunu kabulde samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet adı verilir.”⁹⁵ Aynı şekilde milliyetçilik tanımı ise şöyle olmuştur: “İlerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, Türk milletinin özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır.”⁹⁶

Atatürk'ün bu anlamda benimsemiş olduğu milliyetçiliğin ırka dayalı olmaktan ziyade kültüre dayalı bir anlayış olduğunun altı çizilebilir. Literatürde ırk, dil ve din gibi maddi, elle tutulur somut unsurların birlikteliği ile oluşan milliyetçilik anlayışı objektif olarak tabir edilirken, geçmiş tarih, kültür, birlikte gelecek inancı gibi manevi bağların birlikteliği ise daha önce de bahsedildiği üzere Ernest Renan tarafından sistemleştirilen sübjektif milliyetçilik olarak açıklanmaktadır. Bu noktada Atatürk'ün tanımının sübjektif nitelikli olduğu söylenebilir ve dolayısıyla yeni kurulan devlet de bu minvalde şekillenmiştir. Atatürk'ün ifadesiyle: “Yeni Türkiye Devleti cihana hakim o kadir fikrin(milliyetçiliğin) Türkiye’de tecellisidir, tahakkukudur.”⁹⁷

Feyzioğlu'na göre, Atatürk “acı günler yaşayan Türk milletini yeniden güven duygusuna kavuşturmuş; Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemlerinde bir kısım yarı

⁹⁴ Necati Cumalı, **Ulus Olmak**, 2. bs., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1998, s. 130.

⁹⁵ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969, s. 23.

⁹⁶ **A.e.**, s. 24-25.

⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 5. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 181.

aydınların yüreğini kaplayan aşağılık duygusunu yok edip bütün millete Türk olmanın mutluluğunu ve gururunu duyurmuş; Türk milliyetçiliğini şahlandırmış ve doğru bir çizgiye yerleştirmiştir.”⁹⁸ Bu anlamda Feyzioğlu, Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı için akılcı, çağdaş, medeni, ileriye dönük, demokratik, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insani ve barışçı nitelendirmelerini yapmıştır.⁹⁹

Aynı şekilde Özbudun gibi önemli hukukçular da Atatürk’ün milliyetçilik anlayışının sübjektif nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Özbudun’un dayanağı Atatürk’ün “bir harstan(kültürden) olan insanlardan mürekkep cemiyete millet denir, dersek milletin en kısa tarifini yapmış oluruz.” tanımı olmuştur. Özbudun için zengin bir tarihi mirasa sahip olan, beraber yaşama konusunda samimi olan ve sahip olunan mirasın birlikte muhafazasına devam hususunda müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet denir. Dolayısıyla Atatürk’ün anlayışı sübjektif olgular taşımaktadır.¹⁰⁰

Dönemin politikalarına bakılacak olursa eğitim açısından Cumhuriyetin istediği vatandaş çizgisinin yaratılabilmesi için başta ilkokul olmak üzere okul müfredatında düzenlemeler yapılmış ve II. Meşrutiyet döneminde Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye dersi ile başlanan vatandaşlık eğitimi yıllar içerisinde isimleri Malumat-ı Vataniye, Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgileri, Vatandaşlık Bilgileri ve Vatandaşlık ve İnsan Hakları dersleri şeklinde değişse de devam ettirilmiştir.¹⁰¹

Bu noktada milliyetçi eğitim anlayışıyla devletin istediği yurttaş görüntüsü inşa edilmeye çalışılmış ve bunun yanında devlete bağlı belli bir kimliği, milliyetçiliği yayan önemli kurumlarda oluşturulmuştur: Halkevleri ve köy enstitüleri. Bu kurumlar ile Anadolu’da yeni bir kollektif kimlik oluşturma ve bu sayede ulusal politikayı yayma amaçlanmıştır.¹⁰² 1932 yılında Halkevleri, 1940

⁹⁸ Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, 2. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1987, s. 7.

⁹⁹ A.e., s. 44.

¹⁰⁰ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 12. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2011, s. 78.

¹⁰¹ Füsün Üstel, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi”, **Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 275.

¹⁰² Georgeon, a.g.e., s. 20.

yılında da köy enstitüleri faaliyete geçmiş ancak 1954 yılında kapatılmıştır.¹⁰³ Enstitüler ve halkevleri sayesinde milliyetçiliğin geç ulaştığı köylerde ve genç nüfus üzerinde de devlete bağlı vatandaş yetiştirilebiliyor ve memleketin en ücra köşelerine kadar ulaşıp devletin varlığı hissettirilebiliyordu. Bu kurumlar hem bulundukları bölgeyle ilgili iktidara bilgi veriyor hem de eğitim hizmeti görüyordu ve böylece iktidar kırsalda da kurulabiliyordu.

Cumhuriyet sonrası dönemde de milliyetçilik anlayışı devletçi Kemalist sistemle devam etmiştir, ancak tek parti döneminde devletin benimsediği milliyetçilik anlayışı Türkçüler tarafından, yalnızca kültür esasına dayanmakla ve ırka gereken önemi vermemekle sıklıkla eleştirilmiş ve dolayısıyla resmi milliyetçilikle ters düşmüştür.¹⁰⁴

Dönemin önemli faaliyetlerine bakılacak olursa Türkçülük akımının faal olduğu Türk Ocakları 1931 yılında tamamen kapatılmıştır. Faaliyetlerini kısıtlamalar altında yürüten hareketin döneminin öncülerinden en önemlisi Nihal Atsız'a ve Türkçülük hareketine göre soy, dil ve gelecekte birlikte olma dileği oldukça önemlidir ve bu anlayışın doğal sonucu da Orta Asya'ya kadar uzanan bir Turancılık olmuştur. Atsız için Türkçülük, Türk milliyetçiliğinin adıdır ve Türkçülük dört kaynaktan gelmiştir. Bunlar: Kökü çok eskilere dayalı olan Türk uyruğunun altındaki milliyetçilik, tanzimattan sonra Avrupadaki milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin bizde de olmasını isteyen milliyetçi hareket, devlet içindeki yabancı unsurların ihaneti sebebiyle ortaya çıkan tepki ve Türklerin 200 yıldır çektikleri cefa ve geçirdikleri felaketlerin vermiş olduğu uyanıklık.¹⁰⁵ Oysa resmi milliyetçilikte bu denli Turancılığa uzanan bir anlayışa yer verilmemiştir. Asıl olan Fransız anlayışındaki manevi milliyetçiliktir.

Cumhuriyet dönemi öncesinde ortaya çıkmış ve devam etmiş bir diğer fikrîsel hareket ise Anadoluçuluk olmuştur. Temel fikirler olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık anlayışlarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hilmi Ziya Ülken ve

¹⁰³ Asım Karaömerlioğlu, **Orada Bir Köy Var Uzakta**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 101-102.

¹⁰⁴ Murat Kılıç, **Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 25.

¹⁰⁵ Nihal Atsız, "Türkçülük", **Orkun**, Sayı 1, 1950, s. 3.

Nurettin Topçu bu fikri anlayışın öncüleri olmuşlardır. Orta Asya'ya değin uzanan bir Turancı anlayışın yerine Anadolu bölgesini ve İslam dinini koymuşlardır. Anadolucular da tek parti dönemi milliyetçiliği laiklik ve pozitivist anlayışları açısından eleştirmişlerdir. Anadolucular ve Türkçülerin birleştiği ve birlik söylemi oluşturabildiği en önemli nokta ise Komünizm karşıtlığı olmuştur.¹⁰⁶

Bu anlamda bir diğer önemli akım ise muhafazakar milliyetçilik olmuştur. Şemsettin Günaltay ve Nurettin Topçu önderliğinde ilk adımları atılan fikir Türk-İslam sentezini ele almıştır ve amaçları dini arka plana atan anlayışlara tepkidir. 1940'lı yıllardan sonra resmi milliyetçilik anlayışının İslam'a karşı ılımlı hal almaya başlaması muhafazakar milliyetçiliğin gelişimini kolaylaştırmıştır. Bu dönem Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu dergisi ve Osman Yüksel'in Serdengeçti dergileri etrafında geçmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu Türkçülüğü yerine Turancı anlayışla ilişki kuran muhafazakar milliyetçiliğin sloganı "Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman" olmuştur.¹⁰⁷

Türk milliyetçileri arasında bir birlik kurulması tartışmaları da 1950 sonrası dönemde başlamıştır. Kimi görüşler milliyetçilik hareketinin bir siyasi parti adı altında yürütülmesi gerektiğini söylerken karşıtları ise milliyetçiliğin bir siyaset aracı olmadığını, siyaset üstü olduğunu ve siyasete girerse hem daha fazla saldırıya uğrayıp hem de daha fazla yıpranacağını savunmuştur. Ancak yine de bu dönem 1951 yılında hem Türkçülerin hem Anadolucuların yer aldığı Türk Milliyetçiler Derneği kurulmuş ve başkan olarak da Haluk Karamağaralı görev almıştır. Amaçları milliyetçileri tek çatı altında tutabilmek ve milliyetçiliği Komünizm gibi aykırı unsurlardan koruyabilmek olmuştur. Dernek Türk milliyetçiliği ile İslamcılığı çok iyi bir şekilde birleştirmiş, ancak 1953 yılında kapatılmıştır. Derneğin kapatılması ardından Türk Ocakları, Türk Yurdu dergisi ve Milliyetçiler Derneği gibi yeniden toplanma yerleri olmasına rağmen Nurettin Topçu önderliğinde 1964 yılında Türkiye

¹⁰⁶ Kılıç, a.g.e., s. 70-71.

¹⁰⁷ Murat Kılıç, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, Aralık 2007, s. 128-129.

Milliyetçiler Cemiyeti kurulana kadar milliyetçilerin dağınık bir hal aldığı söylenebilir.¹⁰⁸

Milliyetçi hareket resmi ideolojiden de beslenerek politika üstü Türkçü çerçevede ilerlerken II. Dünya savaşının antikomünist fikirlerinden de etkilenmiştir. Nitekim süreç antikomünist harekete ve politik alana dönüşmüştür. Bu alanda CKMP ve MHP çizgisi ve Alparslan Türkeş önderliğinde partileşerek yoluna devam etmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın bu son dönemi Türk milliyetçiliği çizgisi Üngör tarafından üçe ayrılarak açıklanmıştır: ilk dönem Osmanlıcılık kavramının öne çıktığı 1860-1889 dönemidir. Bu dönem Osmanlı vatandaşlığı fikriyle gayrimüslimler üzerinde nüfuz edilmeye çalışılmıştır. Akabinde 1913'e kadar geçen süre de müslüman milliyetçi hareketler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ibre Osmanlılık ile gayrimüslim azınlığıda katmak yerine homojenleşme ve müslüman milliyetçiliğe evrilmiştir. Son dönem ise 1950'ye kadar geçen süreç olarak adlandırılır ki bu dönem milliyetçi ve Türk hareketin hakimiyeti ile geçmiştir.¹⁰⁹

Fikir akımlarının ortaya çıkmasında en önemli unsur İmparatorluğu koruma ve devam ettirme içgüdüğü olmuştur. Bu anlamda ilk dönemdeki Osmanlıcılık kavramıyla Tanzimat döneminin bürokratları, gayrimüslimler arasındaki ayrılıkçılıkların önünü kesmeye çalışmıştır. Genç Osmanlılar hareketiyle bu fikir akımı yerini hem Batı fikirlerini, liberalizmini benimseyen hem de Osmanlı kültürünü ve İslamı önemseyen fikirlere bırakmıştır. Bu kişiler milliyetçi kaygılarla hareket eden ve modernleşme ile anayasa yanlısı kişilerdir. Bu anlayışın peşini Jön Türkler takip etmiştir. İlk kez Türkçülük ve İslamcılık anlayışları sentezlenmeye başlamıştır. Gayrimüslimleri katmaktan ziyade asıl unsur olarak görülen Türkler ve İslam arasında sentez yapılmaya çalışılmıştır. Jön Türkler sonrasında Cumhuriyet dönemi fikirleri gelişmiştir ki Kemalist kadrolar devletçi ve manevi bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Nitekim resmi milliyetçilik bu şekle oturmuştur. Cumhuriyet sonrası süreçte de devlet aracılığıyla sunulan milliyetçilik anlayışı ile ona karşı gelişen milliyetçilik anlayışları ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁸ Kılıç, a.g.e., s. 111.

¹⁰⁹ Uğur Ümit Üngör, **Modern Türkiye'nin İnşası**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 68.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASALARININ GENEL ÖZELLİKLERİ VE MİLLİYETÇİLİK KAVRAMININ DEĞİŞİM, DÖNÜŞÜM VE GELİŞMELERİ

İkinci bölüm içeriğinde anayasaların tarihsel gelişimi, iç dinamikleri ve özellikle milliyetçilik kavramının anayasaya girişi ile ilgili dönemsel tartışmalar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu tarihsel süreç içerisindeki genel değerlendirmenin yanısıra anayasalar tek tek incelenmiş ve milliyetçilik kavramı her anayasa için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu anlamda Baskın Oran'ın anayasalarda Türk kavramının kullanımı ile ilgili rakamsal notu, inceleme alanımızın yoğunlaşacağı dönemlere ışık tutmaktadır: “Türk kelimesi 1921 Anayasası'nda hiç geçmez, 1924'te 12 kere, 1961'de 22 kere, 1982 Anayasası'nın halkoyuna sunulan biçiminde ise 56 kere geçer.”¹

Dünya tarihinde anayasal gelişmelere baktığımız zaman karşımıza ilk anayasal belge olarak 1215 tarihli Magna Carta Libertatum, ilk yazılı anayasa olarak ise 1787 tarihli Amerikan Anayasası çıkmaktadır.

Türk anayasal gelişmelerine bakıldığında ise ilk anayasal belge olarak II. Mahmut dönemi Sened-i İttifak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmeleri takiben Abdülmecid dönemi 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve yine Abdülmecid dönemi 1856 tarihli Islahat Fermanı birer anayasal adım olarak ilan edilmiştir.² 1876 tarihli Kanun-i Esasi ise II. Abdülhamid döneminde ilan edilmiş ve Türk tarihinin ilk yazılı anayasası olarak yürürlüğe girmiştir. Osmanlı döneminin son anayasal gelişmesi de 1909 değişiklikleri ile gerçekleştirmiş ve sonraki gelişmeler yeni devletin kurulmasıyla devam etmiştir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olarak kabul edilen 1921 Anayasası dönemin ilk örneği olmuştur.³ Süreç 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası ile devam etmiştir. Günümüzde halen uygulanmakta

¹ Baskın Oran, “Türk Teriminin Öyküsü”, **21.Yüzyılda Milliyetçilik**, Ed. Elçin Aktoprak, A. Celil Kaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 258.

² Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 94-99.

³ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 20. bs., Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2016, s. 9-23.

olan 1982 Anayasası'nın son olarak 16 Nisan 2017 tarihindeki referandum ile geçirdiği köklü değişiklikler de önem taşımaktadır.⁴

2.1. 1921 Anayasası Dönemi ve Genel Özellikleri

Görüldüğü üzere anayasal gelişmeler anlamında inceleme sürecini çok daha önceki tarihlerden başlatmak mümkündür, ancak her ne kadar birbirinden kopuk bir inceleme düşünülemeyecek olsa da çalışmanın alanını biraz daha daraltabilmek adına bu inceleme süreci Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasını takip eden anayasalar ile sınırlı tutulmaya çalışılmıştır.

Bu anlamda ilk incelenmesi gereken hukuksal metin 1921 Anayasası olacaktır. 1921 Anayasası oldukça zor koşullarda hazırlanmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte Osmanlı coğrafyası işgal edilmeye başlanmış ve buna karşılık olarak yerel direniş güçleri oluşmuştur. 1919 tarihinden itibaren yerel güçler örgütlenmeye ve ulusal iktidara giden taşlar dizilmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki bölgesel kongreler, toplantılar yeni bir anayasal gelişim için hayli önemli olmuştur. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgaliyle beraber son Osmanlı Meclisi çalışamaz hale gelmiş ve Damat Ferit Paşa Hükümeti 11 Nisan 1920 tarihinde durumu fırsat bilerek meclisi feshetmiştir. Akabinde Ankara'da kurucu bir meclis oluşturulması düşüncesi hızla gelişmiş ve hayata geçirilmiştir. 1921 Anayasası da işte bu kuruluş döneminde İstanbul Hükümeti karşısında biraz daha rahat ve hızlı hareket edebilmek adına Kanun-i Esasinin kendisiyle çelişmeyen hükümlerini yürürlükten kaldırmadan yazılmış bir metindir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak 20 Ocak 1921 tarihinde ilk meclis tarafından kabul edilmiş ve 23 madde ile 1 ayırık maddeden oluşmuştur. Bu yönüyle oldukça kısa ve öz bir metindir. Anayasa, adını Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin⁵ 18 maddelik yasası olan Teşkilat-ı Esasiye'den almıştır. 1921 Anayasası tarihimizin ilk ve tek çerçeve ve yumuşak anayasası olarak kabul görmüş ve kurucu meclisin amacına hizmet ederek kurucu nitelikte düzenlemelere yer

⁴ RG, 27 Nisan 2017, Sayı 30050 (Mükerrer).

⁵ Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Kars bölgesinde 1918 tarihinde kurulmuş ve 19 Nisan 1919 tarihinde İngilizlerin bölgeyi işgaline kadar faaliyet yürütmüştür.

vermiştir ve ayrıık maddesinde belirtildiği üzere amaçlarını gerekleştirenene kadar ara vermeden sürekli toplantı halinde kalmıştır.⁶

1921 Anayasası'nın 1. maddesine baktığımız zaman kurucu metin olma özelliğinin en net yansıması görülebilmektedir. 1. madde şöyle demiştir:

“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim tarzı halkın kendi yazgısını doğrudan doğruya ve fiilen kendisinin yönetmesi esasına dayalıdır.”

nceki Osmanlı-Türk anayasal geliřmelerinde⁷ egemenliğin padişah ile paylaştırılması söz konusu olsa da bu kadar net bir şekilde egemenlik hakkının halka verildiği bir ifade görülmemiştir. Dolayısıyla maddenin eklenmesi oldukça önemlidir. İlaveten 1. maddenin verdiği bir diğer önem de İstanbul Hkmetini saf dışı bırakarak halk desteğini yoğun bir şekilde alabilmek olmuştur. Bu noktada akla neden saltanat ve hilafet makamı üzerine anayasa yapım aşamasında düzenleme yapılmadı gibi bir soru gelebilir; fakat ulus devlet kuruluş aşamasının zorlukları düşünüldüğünde böyle bir soru sormak abesle iştimal olacaktır. Kurucu meclis, askeri savaşlar kazanıldııka güçlenmiş ve bunu diplomatik hamleler izlemiştir ve askeri zaferler yeni düzenlemeler yapabilmenin önünü açmıştır.

Saltanatın kaldırılması süreci İtilaf Devletlerinin Lozan'da gerçekleştirilecek barış görüşmelerine İstanbul ve Ankara Hkmetlerini davet etmesiyle başlamıştır. Bunun zerine İstanbul Hkmetinin Ankara Hkmetine çektiği telgrafla ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Telgrafda Ankara Hkmetinin İstanbul Hkmetini kollaması gerektiğine vurgu yapılmış ve bu yönde bir temsilci seçmeleri; eğer ki seemezlerse İstanbul Hkmetinin birini seçeceği yazılmıştır. Bunun zerine Ankara Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı⁸ ile verdiği cevapla İmparatorluğun son bulunduğunu ilan etmiştir. Hemen ardından Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuk-ı Hakimiyet ve Hkmraninin Mümessil-i Hakikisi

⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 27. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 253.

⁷ Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi metinleri kastedilmiştir.

⁸ RG, 30 Ekim 1922, Sayı 307.

Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı⁹ ile de saltanatın kaldırıldığı belirtilmiş, halifelik ise saltanatlıktan ayrılarak Abdülmecid Efendi`ye verilmiştir. Halifelik de kısa süre sonra Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun¹⁰ ile kaldırılmıştır.¹¹

Bu iki önemli karar arasında şöyle de bir fark göze çarpmaktadır. İmparatorluğun son bulmasına ve saltanatın kaldırılmasına dair kararlar birer Heyet-i Umumiye Kararı olarak alınmışken halifelik kanun ile kaldırılmıştır. Bu durum kurucu meclisin olağanüstü dönemlerde olması sebebiyle Heyet-i Umumiye`ye vermiş olduğu önemli yetkilerden dolayı gerçekleşmiştir. Oysa 1924 döneminde sular biraz daha durulmuş olduğundan ikinci meclis daha olağan çalışmalar ve yenilikler yapmaya başlamış ve Devlet Başkanlığı makamı oluşturulmuştur. Bu sebeple de halifelik yasamanın düzenleyici işlemi olan kanun ile kaldırılmıştır denilebilir.¹²

Bu tarihten sonra 1921 Anayasası`nın ilk maddesi olarak kabul görmüş olan Milli Egemenlik ilkesinin pratikte karşılık bulabilmesi için tek bir hamle kalmıştır ki o da cumhuriyetin ilanı olmuştur. Nitekim ikinci meclis Teşkilat-ı Esasiye Kanunu`nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun¹³ ile cumhuriyetin ilanını gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı getirilmiş ve Cumhurbaşkanı devlet başkanı olarak sayılmıştır. Devletin dini İslam ve resmi dili Türkçe ibareleri anayasaya girmiştir.

1921 Anayasası`nın bu en önemli maddesinin somut olarak uygulanabilmesi ve sonuç doğurabilmesi aşama aşama gerçekleşmiştir; 1923 yılındaki değişiklikte cumhuriyetin ilanıyla birlikte resmi din İslam ibaresinin de anayasaya girmesinin sebebi olağanüstü dönemde ihtiyaç duyulan konsensüsdür. Bu şekilde hem

⁹ RG, 1 ve 2 Kasım 1922, Sayı 308.

¹⁰ RG, 3 Mart 1924, Sayı 431.

¹¹ Hasan Türker, “Hanedan-ı Hilafet” Tartışmaları ve Hilafetin Kaldırılması,” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.III, Sayı 8, 1998, s. 67-69.

¹² Tanör, **a.g.e.**, s. 279.

¹³ RG, 4 Kasım 1923, Sayı 40.

cumhuriyetin ilanıyla önemli bir değişikliğe gidilmiş hem de laiklik karşıtlarının tepkisi engellenmiştir.¹⁴

“Yürütme gücü ve yasama yetkisi milletin biricik ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplanır.” ve “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi hükümeti” unvanını taşır.” şeklindeki 2. ve 3. maddelerde¹⁵ ise yönetim anlayışının nasıl olacağı açıklanmıştır. İlgili maddeler ile kuvvetler birliği anlayışı ve meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Kurucu meclis özelliği taşıyan, savaş döneminde faaliyet yürütmeye çalışan bu ilk meclis dolayısıyla olağanüstü yetkilere de sahip olmuştur.¹⁶

Meclis Hükümet sistemlerinde genel olarak bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmamıştır. Yasama içerisinden çıkan bir yürütme erki söz konusu olmaktadır. Nitekim İcra Vekilleri Heyeti, yasama içerisinden çıkarılmakta ve yönlendirilmektedir. Meclis başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de başkanıdır. İcra Vekilleri Heyeti meclise karşı tek tek sorumludur ki bu durum bireysel sorumluluk kavramı olarak adlandırılmaktadır. Meclis, yürütmenin görevine son verebilir; fakat yürütmenin meclisin görevine son verme gibi bir hakkı yoktur. Yürütme daha ziyade meclisin almış olduğu kararların uygulayıcısı konumundadır ve asıl karar mercii meclistir. Nitekim meclis hükümeti sistemi tıpkı bizde 1921 Anayasası döneminde olduğu gibi sıkıntılı, buhranlı dönemlere özgü bir sistemdir ve en önemlisi buhranlı dönemlerde gereken aciliyet, hız gibi önemli noktaların karşılık bulduğu bir sistemdir. Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafında kabul görmüştür; çünkü hem saltanat kaldırılmadan önce padişah ve benzeri bir otorite olmadan da yönetim sürdürülebileceğini gösterebilmişlerdir hem de Mustafa Kemal karşıtları tarafında kabul görmüştür; çünkü Mustafa Kemal'in padişah gibi bir figür olarak ortaya çıkması engellenmiştir.¹⁷ Bu karşılıklı ilişki çerçevesinde meclis hükümeti sistemi ile ilk meclis kurulmuş ve göreve devam etmiştir.

3. maddenin göstermiş olduğu bir diğer yenilik ise Türkiye Devleti ibaresidir. İlk olarak 1919 tarihinde yine Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti tarafından Osmanlı

¹⁴ Toktamış Ateş, **Laiklik Dünyada ve Türkiye’de**, 2. bs., Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s. 95-99.

¹⁵ 1921 Anayasası 2. ve 3. maddeleri.

¹⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 25-33.

¹⁷ **A.e.**, s. 258-262.

topraklarına Türkiye¹⁸ denmiştir. TEK`de de bu ibare aynen varlığını korumuştur. Görüldüğü üzere CGKH 1 yıldan daha az süre varlığını sürdürmüş olsa da nitelik itibariyle yeni devlete önemli ölçüde esin kaynağı olmuştur.

1921 Anayasası`nda yönetim ile ilgili diğer önemli hükümler 11., 12., 13. ve 14. maddelerde yer almıştır:

“Vilayet yerel işlerde manevi kişiliğe (tüzel kişiliğe) ve özerkliğe sahiptir. Dış ve iç siyaset, şer’i, adli ve askeri işler, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin koyduğu genel vergiler ile birden çok vilayeti ilgilendiren konular dışında, Vakıf, Medrese, Eğitim, Sağlık, Ekonomi, Tarım, Bayındırlık ve Sosyal Yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi, Büyük Millet Meclisince konan kanunlar çerçevesinde, vilayet şûralarının (meclislerinin) yetkisindedir.

Vilayet Şûraları vilayet halkınca seçilen üyelerden oluşur. Vilayet Şûralarının toplanma dönemi iki yıldır. Toplantı süresi yılda iki aydır.

Vilayet Şûrası, kendi üyeleri arasından yürütmenin başı olacak bir başkan ile çeşitli şubeleri yönetmekle görevli üyelerden oluşmak üzere bir yönetim kurulu seçer. Yürütme yetkisi sürekli olan bu kurula aittir.

Vilayette Büyük Millet Meclisinin vekili ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük millet meclisi hükümeti tarafından atanır, görevi devletin genel ve ortak görevlerine bakmaktır. Vali yalnız devletin genel görevleri ile yerel görevler arasında çatışma çıktığında müdahale eder.”

İlgili maddeler, özü itibariyle illerin adli, askeri ve diplomatik meseleler hariç eğitim, sağlık, bayındırlık ve yardımlaşma gibi işlerde muhtariyete sahip¹⁹ olduğunu ifade etmektedir ve devletin atadığı Vali, merkezle yerel arasında yalnızca çatışma halinde müdahale yetkisine sahiptir.

11. maddenin tanıdığı olduğu bu yerel özerklik, Özbudun tarafından halk idaresi olarak adlandırılmıştır.²⁰ Oysa Tanör ise muhtariyeti idari alanla sınırlı bularak halkın mukadderatıyla ilgili olmadığını belirtmiştir.²¹ Tanör`e göre,

¹⁸ Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Türkiye ifadesini kullanmıştır.

¹⁹ Özerklik.

²⁰ Özbudun, **a.g.e.**, s. 28.

²¹ Tanör, **a.g.e.**, s. 257.

vilayetlere tanınan özerklik ile merkezi otoritenin denetimi düşük düzeyde tutulmuştur ve halkçılık ilkesi somut olarak yaşama etki etmiştir.²²

Bu anayasa döneminde yerinden yönetim merkezi yönetime göre daha asli bir unsur olmuştur. Bu şekilde klasik Osmanlı bürokrasisi ve merkeze dayalı yönetim sistemi tersine çevrilerek aşağıdan yukarıya doğru bir örgütlenme ve idare anlayışına geçilmiştir. Bu duruma 1921 Anayasası'nın ortaya çıkış aşamasında ülke genelinde var olan savaş ve olağanüstü süreçler de etki etmiştir. Yeni devletin kuruluş aşamasında yerel güçler oldukça etkili olmuş ve örgütlenerek kurtuluş mücadelesinin asli organı haline gelmiştir. Kanaatimce yerel güçlerin iradesi, halkçılık ilkesinin de gücüyle vilayetlere muhtariyet tanınarak korunmak istenmiştir ve üniter devlet harici bir yapının denenmesi açısından oldukça önemli bir süreçtir. Ancak elbette yerel özerklik kurumu için bir denetim mekanizması da geliştirilmiş ve 22. ve 23. maddeler ile vilayetlerarası umumi müfettişlik kurumu kurulması öngörülmüştür:

“Vilayetler ekonomik ve toplumsal ilişkileri temelinde birleştirilerek genel müfettişlik bölgeleri oluşturulur.

Genel müfettişlik bölgelerinin genel güvenliğin sağlanması, bütün işlemlerinin teftişi, genel müfettişlik bölgesine giren vilayetlerin ortak işlerinde uyumun sağlanması görevi genel müfettişlere aittir. Genel müfettişler devletin genel görevleriyle yerel yönetimlere ait görevleri ve alınan kararları sürekli denetlerler.”

Sonuç olarak ilgili maddeler aracılığıyla ilk kez bu dönem de farklı bir yönetim sistemi benimsenmeye çalışılmış ve herhangi bir etnik unsur ayrımı yapılmaksızın tüm vilayetlere önemli haklar tanınmıştır. Bu ilişkiler aynı zamanda yeni devletin üniter yapı açısından henüz çok da katı olmadığını göstermektedir. Ancak olağanüstü koşullar sona erip sıra ulus devlet inşasına geldiğinde üniter devlet anlayışı sertleşmiş ve merkezi bürokrasi korunarak illerin muhtariyeti anlayışına sonraki anayasalarda yer verilmemiştir. Üniter devlet anlayışı Gözler'e göre, tek bir ülke üzerinde, tek bir milletin, tek bir egemenliğe tabi olmasıdır.²³ Kısa bir dönem yürürlükte olan ilgili maddeler aracılığıyla üniter devletten farklı bir yönetim anlayışı denenmek istenmiştir.

²² A.e., s. 264.

²³ Gözler, a.g.e., s. 51.

1921 Anayasası olağanüstü bir dönemde faaliyet yürütmüş ve anın ihtiyaçlarına acilen cevap vermesi için hazırlanmış bir anayasadır.²⁴ Yargı ve kişi hakları gibi konulara hiç vermemiş, olağanüstü yetkilerle düzenlemeler yapılmış, saltanatı ve hilafeti kaldırmış, cumhuriyeti ilan etmiş ve resmi din İslam ibaresini getirmiştir. Üniter devlet ve kuvvetler ayrılığından farklı bir yönetim anlayışı benimsemiş olması hasebiyle olağanüstü kavramının içine bir hayli doldurmuştur. Bu dönem milliyetçilik kavramının anayasa içerisinde yer alması ile ilgili doğrudan bir hüküm olmasa da yerel iktidarlardan ulusal iktidara giden süreçte bir köprü olma özelliği taşımıştır. Bundan sonraki düzenlemeler ise olağanüstü ve kurucu düzenlemelerden ziyade kapsamlı şekilde yeniliklerin devam ettirildiği bir süreç olarak 1924 Anayasası ile devam etmiştir.

2.2. 1924 Anayasası Dönemi

2.2.1. 1924 Anayasası'nın Genel Özellikleri

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 105 maddeden oluşan bir anayasadır. 1921 Anayasası'nın olağanüstü koşullarının bitmesiyle birlikte artık hem anayasa anlamında 1876 Kanun-i Esasisi ile 1921 Anayasası'nın ortak kullanımının yarattığı ikiliğe son vermek hem de 1921 Anayasası'nın kısa, öz ve birçok hükümden yoksun hali yerine daha sistemli bir anayasa yapabilmek adına 1924 Anayasası oluşturulmuştur.²⁵

1924 Anayasası model olarak karma hükümet sistemini benimsemiştir. Bu sistem 1921 Anayasası dönemi meclis hükümeti sistemi ile 1961 Anayasası parlamenter sistemi arası modeldir ki hem meclis hükümeti sistemiyle hem parlamenter sistemle ilişkilidir.²⁶ Millet adına var olan egemenliği TBMM'nin milleti temsilen kullanması²⁷, yürütmenin yasama organını fesih gibi bir hakkının olmaması

²⁴ Taha Parla, **Türkiye'de Anayasalar**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 12.

²⁵ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, 6. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 203-205.

²⁶ Sedat Yazıcı, Fatih Yazıcı, "Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması" **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 59, Güz 2011, s. 236-239.

²⁷ 1924 AY, m. 4.

ama meclisin yürütmeyi görevinden alabilme ihtimalinin olması²⁸, yasama ve yürütme erklerinin mecliste toplanması²⁹ gibi hükümler meclis hükümeti sistemine işaret ederken; yürütme erkinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanılabilmesi³⁰, hükümetin meclisten güvenoyuna ihtiyacı olması gibi hükümler ise parlamenter sisteme işaret etmektedir.³¹ İlâveten 1924 Anayasası'nın 102. maddesinin son fıkrasına göre, "Bu kanunun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik ve başkalaıma yapılması hiçbir türlü teklif dahi edilemez." denilerek ilk kez değıştirilemez madde sistemi benimsenmiştir.

1924 Anayasası yasama ve yürütme erkleriyle ilgili bu hükümlerine ilâveten 1921 Anayasası'ndan farklı olarak yargı ile ilgili hükümlere de yer vermiştir. 53. maddede mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri kanunla gösterilir diyerek gücünü kanunlara dayandırmıştır. 54. maddede yargıçlar, bütün davaların görölmesinde ve hükmünde bağımsızdırlar ve bu işlerine hiçbir türlü karışılmaz ve 55. maddede mahkemelerin kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Bakanlar Kurulu hiçbir türlü değıştiremezler, geciktiremezler ve hükümlerinin yerine getirilmesine engel olamazlar diyerek hakimlik teminatı sağlanmıştır.

Temel haklar noktasında 1921 Anayasası'nda bahsedilmemiş olan kişî hakları: can, mal, konut dokunulmazlığı³², işkence ve angarya yasağı³³, basın özgürlüğü³⁴ şeklindeki hükümlere yer verilmiştir.

1924 Anayasası'nın en önemli maddeleri ise daha sonraki yıllarda yapılan değışiklerle eklenmiştir. Örneğın 1928 yılında yapılan değışiklik bir hayli önemlidir. Bu değışiklikle birlikte 1921 Anayasası'na 1923 yılında dönemin koşullarının fazlasıyla ihtiyacı olduğu uzlaşma sebebiyle sokulan resmi din İslam ibaresi 1928 yılındaki değışiklikle³⁵ 1924 Anayasası'nın 2. maddesinden çıkarılmıştır. Çok açık ki böyle bir hamlenin 1921 Anayasası'nın savaş koşullarında yapılması mümkün

²⁸ 1924 AY, m. 7.

²⁹ 1924 AY, m. 5.

³⁰ 1924 AY, m. 7. Kuvvetler birliğı görevler ayrılığı olarak adlandırılır.

³¹ Tanör, **a.g.e.**, s. 305.

³² 1924 AY, m. 71.

³³ 1924 AY, m. 73.

³⁴ 1924 AY, m. 77.

³⁵ RG, 14 Nisan 1928, Sayı 863.

olmamıştır, çünkü o dönemin kemalist kadroları her kesimden büyük bir desteğe ihtiyaç duymuştur. Ancak 1928 yılına gelindiğinde ise artık hem anayasa metninin dini öğelerden arındırılması hem toplumun ulusçuluk düşüncesi ile bağdaştırılması için değişiklik yapılmıştır. Öyle ki aynı tarihteki değişiklikte 16. maddede³⁶ yer alan milletvekillerinin ve cumhurbaşkanının and içme metinlerinden “*vallahi*” ibaresi de çıkarılmıştır.

Bir diğer önemli değişiklik 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilebilme hakkının 10. ve 11. maddeler ile getirilmesiyle olmuştur.³⁷ Milletvekili seçilebilmek için yaş sınırı 30, seçebilmek için 22 olarak belirlenmiştir. Kadınlarla ilgili olarak daha önce ise 1930 yılında Belediye Kanunu³⁸ üzerinde yapılan değişiklik ile belediye seçimlerine katılma hakkı, 1933 yılında Köy Kanunu³⁹ üzerinde yapılan değişiklik ile de köy seçimlerine katılma hakkı tanınmıştır. Ancak anayasal anlamda ve ulusal seçimlere katılma hakkının tanınması 1934 yılındaki değişiklik ile mümkün olmuş ve genel oy ilkesi uygulanmaya başlanmıştır.

1937 yılına gelindiğinde ise 2. madde⁴⁰ üzerinde değişikliğe gidilerek şu hale getirilmiştir: “Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi Layik ve Devrimcidir.” Bu ilkeler 1927 yılında Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Milliyetçilik olarak Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında belirlenmiş ve bu dört ilkeye 1935 yılında Devrimcilik ve Devletçilik ilkeleri de eklenmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 6 umdesi olarak belirlenen ilkeler 1937 değişikliğiyle beraber anayasal ilkeler halinde getirilmişlerdir. 1937 değişikliği bu çalışma için çok daha fazla önem arz ettiği için bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak incelenecektir.

1945 ve 1952 tarihlerindeki değişiklikler ise içerik ile ilgili değil biçim ile ilgili olmuştur. 1945⁴¹ yılında anayasa metninin Türkçeleştirilmesi çalışması

³⁶ RG, 14 Nisan 1928, Sayı 863.

³⁷ RG, 11 Aralık 1934, Sayı 2877.

³⁸ RG, 14 Nisan 1930, Sayı 1471.

³⁹ RG, 28 Ekim 1933, Sayı 2540.

⁴⁰ RG, 13 Şubat 1937, Sayı 3533.

⁴¹ RG, 15 Ocak 1945, Sayı 5905.

yapılmış, 1952⁴² yılına gelindiğinde ise Demokrat Parti iktidarı anayasa metni üzerinde eski metnin yeniden benimsenmesine karar vermiştir.

Özetle 1921 döneminin savaş koşullarının sona ermesiyle birlikte 1924 döneminde artık amaç toplumu uluslaşma sürecine alıştırmak, ulus devlet inşasını gerçekleştirmek ve bu minvalde gereken köklü değişiklikleri yapmak olmuştur.

2.2.2. 1924 Anayasası Dönemi Milliyetçilik

1924 Anayasası, yeni kurulmuş olan devlet kadrolarının, içinde bulunulan buhranlı dönemi atlatabilmek adına alelacele yürürlüğe koyduğu, madde sayısının azlığı⁴³ sebebiyle birçok eksikliği bulunan 1921 Anayasası'na göre daha sistemli ve daha detaylı düzenlenmiş bir anayasadır. Bu sebeple 1924 Anayasası, 23 maddeli 1921 Anayasası'nın aksine 105 madde halinde düzenlenmiştir. Kuruluş aşamasının ilk zorlukları atlatılmış artık yeni düzenlemelerle toplumsal yapının şekillendirilmesine sıra gelmiştir. Dolayısıyla 1924 Anayasası ile birçok düzenleme daha ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

1924 Anayasası'nın ilk haline baktığımızda esas hükümler içerisinde 1. madde de "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir." hükmü görülmektedir. Bu madde değiştirilemez niteliktedir. Devam eden 2. madde de ise "Türkiye Devleti'nin dini, dinî İslâmdır: Resmi dili Türkçedir; makkarı Ankara şehridir." hükmü yer almıştır. Konumuz itibarıyla bizim için önemli olan kısımda başta 2. maddedir.

1924 Anayasası'nın 2. maddesi Malatya mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi⁴⁴ ile değiştirilmiştir. İlgili kanunda 2. madde ile beraber 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinde değiştirilmesi teklif edilmiş ve değişiklik teklifinin görüşülmesine 5 Şubat 1937 Cuma günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 33. birleşiminde başlanmıştır.

Kanun teklifinin gerekçesinde 2. maddenin değiştirilmesi sebebi şöyle belirtilmiştir:

⁴² RG, 31 Aralık 1952, Sayı 8297.

⁴³ 1921 Anayasası 23 madde ile 1 ayrık maddeden oluşmaktadır.

⁴⁴ RG. 13 Şubat 1937, Sayı 3533.

“Eldeki kanunun esas hükümleri gösteren faslının birinci maddesinde Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğu yazılı olup bununla yalnız Devletin şekli beyan edilmiş oluyor. Halbuki, Devletin şeklile beraber siyaset ve idare tarzında takib edeceği ana vasıfların da esas hüküm olarak gösterilmiş olması lüzumludur. Bu düşünce ile 2 nci maddede milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laik ve inkılapçılık vasıfları da gösterilmiştir.”⁴⁵

İşte bu düşünceden hareketle 2. madde değişikliği gerçekleşmiştir. Böylece yalnız devletin izleyeceği yolun belirtilmesi ile kalınmamış devletin ve halkın evrileceği aşama da gösterilmiştir. Görünen o ki amaç, toplumun bu ilkeler doğrultusunda yönlendirilmesidir.

Konuya ilişkin olarak teklifin bütününe görüşmeleri esnasında ilk söz alan kişi Dahiliye vekili Şükrü Kaya olmuştur. Şükrü Kaya:

“Türk olmasaydı belki tarih olmazdı ve muhakkak ki medeniyette başlamazdı... Türkün olmadığı bir tarih karanlık ve kaotik olurdu... Atatürk Türk istiklalini kurtardıktan sonra Türk bir daha, böyle badirelere, tehlikelere dönmeyecek bir Devlet sistemi kurdu. Bu Devlet sisteminde tatbik edilecek olan prensipleri vazih, açık ve müsbet olarak program halinde tesbit etti. Bu programı ve bunun tatbikini kendi kurduğu Cumhuriyet Halk Partisinin eline ve mesuliyetine verdi.” demiştir.⁴⁶

Şükrü Kaya, tarihinin başlangıcını Türklere dayandırmıştır ve devletin kuruluş döneminde önemli badireler atlattığını söyleyerek bu badirelerin tekrar etmemesi için Atatürk'ün belli bazı önlemler aldığını söylemiştir. Atatürk ilkeleri olarak bilinen bu prensipleri Türk tarihinin devamı için alınan birer tedbir olarak görmüştür. Kaya için bu ilkelerin anayasa içerisinde de yer alması gerekmektedir. Böylece Türk tarihinin devamı daha sağlam korunabilecektir ve Atatürk'e karşı vefa borcu ödenecektir.

Şükrü Kaya görüşünü şu şekilde devam ettirmiştir:

“Atatürk'ün Türkleri kurtarmış olmak itibarile, Türklere yüksek medeni vasıflarını tekrar iade etmiş olmak itibarile, kendisine karşı şükran hissediyorsak bunun ifasını ve

⁴⁵ Malatya mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının, Teşkilatı esasiye kanununun 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75 nci maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi ve Teşkilatı esasiye encümeni mazbatası.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 05.02.1937, Devre: 5, C.16, 33. İnikad, s. 59-60.

ifadesini kurduğu prensipleri sadakatle, feragatle ve samimiyetle takibde aramak icap eder... Atatürkün vazettiği prensipler Türktür. Yani asliyeti ve menşei itibarile tamamilen milletin kendi seciyesinden alınmış ve onun bütün ihtiyaç ve zaruretlere uygun olarak seçilmiştir... Bizim bildiğimiz, Türk için yegane doğru yol ve tarikat müsbet ilimlere dayanan milliyetçiliktir. Bu yolu tutmak Türkün maddi ve manevi hayatı için en büyük kuvvettir.”⁴⁷

Esasen Kaya, bu sözleriyle başta milliyetçilik ilkesi ve diğer ilkelerin anayasada neden yer aldığını, neden yer alması gerektiğini Dahiliye vekili olarak hükümet gözünden çok açık bir şekilde ifade etmiştir.

Şemsettin Günaltay da Şükrü Kaya ile benzer düşünceleri paylaşmıştır. Günaltay’a göre, bu ilkeler zaten Türk tarihi içerisinde vardır ve Türklüğün varlık sebebiyle ilişkilidir, Türk’ün varlığından ayrı düşünülemez:

“Arkadaşlar; bu madde Türkün hayatından, Türkün tarihinden, Türkün asırlar içerisinde geçirmiş olduğu inkılaplardan mülhem olan kudsi esaslardır. Bu esaslar arzettiğim gibi, Türkün tarihinden çıkarılmıştır: Türkün tarihini karıştırırsak, mazinin karanlıklarına gömülen ve asırların en derinliklerinden kudsi bir varlık halinde beşeriyet üzerine yükselen Türk; ancak o günden bu güne kadar varlığını, bu gün burada tesbit ettiğimiz esaslara istinaden muhafaza etmiştir. Türk yaşamıştır; milliyetçi olduğu müddetçe; Türk yaşamıştır; Devletçi olduğu müddetçe; Türk yaşamıştır. Ancak kendi varlığının esaslarını kendi ruhundan çıkardığı müddetçe... İşte Türk ölüm döşğinde iken, varlık ruhunu, kendisine nefhedenler, Türkün tarihine gömülerek onun varlığını esas seciyelerini bulmuş ve bu gün burada teklif edilmiştir.”⁴⁸

Vekil Hakkı Kılıcoğlu da cumhuriyetin korunması ve sarsılmasının engellenmesi üzerinden konuya desteğini vererek 6 ilkenin cumhuriyetin temeli olduğunu belirtmiş ve parti tüzüğüyle gelen ilkelerin anayasal hale gelmesine sunduğu destekle birlikte parti-devlet arasındaki ilişkiyi de göstermiştir:

“Bu kanunda Cumhuriyetimiz, Partimizin 6 büyük temel taşı üzerine oturtulmuştur. Artık hiç bir zelzele onu sarsamaz, ne dahili, ne harici...”⁴⁹

⁴⁷ A.e., s. 61.

⁴⁸ A.e., s. 64-65.

⁴⁹ A.e., s. 62.

Öte yandan hem CHP Genel Sekreterliği hem de Başbakanlık yapmış olan Recep Peker'in konuyla ilgili görüşleri hükümetin ve partinin bu ilkeleri neden getirdiğini anlamlandırabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Peker, ilkelerin zaten yaşamın içerisinde varolduğunu ve gücünü yaşamdan aldığını belirterek bundan dolayı birlik ve beraberliği pekiştiren bir tedbir olarak görmüştür. Bu sayede devletin tüm organları, yaptıkları her işi prensipleri esas alarak yapacaktır. Peker'in görüşleri her ne kadar ilkelerin yaşamdan alındığına işaret etse de esasen asker-sivil bürokrat eliyle toplumun şekillendirildiği fikrine iyi bir örnektir:

“Bu demektir ki, bizzat hayattan alınarak Cumhuriyet Halk Partisinin programının içinde yazılmış bulunan bu hükümler, bu Devletin bundan sonraki varlığında bütün yurddaşları bütünlük ve beraberlik ruhu ile besleyecek ve milli birlik için daha sıkı bir tedbir alınmış olacaktır. Temyiz mahkemesinin en büyük hakiminden en küçük memurlarımıza kadar hüküm veren, tedbir alan, emir veren ve tanzim eden herkes günlük işini yaparken ve kararını verirken kendini bu esasların çerçevesi içinde hissetmek mecburiyeti altına girecektir.”⁵⁰

Vekil Muhittin Baha Pars ise Peker'den farklı olarak ilkeleri doğrudan Türklük ile ilişkilendirip Türklüğün ve milletin geleceğinin teminatı olarak görmüştür:

“...Teşkilatı esasiye kanununa bunu koymakla bu umdeleri, bu memleketin müebbed hayatı için esas ittihaz ettiğimizi evlatlarımıza da ilan etmiş olduk... Ben bu maddelerle Türkün ve istikbalinin sigorta edilmiş olduğunu düşünmüş oluyorum.”⁵¹

Kanunun tümü üzerinde yapılan görüşmelerde yukarıda belirtilen fikirlere yer verilmiş ve akabinde maddelere geçilmesi oylanarak ayrı ayrı görüşülmesine geçilmiştir.

Bu doğrultuda 1924 Anayasası'nın 2. maddesi şu şekilde kabul edilerek değiştirilmiştir: “Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılabçıdır. Resmi dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir.”⁵² Teşkilatı esasiye kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair olan kanunun son olarak

⁵⁰ A.e., s. 65.

⁵¹ A.e., s. 68-69.

⁵² Maddenin ilk hali şöyledir: “Türkiye Devletinin dini, dini İslamdır; Resmi dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir.”

bütününün oylanmasına geçilmiş, 399 üyenin 333'ü oylamaya katılmış ve katılanların tamamının oyu ile kabul edilmiştir.⁵³ Böylece 1927 yılında ilk kez CHP programında yer alan milliyetçilik ilkesi 1937 yılındaki değişiklik ile 1924 Anayasası'na girmiştir.

Milliyetçilik ve ulus devlet kavramlarıyla ilişkili diğer bir unsur vatandaşlık anlayışı olmuştur ve vatandaşlık, aidiyet ilişkisi açısından oldukça önemlidir. İlk olarak Antik Yunan şehir devletlerinde “polis”e aidiyeti ve bu anlamda şehirliliğe bağlılığı ifade eden kavram, günümüzde yurttaş ile devlet arasındaki hukuki bağı karşılamaktadır.

Bu noktada ortaya çıkan ilk hukuksal metin 1869 tarihinde kabul edilen 9 maddelik Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'dir. Bu metne göre, ebeveyni veya babası Osmanlı tabiiyetinde olan kişi Osmanlı tebaası sayılmıştır. Kan bağına dayalı şekilde oluşturulan kanunun amacı dönemin ayrılıkçılık problemlerine çözüm bulmak için Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla başlatılan Osmanlıcılık politikası şemsiyesini genişletmektir.⁵⁴

Aynı şekilde 1876 tarihli Kanun-i Esasi içerisinde de vatandaşlık tanımı kendine yer bulmuştur: “Devlet-i Osmaniyye Tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine hangi din ve mezhebdendir olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabiri olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve iza'e edilir.” Bu tanıma göre de önceki metin gibi dini bir atıf yapılmaksızın tüm bireyler eşit sayılmıştır ve bu durum modern vatandaşlık anlayışı olarak tarif edilebilmektedir.

1924 Anayasası yapılırken de önceki hukuki metinlerden yararlanılarak 88. maddesinde bir Türklük tanımına yer verilmiştir. Bu tanıma göre, “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur.” Yapılan tanım her ne kadar tarihi, kültürel ilkelere dayandığını belirtmese de vatandaşlık üzerinden yapılan ayrımsız bir milliyetçilik anlayışını benimsemesi sebebiyle 2. maddedeki milliyetçi devlet hükümlerini destekler niteliktedir ve bu anlamda subjektiftir. Yeni

⁵³ A.e., s. 81.

⁵⁴ İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 29, Bahar 2011, s. 205.

tanım artık kana değil toprağa dayalı vatandaşlık anlayışı olmuştur. Ulus oluşturma sürecinin bir yansımasıdır. Bu tanımla birlikte Osmanlı vatandaşı tabiri yerine Türk ifadesi yerini bulmuştur.⁵⁵

Aynı dönemde Resmi Gazete’de 4 Haziran 1928 tarihinde yayımlanan 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu da 88. maddeyi destekler mahiyettedir. 1928 tarihli bu kanun ile Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi de yürürlükten kalkmıştır. Kanunun 1. maddesinde anayasadaki Türklük tanımı yinelenmiştir: “Bir Türk baba veya ananın, Türkiye’de veya ecnebi memlekette doğan çocukları Türk vatandaşıdır.” İlgili madde hakkında mecliste kimse söz istememiş ve tartışma yaşanmaksızın kabul edilmiştir.⁵⁶

Bir başka açıdan dönemin genel mevzuatına bakıldığında farklı hükümlerle karşılaşılabilir. Bu açıdan Resmi Gazete’de 31 Mart 1926 tarihinde yayımlanan 788 sayılı Memurin Kanunu önemli bir örnektir. Memurin Kanunun memur ve müstahdem olabilmek şartları başlıklı 4. maddesinde memur olabilmenin şartlarından biri “Türk olmak” olarak belirtilmiştir. Her ne kadar anayasa da Türk olmak için sonradan kazanılabilen vatandaşlık vasfı yeterli olarak görülse de memur olabilmek için vatandaş şartı yinelenmemiştir. Memurin Kanunun 4. maddesi bu haliyle mecliste tartışmasız bir şekilde kabul edilerek yürürlüğe sokulmuştur.⁵⁷

Benzer bir örnek 1928 tarih ve 1219 sayılı kanunda da görülmektedir. İlgili kanuna göre, ülkede tıp doktoru olarak görev yapabilmek için İstanbul Darülfünun Tıp Akademisi mezunu olmak ve Türk olmak şartı koyulmuştur.

Son olarak 1931 tarihli Matbuat Kanununa dahi ilgili hükümler yansımış ve yalnızca Türklerin gazete ve dergi sahibi olabileceği belirtilmiştir.⁵⁸

1924 Anayasası, savaş dönemi koşullarının sona erdiği ve toplumun inşa sürecine geçildiği bir dönem olma özelliği taşımaktadır ve bu özelliği ile de başta anayasa olmak üzere birçok mevzuatta ayrıntılı düzenlemelere yer vermiştir.

⁵⁵ Bihterin Vural Dinçkol, Alper Işık, “1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C.21, Sayı 1, 2015, s. 24-25.

⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 04.06.1928, C.4, 80. Birleşim, s. 262.

⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 31.03.1926, C.23, 71. Birleşim, s. 180.

⁵⁸ Ezgi Güzel Polat, “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2011/3, s. 146.

Dönemin temel özelliklerine bakıldığında tek parti sürecinin yaşandığı dikkat çekmektedir. Tek parti döneminde parti ile devlet arasında organik bir bağ kurulmuş ve düzenlemeler bu döneminin vermiş olduğu rahatlık ve hız gücü ile yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerin eksenini belirleyen ise Atatürk ilkeleri olmuştur ki bu ilkelerden başta en kilit olanının da milliyetçilik olduğu söylenebilmektedir, çünkü milliyetçilik bu aşamada toplum tarafından benimsenerek en fazla reaksiyon alan ilkelerden biridir. Kana bağlı anlayıştan toprağa bağlı anlayışa geçilmiş ancak vatandaşlık anlayışı mevzuatın tamamına derhal yansımamış, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi bir süre “Türk olmak” şeklinde devam etmiştir, çünkü milliyetçilik anlayışı Osmanlıcılıktan Türkçülüğe henüz evrilmemiştir. İlk kez 1927 yılında CHP parti programına farklı ve ayrılıkçı olarak görülen ideolojilerden korunmak gayesiyle giren milliyetçilik ibaresine 1937 değişikliği ile anayasal güvence verilmiş ve birçok başka mevzuata da etki ederek yayılmıştır. Dolayısıyla beklenti de toplumun bu minvalde şekillenmesi ve ilkeleri benimsemesi olmuştur. Bu sebeple 1924 Anayasası oldukça önemli bir konuma oturmuştur.

2.2.3. Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük ve Kurultaylarında Milliyetçilik Kavramının Dönüşümü

1924 Anayasası dönemi parti ile devletin içiçe geçtiği bir dönem olmuştur. Dolayısıyla parti devlet ilişkisi anlamında kurucu parti vasfına sahip olan CHP programları ve tüzüğü, anayasadaki milliyetçilik ilişkisini sunabilmek için konumuz açısından hayli önemlidir. İki dünya savaşı arası dönemde Avrupa'nın siyasal otoriter rejimlerinden de etkilenen CHP, 3. meclis döneminden itibaren (1927-1931) artık muhalefetsiz kalarak tek hale gelmiştir⁵⁹ ve Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan prensipler esasen ilk önce 1927 ve 1935 tarihlerinde CHP'nin parti programına girmiştir. 1927 yılında toplanan CHP'nin 2. büyük kurultayında 3. tüzük kabul edilmiştir ve 1.maddesi şöyle olmuştur: “Cumhuriyet Halk Fırkası; Cemiyetler Kanuna göre teşekkül etmiş, Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi siyasi bir cemiyettir ve Merkezi Ankara'dır.” 1931 yılında toplanan 3. Kurultay'da Laiklik, Devrimcilik ve Devletçilikte eklenerek 6 ok tamamlanmış ancak tüzüğe eklenmemiş ayrı bölüm olarak parti programında ele alınmış, dolayısıyla tüzük ile parti programı ayırımına

⁵⁹ Parla, a.g.e., s. 20.

gidilmiştir. 1935 yılındaki 4. Kurultay'da parti programının giriş bölümüne; "Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir." cümlesi ilave edilerek "Kemalizm" kavramı da ilk kez partinin programına girmiştir.⁶⁰ Programın, "Devletin Esas Kuramı" başlıklı 3. maddesi ise şu hali almıştır: "Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir cumhuriyettir." Feroz Ahmad, 1935 Kongresinde parti ile devletin evliliğinin resmileştiğini ifade etmiştir.⁶¹ Bu ilkeler, 1937 yılında da Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesine aktarılmıştır.

1935 Kurultayı'nın CHP Genel Sekreteri Recep Peker milliyetçilik ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Yurdumuz için coğrafi bakımdan bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politika propagandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, marksist, faşist, hilafetçilik ve beynelmileleçilik propagandaları ve buna benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmalıdır ki biri ötekini besliyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin."⁶²

Recep Peker tarafından ifade edildiği gibi dönemin koşullarına bakıldığında savaştan yeni çıkmış, ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda büyük zorluklar yaşayan bir devlet görülmektedir ve devlet yapısı baştan ayağa yeniden şekillendirilmektedir. Bu şekillendirme de asli unsur lider ve partisi olarak belirlenmiştir. Günümüz siyasi hayatından bakıldığında parti programları pekte önemli görülmeyebilir, ancak tek parti koşulları dikkate alınırsa önemi farkedilecektir. Milliyetçiliğin programda yer almasındaki temel amaç da yeni devletin kurduğu düzeni muhafaza etmeye çalışmak ve ayrılıkçı hareketlerden korumaktır.

Konuya CHP açısından bakıldığında 1947 yılı Kurultayı'nın önemi üzerinde de durulması gerekir. Tarih itibarıyla 1946 yılında 2. Dünya Savaşı henüz bitmiştir ve çok partili hayata geçiş ile birlikte DP ile iktidar savaşına giren ve aynı zamanda

⁶⁰ İsmail Giritli, "Atatürk İlkeleri ve İnkılapçılığa Dair", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, 1997, s. 217-218.

⁶¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, 4. bs., İstanbul, Hil Yayınları, 2010, s. 21.

⁶² C. H. P. 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 13.05.1935, 3. Toplantı, 1. Oturum.

iktidarını korumayı amaçlayan bir CHP görülmektedir. Bu sebeple 1947 Kurultayı hem medya hem partili olmayanlar hem de vatandaşlar için bir hayli önemli hale gelmiş ve bir takım değişiklikler yapılmasına dair bir beklenti içine girilmiştir.⁶³

1947 Kurultayı'nda hem tüzük için hem program için bir komisyon kurulmuştur. Program komisyonunun gerçekleştirdiği değişiklikler delegeler tarafından müzakere edilmiştir. Tasarının tümü üzerinde mütalaa olmadığı için tartışmalar direkt maddeler üzerinden yürümüştür. Hazırlanan taslakta ilk olarak “Ana Prensipler” başlığı altında “Devlet İdaresi” yanbaşlıklı (a) bendinin 4. fıkrasında “Partimizce Türk Devletinin Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci bir Cumhuriyet olması esastır.” denilmiş ve bu kısım ile ilgili mütalaa dahi gelmemiş, derhal kabul edilmiştir. İlkeler aynı zamanda “Partimizin Vasıfları” başlığı altında yeniden açıklanmıştır. 1947 Kurultayının 8. birleşiminde görüşülen Milliyetçilik ile ilgili 5. maddesi şöyledir:

“Partimiz Türk Milletini dil, kültür, ölkü ve tarih birliği ile ve ortak alın yazısına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasi bir bütün olarak kabul eder. Bu birliğin, üzerinde kurulduğu kutlu vatan toprakları da hiç bir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür. Partimiz milliyetçiliği milletin bütünlüğü ve bunun dayandığı milli ruh şuuru yaşatmak ve korumak manasına alır. Milletimizi hür ve bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız. Bizim milliyetçiliğimizin hiç bir millet için zarar verici bir mahiyeti yoktur.”

Ancak Milliyetçilik ile ilgili bu tasarı önceki programa göre değiştirilmiştir ve bu sebeple eleştiriler almıştır. Maddenin 1931 programında var olan hali şöyledir: “Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasabetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimi heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.”

1943 Kurultayına kadar ilkeler, bulunduğu şekliyle korunurken bu kurultay da yeni ve önemli ifadeler eklenmiştir: “Parti, Milliyetçiliği Türk Milleti için de en yüksek bir insan seviyesine varmanın tek şartı ve vasıtası bilir.”, “Parti, Milletin

⁶³ Araştırma konusu kapsamı itibariyle 1938 olağanüstü kurultayı ile 1939 kurultayına yer verilmemiştir.

hususî karakterini ve başlı başına, müstakîl bir hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.”

Aynı şekilde 1947 Kurultayı’nda da değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu sefer bir takım ifadelerin çıkarılması düşünülmüştür. Taslak, çıkarılan ifadeler sebebiyle bazı eleştiriler almıştır. Örneğin 1943 yılında gelen yukarıdaki ifadelere bu taslakta yer verilmemiştir ve Zonguldak Milletvekili Orhan Seyfî Orhon bu noktadaki eleştirilerine şu şekilde belirtmiştir:

“Arkadaşlarım; bizim milliyetçiliğimiz tam manasıyla en yüksek bir insan seviyesine varmanın yoludur. İstiklal savaşından başlayarak şimdiye kadar yaptığımız bütün büyük işler bu fıkirden doğmuştur; bütün inkılap hareketlerinin kaynağı budur. Bunun dışında kalmış bir şey bulamazsınız. Bizim anlayışımızla Milliyetçilik inkılapçı bir fikirdir. Gayesi, bu Milleti hakkı olan ileri Milletler hizasına getirmekten, mesut ve müreffeh kılmaktan ibarettir. Ben Partinin bu Milliyetçilik anlayışından çıkarılacak hiçbir şey bulamadım.”⁶⁴

Önceki programdan çıkarılan maddeleri eleştiren bir diğer kişi Zonguldak Delegeesi Tahir Karaoğuz olmuştur. Karaoğuz çıkarılan iki kaydın da eklenmesi sayesinde Türkçülüğün ana çizgilerinin tam olarak açıklanabileceğini belirtmiş ve bir de teklifte bulunmuştur: “Maddenin ikinci fıkrasında “Milletin bütünlüğü” yerine “Türk” kelimesinin eklenmesiyle “Türk Milletinin bütünlüğü” dememiz daha uygun olacaktır.” İlâveten maddenin sonuna daha önce çıkarılan şu maddenin eklenmesi daha iyi olacaktır:

“Milletin özel karakterini ve bağımsız benliğini korumağı amaç tutarız. Milliyetçiliği, Türk milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve ana yolu biliriz.”⁶⁵

İstanbul Milletvekili ve kapanan Türk Ocakları’nın eski başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver de milliyetçiliğin sadece toprağa değil manevî değerlere ve geçmiş tarihe de dayalı olduğunu ifade etmiştir:

⁶⁴(Çevrimiçi),https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391, 25 Aralık 2018.

⁶⁵(Çevrimiçi),https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391, 25 Aralık 2018.

“Arkadaşlar; ırk koskoca bir hakikattir. Yalnız ırkı bir ilim olarak tetkik ederiz. Devlet idaresinde kana dayanan, ırka dayanan bir idare mevzuubahis olmaz.”

İlaveten Tanrıöver için bu bağları kopan milletler zararlı hadiselerle⁶⁶ karşılaşabilecektir:

“Eğer, biz, Türk milliyetperverliğini, Partilerin fevkinde, Türk ocaklarında yapıldığı gibi, birleştirici kuvvet olarak mütalaa etmezsek ve bunun doğmasını, yaşamasını mümkün kılmaırsak, demin hatiplerin temas ettikleri gibi, ölüm tehlikesi, o meşum tehlike yavaş, yavaş içeri girer ve yer tutar.”⁶⁷

Program Komisyonu adına sözcü Konya Milletvekili Hulki Karagülle “Partimiz, Milliyetçiliği, Milletin bütünlüğünü ve bunun dayandığı milli ruh ve milli şuuru yaşatmak ve korumak manasına alır.” diyerek Tahir Karaoğuz’un işaret ettiği manayı daha geniş bir biçimde gördüklerini ve anlayış olarak aralarında zerre kadar fark olmadıklarını belirtmiştir.

Manisa Milletvekili Muammer Alakant tarafından Karagülle’ye maddenin ilk fıkrasındaki “yurttaşlar” sözünü Türk tabiiyetinde olanlar anlamında mı yoksa hukuki anlamdaki vatandaşlar manasında mı kullanıldığı sorusu gelmiştir ve Karagülle bu soru üzerine bir tanım yapmıştır:

“Kasdımız aynı ölküye birlikte bağlı yurttaşlardır... Türk milletini terkip eden unsurlar; dil, kültür, ölkü ve tarih birliği gösteren vatandaşlar.”

Milliyetçilik maddesi tartışmalar sonucunda Karaoğuz’un önerisiyle kabul edilmiş ve son halini almıştır:

“Partimiz Türk milletini dil, kültür, ölkü ve tarih birliği ile saadet ve felaket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder. Bu birliğin, üzerinde kurulduğu kutlu vatan toprakları da hiç bir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür. Partimiz milliyetçiliği, Türk milletinin bütünlüğünü ve bunun dayandığı milli ruh ve milli şuuru yaşatmak ve korumak manasına alır. Milletin özel karakterini ve bağımsız

⁶⁶ Komünizm kastedilmiştir.

⁶⁷(Çevrimiçi),https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391, 25 Aralık 2018.

benliğini korumayı amaç tutarız. Milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve anayolu biliriz. Milletimizi hür ve bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız. Bizim milliyetçiliğimizin hiç bir millet için zarar verici bir mahiyeti yoktur.”

Eklenen paragraflar ile birlikte maddenin bu haliyle dil, kültür, manevi ve ortak tarihi değerlere dayalı milliyetçilik anlayışının temellerinin atıldığı söylenebilir. Bu anlamda tek parti döneminin milliyetçilik anlayışından bu kurultay döneminde dönüşüm yaşanmış, dönemin liberalleşme dalgasından etkilenilmiştir. Öyle ki 2. Dünya Savaşı sona ermiştir. Tek parti dönemi bitmiş, çok partili hayata geçilmiş ve seçime hile karıştırıldığı iddiaları ile mecliste sert bir muhalefet bloğu ile karşılaşmıştır. CHP'nin tek parti olmadığı fikri bu yumuşamanın önünü açmıştır ve bahsedilen değişikliklere ilaveten 1946 olağanüstü kurultayında “Milli Şef” ve “Değişmez Genel Başkan” ünvanları da kaldırılmış, 1947 kurultayında da daha net değişimler yaşanarak partinin merkezi ve bürokratik yapısı kırılmıştır. Örneğin Parti görevlilerinin atamayla değil seçimle belirlenmesi sistemine geçilmiştir.⁶⁸ Tek parti döneminin tavizsiz yanı demokratik hayata geçiş ile birlikte iktidarını kaybetmek istemeyen CHP'yi başta Atatürk ilkeleri için bir takım revizeler yapmak zorunda bırakmıştır.

CHP'de öncelikle Osmanlı'dan kopuş ile kültürel bağlara yoğunlaşmış ve geçmiş tarih ve manevi, ruhi bağlar resmi çerçevenin dışına itilmiştir, ancak bu değerler bahsedilen sebeplerden ötürü 1947 kurultayındaki değişim ile yeniden değerli hale gelmiştir.⁶⁹ Bu durumun en net ifadesi de parti programının milliyetçilik maddesine kültürel bağların yanında tarihi ve ruhi bağların da eklenmesiyle görülmüştür. Bu şekilde hem milliyetçiliğin köklerinin bulunduğu manevi anlayış hem de geçmiş tarih ile yeniden bağ kurulmaya çalışılmıştır.

⁶⁸ Murat Kılıç, “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII/24, 2012, s. 195-197.

⁶⁹ A.e., 199.

2.3. 1961 Anayasası Dönemi

2.3.1. 1961 Anayasası'nın Genel Özellikleri

27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde askeri darbe sonucunda çok partili siyasal yaşam sekteye uğratarak DP iktidarına son verilmiştir. Darbenin ardından Milli Birlik Komitesi adı altında askerler tarafından oluşturulmuş bir komite toplanarak yasama ve yürütme gücünü kendi ellerine almışlardır.

Darbeyi yapan subaylar anayasa taslağı hazırlaması için biri İstanbul Hukuk Fakültesi grubu⁷⁰ diğeri ise Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi grubunun⁷¹ tekliflerini alsa da iki taslak da MBK tarafından çeşitli sebeplerle kabul görmemiş ve ilk defa anayasa yapması için hazırlanacak kurucu meclis oluşturulmasına karar verilmiştir. Kurucu meclis MBK ve Temsilciler Meclisi olmak üzere çift yapılıdır. Üyeleri üniversitelerden, meslek ve sanat odalarından, aydınlardan, gazetecilerden ve birçok grup temsilcilerinden oluşmuştur; DP çizgisinin temsiline ise imkan verilmemiştir. Temsilciler Meclisi içerisinde çıkarılan bir grup, anayasa komisyonu adı altında, daha önce hazırlanmış olan İstanbul ve Ankara taslaklarından da yararlanarak yeni bir anayasa hazırlama işine girişmiş ve hazırlanan metin 9 Temmuz 1961 günü halkoylamasına sunulmuştur. Halkoylamasında geçerli seçmen oylarının %62'si evet, %38'i hayır yönünde çıkmış ve 157 madde ve 22 adet geçici maddeden oluşan 1961 Anayasası kabul edilmiştir.⁷²

1961 Anayasası birçok yönden ilk olarak karşımıza çıkmıştır. Anayasa hazırlanması için bir kurucu meclis oluşturulması ilk kez 1961 Anayasası ile görülmüştür. 1921 Anayasası için de kurucu meclis kavramını kullanmış olsakta o dönem için kastımız yeni bir devlet oluşturulması aşaması olmuştur. 1921 Anayasası'nı yapmak için bir kurucu meclis oluşturulmamıştır. Yine ilk kez bu dönem halkoylaması usulünün uygulaması yapılmıştır ve daha sonraki süreçlerde de dönem dönem uygulanmaya devam etmiştir. İlaveten ilk kez bu dönem anayasaya Başlangıç bölümü eklenmiştir. 1924 Anayasası ile ilk kez gelen değiştirilemez madde ifadesi de 1961 Anayasası 9. maddesi ile şu şekilde devam ettirilmiştir:

⁷⁰ Taslak bir başlangıç bölümü, 191 adet madde ve 9 adet geçici maddeden oluşmaktaydı.

⁷¹ Taslak 109 adet maddeden oluşmaktaydı.

⁷² (Çevrimiçi), <http://referandum.secimsonuclari.com/1961-referandum-sonuclari/>, 11 Aralık 2016.

“Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.” Yeni bir sisteminin kurulduğu 1924 döneminde Cumhuriyet için değiştirilemez madde şeklinde bir koruma yöntemi geliştirilmesi, anlaşılabilir bir durum değildir, çünkü devlet yapısı hemen hemen tüm aygıtlarıyla yeniden oluşturulmuş ve birçok iç ve dış tehdite açık kalmıştır. 1961 Anayasası dönemine gelindiğinde Cumhuriyet sistemi için değiştirilemez madde koruması varolmaya devam etmiştir. Buradaki mantığın ise 1924 dönemine dayalı tarihsel bir gelenekten kaynaklı olduğu söylenebilir.

1961 Anayasası tek meclisli yapıya son vererek Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nden oluşan çift meclisli bir yapıyı benimsemiştir. Anayasa Mahkemesi ve Milli Güvenlik Kurulu kurulmuş; Yüksek Seçim Kurulu ve Diyanet İşleri Başkanlığı anayasal kurumlar haline getirilmiştir.

1961 Anayasası 4. madde ile “Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.” diyerek klasik anlamda bir parlamenter sistem ve kuvvetler ayrılığı sistemi benimsemiştir. Oysa 1924 anayasası döneminde bu konudaki tek güç yine mecliste toplanmış; yalnızca görevlerin ayrılığı söz konusu olmuştur.

1961 Anayasası ile işçilere grev hakkı, toplu sözleşme yapabilme hakkı, çalışanlara sendika kurabilme hakkı, dernek kurabilme hakkı, üniversite özerkliğinin benimsenmesi, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu özerkliğinin benimsenmesi gibi hükümler getirilmiştir. Bu hükümler 1961 Anayasası'nın çoğulculuk niteliğini göstermektedir. Oysa 1924 Anayasası bu anlamda çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsemiş ve J. J. Rousseau'nun genel irade yanılmaz teorisinden esinlenmiştir. 1961 Anayasası ise çoğulcu niteliği yerleştirmeye çalışmıştır denilebilir.⁷³

2. maddede de⁷⁴ önemli değişiklikler yapıp madde “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.” şekline getirilmiştir. Bu anlamda 1924 Anayasası döneminde belirtilen milliyetçi, halkçı, devletçi, devrimci ibarelerinin

⁷³ Özbudun, a.g.e., s. 40-43.

⁷⁴ 1961 AY, m. 2.

yerini farklı kavramların aldığı görülmektedir. İnsan haklarına dayanan devlet ibaresi de bir sonraki 1982 Anayasası'nda insan haklarına saygılı devlet şeklinde değiştirilmiştir ki bu değişiklik anayasaların ruhunu anlamak için önemli bir veri olarak kabul edilebilir. Milliyetçilik kavramının milli devlet şekline gelmesi ise bir sonraki başlıkta üzerinde duracağımız en önemli noktalardan biri olacaktır.

Devam eden zaman içerisinde 12 Mart 1971 tarihinde muhtıra verilmiş ve ardından anayasa değişiklikleri yapılması yoluna gidilmiştir. 1971-1973 değişiklikleri ile Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname çıkartabilme yetkisi verilmiştir. Bu yetki ile yürütmenin gücü arttırılmıştır. TRT ve üniversitelerin özerkliği kaldırılmıştır. Memurların sendika kurma hakkı kaldırılmıştır. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi⁷⁵ ve Devlet Güvenlik Mahkemesi⁷⁶ kurulmuştur. Mecliste temsilcisi olan siyasal partilerin AYM'ye dava açabilme yetkisi kısıp yerine mecliste grubu olan partiler denilerek temsil gücü az olan partiler dışlanmıştır. Oysa 1961 Anayasası, ilk halinde siyasal partileri demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olarak saymıştır.⁷⁷

1961 Anayasası bir darbe sonrası anayasası olsada Türk siyasal hayatına yapmış olduğu katkılarla en demokratik anayasa olarak kabul edilir. Fakat muhtıra sonrası yapılan değişiklikler, getirilmiş olan birçok hakkı tırpanlamıştır. Bir darbe ile başlayan anayasal süreç, muhtıra ve bir başka darbe sonucu demokratik sürecin kesilmesiyle sonlanmış ve 1982 anayasal dönemine geçilmiştir.

2.3.2. 1961 Anayasası Dönemi Milliyetçilik

1961 Anayasası, bir askeri darbe süreci sonrasında 157 madde ve 22 adet geçici madde şeklinde düzenlenerek yürürlüğe sokulan bir anayasa olmuştur. Dolayısıyla kendinden önceki 1924 Anayasası'na göre daha detaylı bir şekilde hazırlanmıştır. Öyle ki ilk kez başlangıç hükümleri başlığı altında bir anayasaya giriş kısmı dahi düzenlenmiştir.

⁷⁵ Askeri Yüksek İdare Mahkemesi 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği ile kaldırılmıştır.

⁷⁶ 2004 yılında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda yapılan değişiklik ile kaldırılmıştır.

⁷⁷ A.e., s. 44-47.

Araştırma konumuz itibariyle ilgili bölümlere bakıldığında mevzuata ilk kez 1961 Anayasası ile gelen başlangıç kısmı ilgili hükümleri şu şekilde olmuştur: “...Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak...”

Başlangıçta belirtilen ilkelerde benimsenen milli ruh, kader ve kültürde birliktelik ve bölünmez bütünlük kavramları anayasadaki milli devlet anlayışını destekler nitelikte oluşturulmuştur. Bu şekilde hem anayasa içerisinde kavramsal bir bütünlük kurulması sağlanmış hem de milliyetçiliğin detaylı tarifi yapılarak farklı yorumlar yapılmasının önü en baştan kesilmiştir.⁷⁸ Anayasa maddesi içerisindeki milli devlet ibaresi her ne kadar ucu açık ve farklı yorumlara elverişli olmakla eleştirildiyse de başlangıç metninde milliyetçiliğin tarifinin açık bir şekilde yapıldığını görmek önem taşımaktadır.

Başlangıç kısmından sonra gelen 1961 Anayasası'nın devletin şekli başlıklı 1. maddesine baktığımızda “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.” hükmünün aynen 1924 Anayasası'nda olduğu gibi korunduğunu görülmektedir. 1961 Anayasası da 1. maddeyi değiştirilemez niteliği ile birlikte kabul etmiştir.

2. madde de cumhuriyetin nitelikleri başlığı içerisinde “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.” hükmü yer almıştır. Devletin Bütünlüğü; Resmi Dil; Başkent başlıklı 3.madde ise “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmi Dil Türkçe'dir. Başkent Ankara'dır.” şeklinde oluşturulmuştur. Bu anlamda 2. maddedeki “milliyetçi” ibaresinden “millî” ibaresine geçiş ve bölünmez bütünlük şeklinde kurulan üniter devlet anlayışı bir hayli önemlidir, çünkü üniter devlet anlayışı milliyetçilik ilkesinin bir sonucudur.

1961 Anayasası yapımı aşamasında anayasa komisyonu başkanı Enver Ziya Karal, anayasanın milli temellere ve milletin gerçek ihtiyaçlarına dayalı olarak hazırlandığını ve bu sebeple milletin tarihi geçmişini, psikolojisini ve Batı

⁷⁸ Özbudun, a.g.e., s. 78.

demokrasilerinin araştırıldığını ifade etmiştir.⁷⁹ Bu süreçte İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinin hocalarından yararlanılmıştır. Temsilciler Meclisi, İstanbul Komisyonunun metnini temel metin, Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan metnide yardımcı metin olarak kabul etmiştir.

İnceleme konumuz açısından bakıldığında en önemli madde olarak değerlendirebileceğimiz 2. maddenin taslak hali ise şöyledir: “Türkiye Cumhuriyeti, demokratik ve laiktir; insan hak ve hürriyetlerine, çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanır.”⁸⁰ Maddenin taslak halinde milliyetçilik ilkesinin olmaması büyük tartışmalara yol açmıştır ve tasarı hakkında söz alıp konuşan vekillerin birçoğu bunun büyük bir problem olduğunu öne sürerek taslağın değişmesi gerektiğini belirtmiştir.

Fakih Özfakih milliyetçiliğin anayasada yer almasını Atatürk ile özdeşleştirmiş ve taslak hakkındaki ilk görüşmelerde şöyle demiştir:

“Ancak devrimciliğe, hele Türk milliyetçiliğine Anayasamızda, asıl karakterinde gereği gibi yer verilmemiştir. Bu bakımdan, devrimlerin koruyucusu Atatürk'ün sesi Anayasada kısılmış hissini uyandırmaktadır.”⁸¹

Özfakih'in görüşü 1924 Anayasası içerisinde milliyetçilik ibaresinin geçmesinin sebeplerinden biri olan Atatürk ilkelerini CHP parti programından anayasaya koyma ve anayasal güvence vererek kurumsallaştırma fikrini destekler niteliktedir.

Cevdet Gebeloğlu da Özfakih'e benzer fikirler ortaya koymuştur. Gebeloğlu'na göre, milliyetçilik kurtuluş mücadelesinin bir sonucu yani devrimlerin bir parçasıdır:

“İstiklal Savaşı ve Milli Kurtuluşumuz Misakı Milli prensiplerinin ve Kuvayi Milliye ruhunun sonucu olarak meydana gelmiş ve milliyetçilik umdesi Anayasamıza girmiştir. Son inkılabımızın ise Milli Birlik ruhunun şuurlu bir tecellisi olmakla milliyetçilik umdesinin kuvvet ve kıymetini tazelemiştir. Senelerce halk psikolojisinde haksız olarak

⁷⁹ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 30.03.1961, C.2, 34. Birleşim, s. 364.

⁸⁰ Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, 09.03.1961, Karar: 27, s. 59.

⁸¹ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 03.04.1961, C.2, 36. Birleşim, s. 456.

yanlış tefsirlere maruz kalan laiklik umdesinin yanında milliyetçilik ona kuvvet verecektir.”⁸² diyerek görüşünü ifade etmiştir.

Rauf Gökçen ise anayasa tasarısının tümü üzerindeki görüşmelerde anayasa komisyonunu en sert eleştirilen isimlerden biri olmuş ve milliyetçilik ilkesini inkılapların en büyüğü olarak görüp üniter devlet anlayışı ile de ilişkilendirerek komisyona şu sözlerle çıkışmıştır:

“Milliyetçilik bizim rengimizdir. Biz milliyetçiyiz. Bu sebeple Devletimiz, takip edeceği iç ve dış siyasette daima milli menfaatlerimizi göz önünde tutmakla mükelleftir. Devletin yegane vazifesi, milli refah ve saadetimiz için uğraşmak ve onu sağlamaktır. Milliyetçilikten vazgeçmemize imkan yoktur. Aksi hal; beynelmilelciliktir veya bir nevi beynelmilelcilik olan ümmetçiliktir... Milletimizi, bir mefkure olarak etrafından toplayıp sağlam bir birlik haline getirecek olan, bizi aşırı sağcı ve solcu organlardan tenzih edecek milliyetçiliğimizden vazgeçmek, gafletten başka bir mana taşıyamaz.”⁸³

Gökçen'e göre, milliyetçiliğin anayasada yer almaması bir başka sorun olarak diğer maddelerin yorumlanmasında eksik kalınmasına da sebep olacak, boşluk yaratacak ve dolayısıyla tüm anayasa üzerine de etki edecektir. Gökçen bu konu için eğitim üzerinden de bir örnek vermiştir ve taslak halindeki anayasanın 49. maddesinde yer alan “Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir.” cümlesine atıfta bulunarak:

“Devlete verilen bu ödevde; Devlet bu eğitim için hangi mefkureyi esas tutacaktır? Milli Birlik ve bütünlüğü sağlayıcı esaslar çerçevesinde bir eğitim mi yaptırılacak? Yoksa; maddi eşitlik esasına göre bir beynelmilelcilik mi aşılacak?” demiştir.⁸⁴

Bu düşünceye göre, anayasada milliyetçilik hükmünün yer alması, eğitimin millileştirilmesi ve dolayısıyla toplumsal sınıflarında bu eğitim sisteminden geçirilerek milli bir bilincin devlet tarafından aşılması anlamını taşımaktadır. Elbette ki akla şu soru gelmektedir: Eğitimin bilimsel çerçevede ve tarafsız olması mı önemlidir? Yoksa devlet fikrinin, normların en üstünü olan anayasada belirtilip

⁸² A.e., s.457.

⁸³ A.e., s. 459.

⁸⁴ A.e., s. 459-460.

eğitim aracılığıyla benimsetilerek milli bir şuura sahip bireyler yaratmak mı önemlidir?

Bu önemli eleştirilere anayasa komisyonu sözcüsü Muammer Aksoy şu şekilde cevap vermiştir:

“Arkadaşlar, bu Anayasada asla doktrin yoktur. Bu Anayasada hiçbir partinin, programı yoktur. Ne devletçilik vardır, ne liberalizm, ne sosyalizm ve ne de her hangi bir <izm> vardır.. Bu Anayasa renksiz, - fakat renksiz dediysek karakersiz değil- karakter sahibi bir Anayasadır. 20 nci asrın ulaştığı medeniyet seviyesine uygun, her parti programının tatbik edilmesine imkan veren bir Anayasadır.. Orada devletçilik de tatbik edilebilir, liberalizm de tatbik edilebilir; fakat komünistlik asla tatbik edilemez.”⁸⁵

Bu açıklamadan çıkarılabilecek bir sonuç Anayasa komisyonu sözcüsünün bir anayasaya neden milliyetçilik ilkesinin koyulmadığını açıklamaya çalışırken bile Komünizm`i kötü olarak nitelendirip atıfta bulunmak zorunda kalmasıdır. Böyle bir zorunluluk hissederek kendilerinin bu yönde bir düşünceyle hareket etmediklerini belirtmişlerdir. Öyleki milliyetçilik anayasa da olsun ya da olmasın ancak Komünizm her iki taraf içinde kabul edilemezdir. Ancak komisyonun Komünizm`i savunmadıklarını açıklamak zorunda kalmasını 1960`ların soğuk savaş dönemi koşullarını hatırlayarak değerlendirmek şarttır. Bu durum göstermektedir ki komisyon, aslında anayasa yapım sürecinde, cumhuriyetin niteliklerinin konuşulduğu esnada hiçte kolay hareket edememekte ve Komünizm gibi suçlamalarla karşılaşabilmektedir.

Anayasa komisyonu sözcüsü Tarık Zafer Tunaya milliyetçilik, inkılapçılık gibi ilkelerin neden anayasa tasarısında olmadığını şöyle izah etmiştir:

“Gerçekten biz çalışmalarımızda bazı prensiplerin hatta umdelerin tasarıda tarifi cihetine gitmedik. Bazılarını da milli ve siyasi hayatımızda vazgeçilmez bir unsur olarak gördüğümüz ve tabii saydığımız için burada göstermedik. Bunları bütün Anayasa metnine yaydık.”⁸⁶

⁸⁵ A.e., s. 493-494.

⁸⁶ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 04.04.1961, C.2, 37. Birleşim, s. 502.

Tunaya'nın açıklamalarından görülüyor ki komisyon Atatürk ilkelerini tek tek yazarak öteki yaratmak yerine bu ilkeleri tarif etmekten kaçınıp tüm anayasanın içeriğine yedirmeyi daha makul ve eşit görmüştür.

Bu açıklamanın ardından Tunaya konuyu biraz daha  zelle tirerek devam etmiştir:

‐Her Şeyden evvel Milliyetçilik umdesinin niçin kullanılmadığı üzerinde beyanda bulundular. Eğer arkadaşlarımızın milliyetçilikten kasdettikleri ırk, dil, din gibi ayrılıklar gözetilmeksizin hür bir vatan üzerinde tarih ve kültür birliğine dayanarak milletler ailesinin eşit bir uzvu olarak ya amaksa, bu maksat tasarının ruhunda ve lafzında bütün endişeleri bertaraf edecek Şekilde sağlanmıştır. Milli hakimiyete aidolan 4  nc  madde⁸⁷ doğrudan doğruya milletin hakim olduğunu ve bu hakimiyeti millett n gayrı hiçbir uzvun kullanamıyaca ı, kullandığı takdirde böyle bir hareketin katiyen meşru olmıyaca ını ifade etmektedir.‑⁸⁸

4. madde ile belirtilen milli irade  st nl   ilkesinin içerisinde aslında Atatürk ilkelerinin bulunabileceğini söyleyen Tunaya, bu Şekilde ilgili ilkelerin zaten anayasanın ruhuna yayıldığını belirtmiştir.

Devamında komisyon adına yeniden söz alan Muammer Aksoy konu ile ilgili görüşlerini Şu sözlerle ifade etmiştir ki bu görüşler, üzerinde durmaya  alı tı ımız konu hakkında önemli bir referans noktasıdır:

‐Anayasada <Milliyetçilik> tabiri yer almamı sa bu, onun istenmediği manasına gelem z. Bu prensip çeşitli maddelerde ifadesini bulmuştur; onun ayrıca belirtilmesine ihtiyaç olmadığı kanaatindeyiz. Anayasada milliyetçilik tabiri kullanılmazsa dahi, Türk Devletinin ve Şu Anayasanın, milliyetçi olduğu başka kelimelerle, başka sözlerle yeteri kadar ifade edilmiştir. Mesela 3 nc  maddede milliyet esası vardır: <Türkiye Devleti,  lkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür.> Millet de bölünmez bir bütündür, ülke de bölünmez bir bütündür. Bu madde, Türk Devletinin, Türk milletin n milliyetçi olduğunu göstermez mi arkadaşlar? Sonra 4 nc  madde ; <Egemenlik kayıtsız, Şartsız Türk milletinindir> diyor. 7 nci madde;<Yargı yetkisi, Türk millet adına...>Görülüyor ki, <Türk milleti>tekrar tekrar

⁸⁷ 4. madde: Egemenlik kayıtsız Şartsız Türk Milletinindir. Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır. Egemenli in kullanılması, hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ, kaynağını Anayasadan almıyan bir devlet yetkisi kullanamaz.

⁸⁸ A.e., s. 502.

Anayasada belirtilmiştir. Bunun dışında <Milliyetçilik> umdesi bir de ikinci madde de yer alan prensipler arasına kaydedilsin diyorlar. Bunu Atatürk'ün koyduğu prensiplere sadık kalma ile izah ediyorlar ve milliyetçilik Anayasadan çıktığı an, Türkiye tasavvur edilemez diyorlar. Evvela milliyetçilik prensibi Anayasaya Atatürk tarafından konulmamıştır. 1924 Anayasasında böyle bir hüküm yoktur. Aynı madde 1928 de değiştirilmiş; yine de <Milliyetçilik> umdesi konulmamıştır. 1937 de Halk Partisi programı Anayasaya geçerken, o programın bir hükmü olarak milliyetçilik tabiri de geçmiştir. Eğer iddia edildiği gibi Anayasada milliyetçilik mefhumunun yer almaması halinde Türk Devletinin temeli kalmazsa, bu mantığa göre arkadaşlar, Türk Devletinin ve Anayasasının 1937 yılına kadar temeli yok demektir. Onun için <Milliyetçilik> tabirinin Anayasada yer almasını Atatürk'e bağlamayalım.”⁸⁹

Muammer Aksoy'un bu açıklamaları diğer komisyon üyeleri ve sözcülerinin açıklamalarıyla benzer nitelikte olmuştur. Görüldüğü üzere Aksoy, ilgili ilkeyi devletin temeli olarak görmediklerini ki ona rağmen zaten birçok maddeyle milliyetçi vurgunun yapıldığını ve bu sebeple tekrar ayrıca belirtilmesine gerek görmediklerini söylemiştir ve bu anlamda 1961 Anayasası'nda milliyetçilik ibaresinin olmayışını çok daha net bir şekilde ifade etmiştir.

Son olarak Aksoy, komisyon üyelerinin de prensibe bağlılığının hiçte az olmadığını ve konunun zaten milletçe içselleştğini belirterek görüşlerini sonlandırmıştır:

“Hulasa: Milliyetçilik prensibinin Anayasaya girmesini teklif eden arkadaşlar kadar milliyetçiyiz. Bütün Türkiye böyle milliyetçidir., Ama diyoruz ki, bütün Batı alemi dahi milliyetçi olduğu halde, bu bir bedahet olduğu için, anayasalarında dercine lüzum görmediklerinden, aynen Türk Bayrağı gibi bir bedahet olduğundan, biz de Anayasamıza <Milliyetçilik> umdesini koymak lüzumunu hissetmedik. Keza bunu yeni Anayasa metninde kelime olarak kaydetmenin Atatürk prensiplerine ihanet olacağını, çünkü bunun Anayasaya Atatürk tarafından konmadığını, bir parti programı içinde geldiğini arz ediyoruz. Ve bu prensibin kendisine itiraz etmiyor, sadece bu tabiri Devletin vasfı olarak Anayasada yer almasında hiçbir lüzum olmadığını ifade ediyoruz. Nitekim bir memlekete maledilmiş öyle

⁸⁹ A.e., s. 515-516.

prensipler vardır ki, onlar için Anayasanın teminatına lüzum yoktur, arkadaşlar. Milliyetçilik umdesinin milli teminatı vardır Türkiye’de.”⁹⁰

Karşı görüşte olan Mehmet Hazer milliyetçiliğin anayasanın temel kaidelerinden olduğunu ve muhakkak bulunması gerektiğini savunarak, toplum anayasa ile mi şekillendirilir yoksa toplumun varlığında bulunan unsurlar mı anayasalara işlenir sorununa şu sözleriyle cevap vermiştir:

“Muhterem arkadaşlar, bizim inkılaplarımız halktan gelen inkılaplardır. Milliyetçilik de halk içinde yaşıyan bir umdenin nihayet kanuna aksinden ibarettir... Milliyetçilik umdesini saklı tutmak Türk tarihinin zenginliklerinden milleti istifade ettirmek demektir.”⁹¹

Anayasa taslağının tümü üzerindeki görüşmeler bu minvalde sona erdikten sonra meclis başkanı tarafından maddelere geçilmesi için oylama yapılmış ve kabul edilmiştir.

Madde hakkında görüş bildirenlerden Cevdet Aydın milliyetçiliğin anayasada yazması gerekliliğini tarihi köklere dayandırmıştır:

“Muhterem arkadaşlarım, bizde milliyetçilik ve devrimcilik birçok kimselerin zannettiği gibi 1924 Anayasasının getirmiş olduğu ilke ve umdeler değildir; 1,5 asra yaklaşan çok uzun bir tarihi ve siyasi oluşun, bir prosessürün neticesidir. Milliyetçilik ve devrimcilik Türk siyasi yapısının hüviyet ve karakteri olmuştur.”⁹²

Cevdet Aydın’dan farklı olarak Rauf Gökçen, tarihi unsurlar yerine milliyetçilik ilkesinin anayasa da yer alması sayesinde nelerin elde edilebileceğine dikkat çekmiş ve şöyle sıralamıştır:

“İkinci maddenin içerisine <Milliyetçilik> ilkesini ilave etmekle şunları kazanacağız: 1. Anayasamıza renk verecektir. 2. Anayasanın diğer maddelerini tefsir etmek isteyenlere, bir peşin hüküm mahiyetinde tesir icra ederek, başka istikametlere çekiltilmemesini sağlayacaktır. 3. Milli mefkuremiz olarak, Milli Eğitim davamızın hallinde Devlete ışık tutacaktır. 4. Memleket içerisine sokulmak istenecek yabancı ideolojileri önleyici bir mukabil cereyana en kuvvetli bir dayanak ve milli birlik ve bütünlüğü sağlayıcı unsur olacaktır. 5. Bu ilkeyi kaldırmak suretiyle, bilhassa ümmetçiliğe

⁹⁰ A.e., s. 517.

⁹¹ A.e., s. 527.

⁹² Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 07.04.1961, C.2, 40. Birleşim, s. 672.

cesaret verilmiş olacağından, muhafazası halinde Devlet için ayrı bir potansiyel kuvvet teşkil edecektir.”⁹³

Altan Öymen ise milliyetçilik kelimesinin anayasaya girmesine bir ihtiyaç olmadığı yönünde düşünmüş ve anayasa komisyonunun açıklamalarına destek vermiştir:

“Şimdi arkadaşlar; milliyetçilik kelimesinin Anayasanın ikinci maddesine konulması mı; komünizmle, ümmetçilikle, ve saire ile mücadele yolu? Anayasaya bu kelime konulsa da konulmasa da zararlı cereyanlarla mücadele için yol başkadır. Bu yol, memleketin kalkınmasıdır. Kelimelerin desteği ile, edebiyat ile mücadele edilmez. İktisaden kalkınma ile, çalışarak, kalkınarak, memleketin seviyesini yükselterek mücadele edilir.”⁹⁴

Madde 2 hakkındaki tüm bu fikirler sonrasında Mehmet Hazer’in teklifi ve komisyonunda talebi ile konu, 25 adet takirle⁹⁵ beraber komisyona çekilmiştir. Komisyonda yeniden görüşüldükten sonra maddenin son hali şöyle olmuştur: “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”⁹⁶

Maddenin komisyondan gelen son hali de birçok eleştiri almış ve bu eleştirilerin birçoğu maddeye daha önce söylendiği gibi yine milliyetçilik ilkesinin eklenmemesinden kaynaklı olmuştur. Ahmet Karamüftüoğlu, Kasım Gülek, Hamza Eroğlu gibi isimler madde metnine milliyetçilik yerine milli devlet yazılmasını yanlış bulmuş ve bu iki kavramın aynı şeyi karşılamadığını ifade etmiştir.

Komisyon sözcüsü Muammer Aksoy eleştirilere şöyle yanıt vermiştir:

“Hakikatleri olduğu gibi konuşalım. Bugün milliyetçilik kelimesi bambaşka bir manaya gelmektedir. Kendi kendini idare, serfdetermineyşın usulünü tutturan ve bazı memleketlerde bulunan azınlık dil bakımından, mezhep bakımından ayrı devlet kurmak isteyen topluluklar bütün dünyada bu (Milliyetçilik) den istifade etmekte ve bu yolda manalandırmaktadır... Milliyetçilik diyorsunuz, Türkçülük demiyorsunuz. Her hangi bir topluluk kendisini millet telakki ederek milliyetçiliğin icabı müstakil olmayı da kendisine

⁹³ A.e., s. 697.

⁹⁴ A.e., s. 699.

⁹⁵ Değişiklik önergesi.

⁹⁶ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 26.04.1961, C.4, 54. Birleşim, s. 288.

hedef yaparsa milliyetçilik icabıdır. Milli dersek Türk olan ve şu kadar birliği içinde bulunan enternasyonalci devlet olmıyan bir memlekette hepsi birden Atatürk'ün davet ettiği manada milliyetçilik manasında milli devlettir. Ne cemaat, ne azınlık, ne ırk meselesi arıyan, bu hedefin verildiği milli devlet tabiri ilimde milliyetçi diye bir tabir yoktur. Milliyetçilik, milletlerin benimsediği bir şeydir. Devletin vasfı milliyetçi olmaz, milli olur.”⁹⁷

Komisyon başkanı Enver Ziya Karal da milliyetçiliği 2. madde metnine neden koymadıklarını benzeri sebeplerle açıklamıştır:

“Milliyetçiliği Anayasaya korsak, istikbalde onu lastik gibi şu veya bu manaya çekiştirip Türk İnkılabının büyük eseri olan Türk milletinin vahdetinin zedelenmesi ihtimali vardır. Böyle bir durum ise Anayasanın ikinci maddesinde ifade edilmiş olan millet bütünlüğü için de bir tehlikedir.”⁹⁸

Anayasa komisyonunun önemli üyelerinden Tarık Zafer Tunaya da komisyona çekilen madde hakkında son kez görüşlerini şu şekilde paylaşmıştır:

“<Milli> ve <milliyetçilik> terimleri arasında bir tercih yapmak suretiyle <milli> terimini aldık. Çünkü <milli> terimi daha iyi anlaşılıyordu. Tarihi, gerçeği daha iyi ifade ediyordu. Milliyetçilik terimi ise türlü sapık tefsirlere sebebiyet vereceğini düşünerek bu terimi almadık.”⁹⁹

Aksoy, Karal ve Tunaya'nın da görüşleri esasında ortak bir noktada milliyetçilik teriminin farklı anlamlara yorumlanabileceği endişesine dayanmaktadır. Gözlemlenmektedir ki komisyon üyeleri milliyetçilik teriminin başta Komünizm gibi farklı ideolojileri çağrıştırabileceği endişesine kapılmıştır ve milli teriminin daha doğru olacağını düşünmüştür.

Tüm bu görüşlerden sonra komisyon, maddeyi yeniden komisyona çekmek istemeyerek milli devlet ilkesinde ısrar etmiş ve bu haliyle oylanana madde, kabul edilmiştir. Ancak görüldüğü üzere hem ilk aşama da hem de komisyona çekilip “milli” ibaresi geldikten sonra da birçok eleştiri getirilmeye devam etmiştir.

⁹⁷ A.e., s. 291.

⁹⁸ A.e., s. 294.

⁹⁹ A.e., s. 304.

1961 Anayasası içerisinde değinilebilecek bir diğer madde ise 54. maddedir.¹⁰⁰ 54. madde tıpkı 1924 Anayasası'nın 88. maddesindeki gibi bir Türklük ve vatandaşlık tanımı yapmıştır. Irk ve benzeri bir ayırım olmaksızın aynı şekilde sübjektif niteliktedir ve 1924 Anayasası'nın vatandaşlık üzerinden benimsenen tanımını benimsemiştir:

“Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür.”¹⁰¹

Sonuç itibarıyla 1961 Anayasası, maddelerin tek tek ve toplu görüşülmesi sonrasında bütün olarak oylamaya sunulmuştur. Bu oylamaya 220 adet üye katılmış ve 215 üye kabul oyu kullanırken 5 üyenin de çekimser kalması sonucu 1961 Anayasası bu haliyle mecliste kabul edilmiştir.¹⁰²

Tıpkı 1924 dönemi mevzuatında olduğu gibi bu dönemde de devletin milliyetçi vasfını perçinleyen bir takım kanun hükümleri de yer almaya devam etmiştir. Örneğin 11 Şubat 1964 tarih ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu 1. maddesi bir önceki 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununa benzer bir Türklük ve vatandaşlık tanımı yapmıştır. Kanunun kabulü esnasında herhangi bir tartışma yaşanmamış ve tanım şu şekilde kabul edilmiştir: “Türkiye içinde veya dışında Türk babadan olan, ya da Türk anadan doğupta babasının vatandaşlığını doğumla kazanamayan, Türk anadan evlilik dışında doğan çocuklar, doğumlarından başlayarak Türk vatandaşdırlar.”¹⁰³

Vatandaşlık Kanunun yanı sıra bu anayasa döneminde kabul edilen 23 Temmuz 1965 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan yeni 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu da anayasayı destekler nitelikte hazırlanmıştır. Öncelikle Memurin Kanununda memur olma şartları altında belirtilen “Türk olmak” şartı değiştirilmiş ve yerine Genel ve Özel Şartlar başlıklı 48. maddede “Türk vatandaşı olmak” şartı getirilmiştir. Her ne kadar 1924 Anayasası yaptığı Türk vatandaşlığı tanımıyla Memurin Kanunu vatandaşlık bağlamında okumamızı sağlasa da yine de

¹⁰⁰ Anayasa taslağının oylanıp kabulü sonrasında 54.madde olarak adlandırılmıştır.

¹⁰¹ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 18.4.1961, C.3, 47. Birleşim, s. 344.

¹⁰² Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 4.5.1961, C.4, 60. Birleşim, s. 672.

¹⁰³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 22.02.1964, C.20, 127. Birleşim, s. 478.

memur olabilmek için “Türk olmak” şartı dikkat çekmekteydi. Nitekim 657 sayılı kanun ile madde görüşmelerinde tartışma yaşanmaksızın değişiklik gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁴

Ayrıca önceki kanunda olmayan sadakat başlıklı 6. maddesi ile yeni bir hüküm getirilmiştir. Devlet Memurları Kanunu tasarısının sadakat başlıklı 6. maddesi bizlere dönemin aidiyet mantığını anlayabilmemiz için ipucu vermektedir. Devlet, kamu hizmetlerini sunarken kullandığı en önemli sacayaklarından biri olan memurları için anayasaya ve kanunlara sadakat beklemektedir. Madde şu şekilde düzenlenmiştir: “Devlet Memurları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na sadakatla bağlı kalmak ve Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını sadakatla uygulamak zorundadırlar.” Madde üzerinde tek bir değişiklik önergesi Fahir Giritlioğlu tarafından verilmiştir ki bu öneride maddeye ek olarak:

“Yukarıdaki fıkra hükmüne uymayan memurlar hiçbir surette istihdam edilemezler. Bu gibilerin en kısa zamanda memuriyetle ilgileri kesilir.”¹⁰⁵

cümlesinin ilavesi şeklinde olmuştur, fakat önerge kabul edilmemiştir. Takiben maddenin komisyondan gelen haliyle oylanmasına geçilmiş ve madde komisyon metninde yazan haliyle ilave tartışmalar olmadan kabul edilmiştir. Kanun tasarısının maddelerinin oylanmasından sonra metnin tümünün oylamasına geçilmiş ve 229 kabul, 5 red, 8 çekimser oy ile tasarı kanunlaşmıştır.¹⁰⁶

Memurlar açısından sadakat başlığının bulunması devletin öncelikle kendi personelinden başlayarak devlete bağlılık ve sadakat fikrini aktarmak ve benimsetmek isteğiyle açıklanabilir.

Sonuç olarak anayasada, başlangıç kısmında, memur ve vatandaşlık kanunlarında görüldüğü üzere tıpkı 1924 Anayasası döneminde olduğu gibi milliyetçilik yalnızca anayasa normunda değil birçok farklı normda da yer alarak sistemleşmeye devam etmiştir. Tartışmalar ise diğer mevzuatlardan ziyade anayasada devletin niteliği mevzu bahis olduğunda ortaya çıkmıştır. Bu minvalde 1924

¹⁰⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 18.06.1965, C.42, 131. Birleşim, s. 296.

¹⁰⁵ A.e., s.235.

¹⁰⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 23.6.1965, C.42, 133. Birleşim, s. 431.

Anayasası'na "milliyetçilik" şeklinde yansıyan anlayışa 1961 Anayasası taslak metninde öncelikle hiç yer verilmediği, ancak sonrasındaki tartışmalar sonucu komisyona çekilen metinde "milli devlet" ibaresinin eklendiği gözlemlenmiştir. Bu durum başta Atatürk ilkelerinin anayasada sesinin kısılmasıyla eleştirilmiştir, çünkü anayasada milliyetçiliğin olmaması sonucu diğer mevzuatların yorumlanması noktasının da eksik kalacağı ve Komünizm gibi kötü addedilen ideolojilerle mücadele noktasında zorluk ve eksiklik yaratacağı görüşü hakim olmuştur. İlâveten eleştirenler bu görüşlerini Türk tarihi ve bilincine, geleneğine ve Atatürk'e dayandırarak tarihi temellere konumlandırmıştır.

Komisyon üyelerinin temel savunma noktaları ise milliyetçiliğin ayrılıkçılık doğurabileceği endişesi ve anayasada hiçbir parti programına yer vermeyerek tarafsızlığa ulaşabileceği vurgusu olmuştur. Diğer bir noktada ise komisyon, Komünizm'e herkes kadar karşı olduğunu ve milliyetçiliği ilke olarak zaten kabul edip anayasanın bütününe dağıtmaya çalıştıklarını sadece kelime olarak anayasada yer almasının ve devletin niteliği olarak görülmesinin lüzumsuz olduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü üzere 1961 Anayasası özellikle Nasyonal Sosyalist ve Faşist rejimlerinde kendilerini milliyetçi olarak tanımlamalarından çekinerek şovenist ve saldırgan milliyetçilik anlayışını reddetmiştir. Komisyona göre, milliyetçilik milletlere; millilik ise devletlere mahsus bir durumdur. Bu anlamda milliliğin daha bütünleştirici ve birleştirici bir anlayış olarak milliyetçilik yerine alternatif bir yol olarak yerleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. İlâveten komisyon, milliyetçiliğin geniş bir anlamı olduğunu ve başta Komünizm gibi tehlikeli görülen ideolojileri çağrıştırdığını düşünmüştür. Kanımızca komisyonun taslak metninde milliyetçiliğe hiç yer vermemesi ancak eleştiriler sonucu millilik şeklinde alternatif bir yol bulması durumu başta vekillerin inkılaplara bağlı olma dürtüsü ve baskısıyla açıklanabilir. İlâveten devletçi geleneğin vermiş olduğu bu baskıya komisyon tarafından daha fazla dayanılamamış ve süreç sonunda da önceki anayasal dönemlere göre nispeten isteksiz bir şekilde milli devlet ifadesinde karar kılınarak kabul edilmiştir. Bu sebeplerin ortaya çıkmasında soğuk savaş koşullarının yaşandığı da unutulmamalıdır. Muhakkak ki ilgili fikirlerin ortaya çıkmasında soğuk savaş dönemi koşullarından

korunma içgüdüsü de etkili olmuştur. Bu anlamda 1924 Anayasası dönemindeki milliyetçilik anlayışının görece sertliği, 1961 Anayasası'ndaki "milli devlet" ibaresi ile yumuşatılmıştır.

2.4. 1982 Anayasası Dönemi

2.4.1. 1982 Anayasası'nın Genel Özellikleri

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi oluşturulmuş ve yasama ve yürütme erkleri bu konseyde toplanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi kendisinin de içinde yer aldığı bir kurucu meclis planlamış ve Danışma Meclisi ile beraber kurucu meclisi oluşturmuştur. Akabinde bir anayasa komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon anayasa taslağı hazırlayarak Danışma Meclisi'ne sunmuştur. Meclisin görüşmelerinden sonra taslak bu kez Milli Güvenlik Konseyi'ne gönderilmiş ve yapılan değişiklikler neticesinde kabul edilerek halkoyuna sunulup 7 Kasım 1982 tarihinde de halk tarafından kabul edilmiştir. Halkın %91'i evet, %9'u hayır diyerek bu taslağı onaylamış ve aynı zamanda Kenan Evren'e de 7 yıl Cumhurbaşkanı olarak görev yapabilme hakkı vermiştir.¹⁰⁷

1982 Anayasası ilk haliyle 177 maddeden oluşmuş tarihimizin en kazuistik¹⁰⁸ anayasasıdır. 1982 Anayasasıyla Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu¹⁰⁹ ve Yüksek Öğretim Kurulu gibi kurumlar oluşturulmuştur. 1961 Anayasası ile gelen Başlangıç ilkeleri devam ettirilmiş değiştirilemez madde sayısı ise 1 maddeden 3 maddeye çıkarılmıştır. 1961 Anayasası'nın benimsemiş olduğu çift meclisli yapı terkedilip daha önce olduğu gibi yalnızca TBMM'den oluşan tek meclisli yapı benimsenmiştir. Hükümet modeli olarak yürütmeyi daha çok güçlendirerek parlamenter sistemi devam ettirmiş, kuvvetler ayrılığı sistemini benimsemiştir. 1961 Anayasası en çok yürütme organının güçsüz bırakıldığı gerekçesiyle eleştirildiği için 1982 Anayasası'nda yürütme güçlendirilmiştir. Bakanlar Kuruluna olağan dönemlerde KHK çıkarabilme yetkisi 1971-1973 değişiklikleri ile verilmişken 1982 döneminde birde olağanüstü hal dönemlerinde KHK çıkarabilme yetkisi verilmiştir. Yürütme

¹⁰⁷ (Çevrimiçi), <http://referandum.secmsonuclari.com/1961-referandum-sonuclari/>, 14 Aralık 2016.

¹⁰⁸ Detaylı, madde sayısı fazla olan anayasa.

¹⁰⁹ 1961 döneminde öncülü Yüksek Hakimler Kurulu ve Yüksek Savcılar Kurulu'dur. 2017 anayasa değişikliği ile Hakimler ve Savcılar Kurulu haline getirilmiştir.

erkine öncelik verip güçlendiren bu sistemin kavramsal adına ise Rasyonelleştirilmiş Parlamentarizm denilmiştir.¹¹⁰

1982 Anayasası'nın 2. maddesi "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir." şeklinde oluşturulmuştur. Bu haliyle 1961 dönemindeki insan haklarına dayanan devlet yerine insan haklarına saygılı devlet kavramı benimsenmiştir ki bu kavram daha öncede belirtildiği üzere 1982 Anayasası'nın anayasalarımız arasındaki en otoriter anayasa olma özelliğini kanıtlaması açısından önemli bir ipucu olarak değerlendirilmelidir. Aynı şekilde milli devlet yerine de Atatürk milliyetçiliği kavramı benimsenmiştir ki bu kavram bir sonraki başlıkta detaylı olarak inceleyeceğimiz konudur.

1982 Anayasası üzerinde birçok değişiklik yapılmasına karşın sosyal ve siyasal hayata dokunan temel bazı değişiklikler şu şekilde sıralanabilir:

1982 Anayasası üzerinde yapılan önemli değişikliklerden biri 1995 tarihinde¹¹¹ gerçekleşmiştir. Bu değişiklik ile birlikte kamu görevlilerine yeniden sendika kurma hakkı tanınmıştır. Vakıfların, derneklerin, sendika ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının siyasi faaliyetlerde bulunma ve siyasi partilerle işbirliği yapma yasağı kaldırılmıştır.

2001 yılında¹¹² yapılan değişiklik ile temel haklar üzerindeki genel sınırlandırma sebepleri kaldırılmıştır. Temel hakları sınırlamanın ancak anayasanın öngördüğü şartlarda hakkın özüne dokunulmayacak ve ölçülülük ilkesini aşmayacak şeklinde düzenlemeye gidilmiştir. AYM'nin siyasi partileri kapatmak yerine tamamen ya da kısmen mali yardımdan da yoksun bırakabileceği hükme bağlanmıştır. Buradaki amaç, bir partiyi kapatmak ya da kapatmamak gibi iki sivri uç yerine ara bir seçenek oluşturmak olarak anlaşılabılır. Milli Güvenlik Kurulu'nun alacağı kararların Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınacağı hükmü,

¹¹⁰ Kemal, Gözler, **Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi**, 1. bs., Bursa, Ekin Kitabevi, 2000, s. 173-179.

¹¹¹ RG, 26 Temmuz 1995, Sayı 22355.

¹¹² RG, 17 Ekim 2001, Sayı 24556.

Bakanlar Kurulu`nca değ erlendirilir şeklinde değ iştirilmiştir ve dolayısıyla MGK`nın hşkşmet şzerindeki şrtşlş baskısı azaltılmıştır.

2004 yılındaki¹¹³ değ işiklikle usulşne gşe yřrřrlřęe konulmuş temel hak ve şzgşrlşklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hşkşmler iğermesi durumunda milletlerarası antlaşma hşkşmlerinin esas alınacağı kabul edilmiştir. şlşm cezası ve Devlet Gşvenlik Mahkemeleri kaldırılmıştır.

2007 yılındaki¹¹⁴ değ işiklikle Cumhurbaşkanı`nın halk tarafından seğilmesi ve gşrev sşresinin 5 yıla dşşşrşlmesi değ işiklikleri yapılmıştır.

2010 yılındaki¹¹⁵ değ işiklikle Yşce Divan kararlarına karşı yeniden inceleme başvurusu yapabilmenin yolu ağılmıştır. AYM`ye bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. HSK`nın meslekten men kararlarına ve memurlara verilen uyarma ve kınama cezasına karşı yargı yolu ağılmıştır.

Son olarak şnemli bir değ işiklik 16 Nisan 2017¹¹⁶ tarihli halkoylaması ile geręekleřmiřtir. şlk etapta derhal yřrřrlřęe giren maddeler ile milletvekili seğilme yaşı 18`e dşşşrşlmşştir. Cumhurbaşkanı`nın partili şyesi olma yasağı kaldırılmıştır. Yşksek mahkemelerden olan Askeri Yşksek şdare Mahkemesi ve Askeri Yargıtay kapatılmıştır. Bu iki mahkemenin kapatılması sonucu Anayasa Mahkemesi`ne şye gşnderememeleri sebebiyle Anayasa Mahkemesi`nin şye sayısı otomatik olarak 17`den 15`e dşşmşştir. Hakimler ve Savcılar Kurulu`nun yapısı değ işmiş; yşksek ibaresi ęıkarılmıř, şye sayısı 13`e dşşşrşlmşştir. Bakanlar Kurulu ve Başbakanlık kurumları kaldırılmıştır. Kanun Hşkmşnde Kararname usulş sona erdirilmiş, biręok yetki Cumhurbaşkanlığı bşnyesinde toplanmış ve tek yapılı yşrştme sistemine geğilmiştir ki bu sistemin adı Cumhurbaşkanlığı Hşkşmet Sistemi olarak adlandırılmıştır.

1982 Anayasası, 1924 Anayasası`nın en uzun sşre yşrşrlşkte kalan anayasa şnvanını elinden almasına ve gşnşmşzde halen uygulanmaya devam eden bir anayasa olmasına rağmen yapıldığı gşnden beri gřrřldřęř şzere biręok değ işiklik

¹¹³ RG, 22 Mayıs 2004, Sayı 25469.

¹¹⁴ RG, 16 Haziran 2007, Sayı 26554.

¹¹⁵ RG, 13 Mayıs 2010, Sayı 27580.

¹¹⁶ RG. 11 şubat 2017, Sayı 29976.

geçirmiş ve metnin büyük bir bölümü ilk haline göre farklılaşmıştır. Anayasa tarihimizin en sert ve en kazuistik anayasası olarak kabul edilmiş olan metin, halkın temsil mercii olan meclisi by-pass ederek yürütmeyi çok daha güçlü hale getirmiş ve bunu koalisyon dönemlerinin zorluklarını gidermek için yaptığını belirtmiştir. Fakat durum hiçte öyle olmamış toplumsal basıncın artması önlenememiş ve muhalefetin sesi mecliste yeterince duyulamadığından toplumsal kutuplaşma dengesiz bir seyir izleyerek günümüze kadar gelmiştir. Nitekim 2017 değişiklikleri de benzer sebeplerle yapılmış ve yürütmeyi hızlandırmak amaçlanmıştır.

2.4.2. 1982 Anayasası Dönemi Milliyetçilik

1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi askeri bir darbe süreci sonrasında 4 Ağustos 1982 tarihinde görüşmelere başlanarak 177 madde şeklinde oluşturulmuş ve anayasal tarihimizin en kazuistik ve en katı anayasası olarak kabul edilmiş bir anayasadır.

Konumuzla ilgili olarak bakabileceğimiz ilk nokta 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmıdır. İlk olarak 1961 Anayasası dönemiyle gelen başlangıç hükümleri 1982 dönemi ile de devam etmiştir. Hem 1982 halindeki düzenleme de hem de 1995 ve 2001 yılındaki değişikliklerden sonraki güncel halinde de milliyetçilik, başlangıç hükümleri arasında yerini bulmuştur: “Türk Vatanı ve Milletinin ebedî varlığını ve Yüce Türk Devletinin bölünmez bütünlüğünü belirleyen bu Anayasa, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda...”

Henüz başlangıç hükümlerinde Atatürk'ün gösterdiği yol ve yönetime bağlılık açısından bu denli net ve yönlendirici ifadelerle yerini bulan milliyetçilik bizlere anayasanın diğer bölümlerini de etkisi altına alacağının işaretlerini açık bir şekilde vermektedir.

Başlangıç hükümleri sonrası anayasanın maddelerine geçilmiştir ve 1982 anayasası taslağının devletin şekli ve devlet şeklinin değişmezliği başlıklı 1. maddesi: “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. Anayasanın bu hükmü değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez.”, cumhuriyetin temel ilkeleri başlıklı 2. maddesi: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde,

insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.” ve devletin bütünlüğü, resmi dili, bayrağı, milli marşı ve başkenti başlıklı 3. maddesi: “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmi dili Türkçe’dir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Milli marşı İstiklal Marşı’dır. Başkenti Ankara’dır.” şeklinde oluşturulmuştur.

Konumuz açısından Atatürk milliyetçiliğinin geçtiği 2. maddeye özel olarak bakacak olursak ilk olarak anayasa komisyonu başkanı Orhan Aldıkaçtı’nın sözlerine kulak vermek gerekmektedir:

“Atatürk Milliyetçiliğinde esas nitelik gerçekçiliktir, yapıcılık ve yaratıcılıktır. Milletimizi dünya milletleri topluluğunun eşit haklara sahip, şerefli bir üyesi olarak milli beraberlik ruhu içinde daima yüceltmek Türk Milliyetçiliğinin şuurudur. Şuurlu Türk Milliyetçiliği, gelişmesini, ancak demokratik ve hür müesseselerin yerleşmesinde bulur. Bize göre, Atatürk Milliyetçiliğinin anlayışı da budur. Atatürk Milliyetçiliği sınıf hegemonyasını, komünizmi, faşizmi ve her tür demokratik cumhuriyet dışı idareyi reddeden bir düşüncedir. Yüce Atatürk 2 Kasım 1922’de şunları söylemiştir: “Şurasını unutmamalı ki, bu tarzı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne bolşevikiz, ne de komünist. Ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkarız. Hulasa, bizim şekli hükümetimiz tam bir demokrat hükümetidir ve lisanımızda bu hükümet halk hükümeti diye yadedilir.” Buna göre, Atatürk Milliyetçiliği ile Türk Milliyetçiliği bize göre aynı şeydir ve buna göre barışı, zenginliği, refahı, öğrenmeyi hedef alan milliyetçilik gerçek Atatürk Milliyetçiliğidir. Anayasa tasarı metninde yer alan Atatürk Milliyetçiliğinden bizim anladığımız budur.”¹¹⁷

Aldıkaçtı’nın sözlerinden bu anayasa döneminde Atatürk milliyetçiliği’ne daha fazla önem verileceği anlaşılmaktadır. Bir önceki 1961 Anayasası’na göre, ifadeler çok daha net ve tavizsiz bir şekilde koyularak cumhuriyet dışı ideolojiler reddedilmiştir.

1982 Anayasası’nın taslak halinde Cumhuriyetin temel ilkeleri başlıklı 2. maddesinde Atatürk milliyetçiliği kavramı şöyle açıklanmıştır:

¹¹⁷ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 4.8.1982, C.7, 120. Birleşim, s. 40.

“Türkiye Cumhuriyetinin her şeyden önce Atatürk milliyetçiliğine bağlı; yani bütün fertlerinin kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, diğer bir deyişle, milli dayanışma ve adalet anlayışı içerisinde yaşayan bir toplum olduğu açıklanmıştır.”

Evliya Parlak ise Atatürk milliyetçiliği kavramının net olarak ifade edilmesi gereğini görmüş ve eğer net olarak ifade edilmezse farklı çevrelerce farklı anlamlar yükleyerek kullanılabileceğine dikkat çekmiştir:

“Genel esaslar bölümünde; Cumhuriyetin temel ilkeleri içinde ilk defa Atatürk milliyetçiliği yer almıştır. Bence, bu Anayasa Tasarısının, kaynağını aldığı 12 Eylül Harekatından ve felsefesinden doğduğunun bir kanıtıdır. Geçmişte anayasalarımızda böyle bir hüküm olmadığı için, içte ve dışta Cumhuriyeti yıkmak isteyen çevreler, Atatürk milliyetçiliği diye faşizm, diktatörlük amacını taşıyan bazı milliyetçilik türlerini savunmuşlardır. Devrimciyim diyenler, Atatürk devrimciliğinin kisvesi altında Türklük ile bağdaşmayan komünist düzenleri getirmeyi amaçlayan birtakım hareketlerin oluştuğunu gördük, yaşadık. Yüce Komisyona sunduğum kişisel görüşlerim içinde de vardı. Yüce Atatürk'ümüzün bütün temel görüş ve düşüncelerini ifade eden bütün ilkeleri aslında Anayasamızda yer almalıdır ve yeni yetişecek genç neslimiz, Atatürk anlayışına sahip, çağdaşlaşmayı öngören Kemalizm ideolojisinden başka yabancı ideolojilerin peşine gidemesin. Bunun demokratik anlayış ile bağdaşmadığını söyleyen çevreler ise, bana göre 12 Eylül öncesi ortamı özleyen çevre veya kişilerdir. 12 Eylül öncesinde unutturulmaya çalışılan Atatürk milliyetçiliği, 12 Eylül Harekatı ile yeniden yaşatılmış ve değerli Komisyonumuzun da bunu Anayasa teminatına almış olduğunu mutlulukla, sevinçle, iftiharla görmekteyiz.”¹¹⁸

Bu görüş önemlidir, çünkü esasen milliyetçilik ibaresinin de milli devlet ibaresinin de önceki anayasalarda yer almasının en önemli sebebi Komünizm gibi farklı ideolojilere kayılmasını önlemek ve toplumu bu minvalde şekillendirebilmek olmuştur. Ancak görülmektedir ki amaçlar aynı olsa da ifadeler değişmiş ve 1924 Anayasası'nda milliyetçilik ibaresi, 1961 Anayasası'nda da milli devlet ibaresi yeterli görülmüştür. Bu anlamda yukarıda verilen görüşlerinde Parlak ise hem önceki 1961 Anayasası'nda hem de 1924 Anayasası'nda net bir şekilde Atatürk milliyetçiliği denmemesini ve ucu açık bir şekilde belirsiz bırakılmasını eleştirmiş ve

¹¹⁸ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 5.8.1982, C.7, 121. Birleşim, s. 114.

hatta bir miktar da suçlayıcı yaklaşmıştır. Sonuç olarak ise Atatürk milliyetçiliği, amacın hasıl olabilmesi için yagane çare olarak görülmüştür denilebilir.

Anayasa taslağının bütünü üzerindeki görüşmeler tamamlandıktan sonra maddelerin tek tek görüşülmesine geçilmiştir.

2. madde üzerine Mehmet Pamak 1961 Anayasası'nda yer alan milli devlet ve şimdiki taslakta yer alan Atatürk milliyetçiliği arasındaki bağ için şunları söylemiştir:

“Eğer bir devlet milli değilse güçlü olması kolay sağlanamaz. Devleti rastgele bir kuvvete dayayarak güçlü kılmak kolay, milli hale getirmek ise çok zordur. Milli devletler duygu ve düşünce birliği halindeki fertlerle güçlenmiş ve milleti bütünüyle kucaklamış olduklarından ve temel ilke Milliyetçilik olduğundan başkaca kuvvetlerin etki alanına girmezler. Bu sebeple mutlaka milli olma vasfı Tasarıda yer almalıdır.”¹¹⁹

Mehmet Pamak ilaveten tasarıda yer alan Atatürk milliyetçiliğinin çıkarılıp Türk milliyetçiliğinin eklenmesi gerektiğini söylemektedir. Atatürk, ben Türk Milliyetçisiyim derken bizler Atatürk milliyetçisiyiz diyerek nasıl onun izinden gittiğimizi iddia edebiliriz demektedir ve Türk milliyetçiliğinin memurların yemin metnine dahi eklendiğini belirtmiştir:

“Anayasadaki tabir Türk Milliyetçiliği halinde değiştirilmezse, hem Atatürk'ün çizgisinden hem ilim ve mantık yolundan sapılmış olacak hem de Milli Güvenlik Konseyinin iradesine ters bir durum ortaya çıkarak, bütün memurlar Anayasada ifadesini bulmamış, mevhum bir hakikat üzerine yemin etmiş olacaklardır.”¹²⁰

Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı, ayrılıkçı ve uç düşüncelerden kaçınabilmek adına Atatürk milliyetçiliğine neden yer verdiklerini şöyle açıklamıştır:

“Elbetteki Türk Milletinin bir milliyetçilik kavramı vardı, elbette bu milliyetçilik kavramı Türk Milletinin bünyesinin içindedir; fakat Birinci Dünya Savaşından önce parçalanmak üzere olan Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak için ortaya çıkan fikir akımları arasında çeşitli milliyetçilik anlayışı (Turancılık) vardı. Biz bu tehlikeleri ortadan kaldırmak için Türk milliyetçiliği kavramını belki aşırı bir milliyetçilik anlayışına, daha doğrusu aşırı sağda bir milliyetçilik anlayışına yeniden yol açar endişesiyle “Atatürk Milliyetçiliği”

¹¹⁹ A.e., s. 660.

¹²⁰ A.e., s. 661.

kavramını Anayasaya koymayı gerekli gördük ve bundan dolayıdır ki, Atatürk'ün Misak-ı Milli sınırları içerisinde kurduğu Türk Milletine ve yetiştirdiği Türk Milletine, bir arkadaşımın gayet güzel açıkladığı gibi, “Ben Türküm diyen herkesin Türk olduğunu” anlatan görüşüne yer veren “Atatürk Milliyetçiliği” tabirini burada kullandık.”¹²¹

Söz konusu 2. madde üzerinde en çok tartışılan maddelerden biri olmuş, hakkında birçok önerge verilmiş ve birçok görüşün ardından tekrar görüşülmesi için komisyona iade edilmiştir. Buna karşın komisyon, önergeleri inceleyerek reddetmiştir.

Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı önergelerin reddedilmesi ve maddenin dönmesi üzerine özellikle Utkan Kocatürk'ün: “Atatürk inkılapları varken ve bu inkılapları 6 olarak saymak mümkün iken, neden sadece Atatürk milliyetçiliğine burada yer verildi?” sorusuna binaen durumu şöyle açıklamıştır: “Çünkü, Atatürk milliyetçiliği, devletin temel ilkelerinden birisi idi, çünkü bir devletin var olabilmesi için her şeyden evvel bir millete sahip olması lazımdı ve bu milletin de niteliğinin ne olduğu, millet kavramının ne olduğunun burada belirtilmesi gerekiyordu.”¹²²

Tüm bu görüş ve düşüncelerin ardından da maddenin oylanmasına geçilmiş ve oylanarak kabul edilmiştir.

Anayasa tasarısının 2. görüşmelerine geçildiğinde 2. madde ile ilgili 2 önerge verilmiştir ve genel olarak Atatürk milliyetçiliği yerine Türk milliyetçiliği ifadesinin yer alması gerektiği çünkü Atatürk'ün de her fırsatta kendisinin bir Türk milliyetçisi olduğunu söylediği dile getirilmiştir. Buna karşın Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı ise Atatürk milliyetçiliği ile Türk milliyetçiliği arasında kendileri nazarında hiçbir fark olmadığını söyleyerek maddeyle ilgili değişiklikleri reddetmiştir.¹²³

1982 Anayasası'nın aidiyet anlayışını anlayabilmek adına Türk Vatandaşlığı başlıklı 75. maddesi de bir hayli önem taşımaktadır. 75. madde, öncülü 1924 Anayasası 88. maddesi ve 1961 Anayasası 54. maddesinden farklı bir Türklük tanımı

¹²¹ A.e., s. 674.

¹²² A.e., s. 716.

¹²³ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 21.9.1982, C.10, 154. Birleşim, s. 539-545.

yapma yolunu seçmemiş ve içerik itibariyle vatandaşlık üzerinden aynı tanımı devam ettirerek 1982 Anayasası'nın 2. maddesi ile aynı noktayı işaret etmiştir:

“Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür.”

Vatandaşlık ile ilgili olarak İhsan Göksel görüşlerini mecliste şöyle ifade etmiştir:

“Bir kimsenin vatandaşlığa kabul edilmesiyle, onun damarlarındaki kanını değiştirip, yerine Türk kanu dolduramayız; onun gönlünde ve kafasındaki değerleri alıp, bunun yerine onun maddi ve manevi varlığını Türk kültürü, Türk meziyetleri, Türkün tarihsel hazinesi ve hele hele Türk soyunun soyluluğu ile öremeyiz. Bu, maddi alanda imkansızdır. Manevi alanda ise bu, benimseme, eğitim ve öğretim ile bir dereceye kadar sağlanabilir. Fakat bu intibakın temel taşı benimsemedir. Bir kimseyi vatandaş yapabilirsiniz, ama Türk yapamazsınız. Bean şart ki, vatandaşlığa alınan kimse, Türklüğü benimsemiş olsun. Türkiye’de yaşayan her Türk vatandaşdır; ancak Türk değildir... Görülüyor ki, Türk olmak kolay şey değildir. Sadece Türk babadan olan, ya da Türk anadan doğan bir çocuk dahi Türk olamamakta, ancak Türk vatandaşı olabilmektedir.”¹²⁴

Görüldüğü üzere her ne kadar Türklük ile Türk vatandaşlığı kavramlarını ayrı tutan görüşler olsa da Anayasa Komisyonu 75. madde hakkında verilen önermeleri reddetmiş ve Atatürk’ün sübjektif milliyetçilik görüşlerinden esinlenerek cebinde vatandaşlığın ispatı olan vesikayı taşıyan herkesi Türk kabul etmiştir. Akabinde madde bu haliyle mecliste kabul edilmiş ve yürürlüğe sokulmuştur.

1982 Anayasası’nın Atatürk milliyetçiliğini uygulama isteğindeki sertlik diğer birçok maddeye daha yansımıştır. Örneğin 58. maddeye göre, “Devlet, istiklâl ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetişme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır.” denilerek gençlere yönlendirme yapılmıştır; 130. maddeye göre, “Üniversiteler ile öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe her türlü bilimsel araştırma ve yayında bulunabilirler. Ancak, bu yetki, Devletin varlığı ve bağımsızlığı

¹²⁴ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 27.8.1982, C.9, 137. Birleşim, s. 36-37.

ve milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunma serbestliği vermez.” denilerek bilimsel yönlendirme yapılmıştır.

Bu minvalde Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısının oylanmasına gidilmiş ve oylamaya 139 üye katılmıştır. Anayasa, 12 çekimser, 7 ret ve 120 kabul oyu ile Danışma Meclisi tarafından¹²⁵ ve 18 Ekim 1982 tarihinde de Milli Güvenlik Konseyi tarafından oylanarak kabul edilmiştir.¹²⁶

Konu ile ilgili olarak Türk Vatandaşlığı Kanunu da 75. maddeyi destekler nitelikte oluşturulmuştur. 403 sayılı kanunun yerine 12 Haziran 2009 tarih ve 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu yürürlüğe sokulmuştur. Kanunun 7. maddesi yine bir önceki 403 sayılı kanuna benzer nitelikte devam etmiştir:¹²⁷

“Türkiye içinde veya dışında Türk vatandaşı ana veya babadan evlilik birliği içinde doğan çocuk Türk vatandaşıdır. Türk vatandaşı ana ve yabancı babadan evlilik birliği dışında doğan çocuk Türk vatandaşıdır. Türk vatandaşı baba ve yabancı anadan evlilik birliği dışında doğan çocuk ise soy bağı kurulmasını sağlayan usul ve esasların yerine getirilmesi halinde Türk vatandaşlığını kazanır.”

Dönem mevzuatı içerisinde milliyetçiliğin etki etmesi açısından bir diğer inceleme konusu 12.05.1982 günü Milli Güvenlik Konseyince çıkarılan 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda Değişiklik Yapan Kanun olmuştur. 1961 döneminde de var olan kanunun sadakat başlıklı 6. maddesine bu dönemde ek hüküm getirilmesi düşünülmüştür. Bu düşünceyle ilk kez memurların göreve başlaması için edilmesi gereken bir yemin metni ortaya çıkarılmış ve 6. maddeye eklenmiştir. Madde, üzerinde herhangi bir tartışma yaşanmadan kabul edilmiştir. Bu şekilde hem aidiyet ilişkisi kuvvetlendirilmeye hem milliyetçilik vasıfları ilgili mevzuata yerleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece başta devlet personelleri aracılığıyla tüm kamu kesimine daha net bir şekilde milliyetçi vasıfların kabullendirilmesi amaçlanmış ve milliyetçiliğin sadece anayasa da bir hüküm olarak kalması engellenip pratikte de uygulanması sağlanmıştır. Bu anlamda milliyetçiliğin kendini yeniden üreten, süreklilik gösteren ve hayat içerisinde var olan bir ideoloji olmasını göstermesi açısından önemlidir:

¹²⁵ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 23.9.1982, C.10, 156. Birleşim, s. 843.

¹²⁶ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 18.10.1982, C.7, 118. Birleşim, s. 335-336.

¹²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 28.05.2009, C.45, 95. Birleşim, s. 748.

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk İnkılap ve İlkelerine, Anayasada ifadesi bulunan Türk Milliyetçiliğine sadakatla bağlı kalacağım; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını milletin hizmetinde olarak tarafsız ve eşitlik ilkelerine bağlı kalarak uygulayacağım; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyip, koruyup bunları geliştirmek için çalışacağım; insan haklarına ve Anayasanın temel ilkelerine dayanan milli, demokratik, laik, bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilerek, bunları davranış halinde göstereceğime namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.”¹²⁸

Sonuç olarak söylenebilir ki 1982 Anayasası döneminde, 1961 Anayasası dönemindeki milli devlet anlayışı sertleştirilmiş ve ortak payda olarak da milliyetçilik ya da millilikten ziyade Atatürk Milliyetçiliği gibi çok daha net bir ifade kullanılmıştır. Üstelik diğer anayasalardan farklı olarak bu ilkeye değiştirilemez madde vasfı da tanınmış, cumhuriyetin ve devletin temel niteliği olarak sayılmıştır. Önceki anayasal dönemlerdeki gibi milliyetçilik ya da milli devlet yerine Atatürk milliyetçiliği teriminin kullanılmasının elbette ki bir amacı vardır ve esasen bu amaç tutanaklarda görüldüğü üzere diğer dönemlerden pek farklı olmamıştır: Atatürk milliyetçiliği dışındaki terimlerin, başta Komünizm olmak üzere yabancı ve ayrılıkçı ideoloji olarak görülen fikirleri çağrıştırması endişesi ve toplumun bu fikirlere kaymasını engellemek.

Ancak amaçlar aynı olmasına rağmen terimlerde meydana gelen değişikliğin bir sebebi olmalıdır ve kanımızca 1982 Anayasası'ndaki bu farklılığın temel sebeplerinden biri anayasayı hazırlayanların ve döneminin hiç olmadığı kadar millileştirme yanlısı olması ve önceki dönemlere göre çok daha keskin ve net bir şekilde Kemalizm fikrini ve Atatürk'ün görüş ve düşüncelerini tam anlamıyla benimsetme isteğidir. Tüm bu hükümler doğrultusunda 1982 Anayasası'nın “Atatürk Milliyetçiliği” kavramı ile tek ulus ve tek devlet anlayışına ve üniter devlete, 1924 ve 1961 Anayasası'na göre çok daha fazla vurgu yaptığı, Atatürk ilkelerini daha keskin bir şekilde ifade ederek hem tek ideoloji haline getirmeye hem de başta anayasa olmak üzere tüm mevzuata yaymaya çalıştığı söylenebilir.

¹²⁸ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 12.5.1982, C.6, 104. Birleşim, s. 625.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Üçüncü bölümde önceki bölümlerdeki teorik ve anayasal incelemelerden farklı olarak dönemsel bir şekilde Anayasa Mahkemesi'nin anayasa ve kanunlara dayalı olarak verdiği kararların milliyetçilik üzerinden hayatın maddi pratiğindeki somut karşılığı incelenmiştir. Bu anlamda milliyetçiliğin etkisi daha net görülebilecektir.

3.1. 1961 Dönemi Anayasa Mahkemesi İçtihatı

Hukuk mevzuatının birçok alanına yayılmış olan milliyetçiliğe dayalı olarak Anayasa Mahkemesi'nin de vermiş olduğu birçok karar örneği bulunabilmektedir. Her ne kadar bu örnekler daha ziyade 1982 dönemi ve siyasi parti kapatma davalarında yoğunlaşmış olsa da Anayasa Mahkemesi'nin yeni kurulduğu 1961 döneminden de farklı örnekler görebilmek mümkündür.

Bu minvalde ilk olarak 1975 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan karara bakılabilir.¹ İlgili kararda 1750 sayılı Üniversiteler Kanunun 3/b maddesinde yer alan "...milliyetçi" ibaresinin iptali istemi söz konusu olmuştur. İptali istenen madde şu şekilde düzenlenmiştir: "Öğrencilerini, bilim anlayışı kuvvetli, millî tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve adetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar ve yükseköğrenime dayanan mesleklerde türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve tecrübe sahibi, sağlam karakterli vatandaşlar olarak yetiştirmek."

Davacı Cumhuriyet Halk Partisi'nin dava açma gerekçesinde milliyetçiliğin çok geniş bir ifade olduğunu ve Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm gibi totaliter rejimlerin benimsediği milliyetçilik anlayışı ile Anayasa'nın belirttiği anlayışın çatışabileceği ihtimali üzerinde durmuş ve bu kavramın Anayasa'nın dışına taşabilme tehlikesi sebebiyle iptalini istemiştir.²

¹ RG, 3 Aralık 1975, Sayı 15431.

² A.e., s. 2.

Bu düşünce esasen çok da yabancı ve farklı görülmemelidir. Öyleki önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere onlarca yıl öncesinde de hem CHP parti programlarında ve tüzüğünde hem de anayasa içerisinde milliyetçiliğin bulunma sebebi olarak aynı nedenler esas alınmıştır. Dolayısıyla görülmektedir ki devletçi gelenek bu durumdan vazgeçmemektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin esas incelemesindeki görüşüne gelince AYM, ilgili ifadeyi 5 üyesinin karşıoyuna rağmen oyçokluğu ile anayasaya aykırı bulmamış ve CHP'nin görüşleri ile aynı tutumu takınmamıştır. Esasen hem CHP hem AYM resmi ideolojiye aykırı fikirleri reddetme noktasında ortak görüşe sahip olmuşlardır, ancak CHP ilgili ifadenin ayrılıkçı fikirlere yol açabileceğini savunurken AYM böyle yorumların anayasa tarafından engellendiğini savunmuştur. Dolayısıyla bu karar bir yönüyle henüz yeni sayılabilecek AYM'nin anayasaya güvenini de göstermektedir:

“İrkçılık, Turancılık veya bir din veya mezhep doğrultusunda bütünleşmeyi amaçlayan inanışlar gibi, kavramlar, "Türk Milliyetçiliği" anlamının dışındadır ve Anayasanın Başlangıç bölümünde yer alan temel ilkelere, 2. maddesinde yazılı Cumhuriyet esaslarına tamamen aykırı, sosyal ve hukuksal yönden geçerli hiç bir değer kazanamamış kavramlardır. 1750 sayılı Yasanın 3/b. Maddesinde sözü edilen milliyetçilik, böyle yorumlara elverişli değildir. Maddede yer alan "milliyetçi" sözcüğünün amacı, üniversite gençliğinin, Anayasanın başlangıç bölümünde özü belirtilen Türk milliyetçiliği doğrultusunda yetiştirilmeleridir. İptal istemi bu nedenle yerinde değildir, reddedilmelidir...”³

Karşıoy kullanan üyeler de CHP'nin sunduğu gerekçelerle aynı yönde düşünerek tek başına milliyetçilik kavramının farklı yönlere çekilebileceği endişesine kapılmışlardır. Bu düşüncede olan üyeler için milliyetçiliğin net bir şekilde belirtilmemesi Faşist ve Nasyonal Sosyalist çağrışımlar yapmaktadır ve bu türde sorunlara yol açabilme ihtimali yaratmaktadır. Daha net görülebilmesi açısından örnek olarak karşıoy kullanan üyelerden Muhittin Gürün'ün düşüncelerine bakılabilir:

“Niteliği açıkça belli edilmeden soyut bir biçimde ve tek başına kullanılan (Milliyetçi) deyim, herkesin düşüncesine göre ayrı içeriği olan, boyutları çok geniş bir

³ A.e., s. 21.

kalıptır. Nitekim Nasyonal Sosyalist ve faşist ideoloji sahibi de kendisini (Milliyetçi) sayar, layikliği benimsemeyen, dini, Devlet idaresine hâkim kılmak isteyen de kendisini (Milliyetçi) sayar, etnik guruplara dayalı bir sistemde ise (Milliyetçi) deyimi bu guruplara göre mana alır. Bu bakımdan, Anayasadaki gibi tanıımı yapılmadan soyut biçimde maddeye sokulmuş olan ve birbirine zıt yönlerde yorumlanmaya elverişli bulunan söz konusu deyimi Anayasadaki (Milliyetçi) deyimi ile eşmanada saymak mümkün değildir.”⁴

1961 Anayasası döneminde milliyetçilik tartışmaları AYM açısından nispeten daha düşük yoğunlukta geçmiş ve bu süreç AYM içtihatlarında da ortaya çıkmıştır. Bu duruma sebep olarak 1961 Anayasası'nın sahip olduğu çoğulcu demokrasi anlayışı, nispeten özgürlükçü içeriği ve milliyetçilikten ziyade “milli devlet” terimini benimsemiş olmasının vermiş olduğu güç sayılabilir ki bu durum AYM kararlarına yansımıştır. 1961 Anayasası döneminde AYM açısından söylediğimiz düşük yoğunluk ifadesini anlayabilmek için bir sonraki başlıkta incelenecek olan 1982 Anayasası döneminin militarist demokrasi anlayışını ve bu minvalde AYM'nin vermiş olduğu parti kapatma davalarını görmek gerekmektedir.

3.2. 1982 Dönemi Anayasa Mahkemesi İctihadı

1982 Anayasası dönemi hem anayasadaki milliyetçilik tartışmaları açısından hem de başta parti kapatma davaları ve ilgili mevzuatı olmak üzere tüm alan bakımından daha yoğun tartışmaların yaşandığı ve militarist demokrasinin benimsenmesi üzerine daha keskin kararların alındığı bir dönem olmuştur.

Bu anlamda incelemeye konu olacak ilk dava ise 1985 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanundur.⁵ İlgili kanunun 2. maddesinin Anayasa'nın başlangıç kısmında yer alan “Türk milli menfaatleri”, Atatürk İlkeleri, 2. maddesinde yer alan “Atatürk Milliyetçiliği ve sosyal hukuk devleti” esaslarına aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

Anayasa Mahkemesi'nin esas hakkındaki görüşlerine gelindiğinde ise Atatürk milliyetçiliği ile ilgili görüşler bulunabilmektedir. Burada AYM, milliyetçilik ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

⁴ A.e., s. 42.

⁵ RG, 26 Haziran 1985, Sayı 18793.

“Atatürk Milliyetçiliği, Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk sayan, dil, ırk ve din gibi düşüncelerle yapılacak her türlü ayırımı ret eden, birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışı temsil eder. Dava konusu maddenin, bu ilkeye ayıkırı düşen bir yönü olmadığı fazla açıklamaya yer bırakmayacak kadar açıktır.”⁶

Dönemle ilgili bir diğer karar da 1926 tarihli TCK'nın 142/3 maddesi üzerinden ceza alan 1978-1979 döneminde Bayındırlık Bakanı olarak görev yapan Şerafettin Elçi ile ilgili dava olmuştur. Elçi, “Türkiye’de Kürtler vardır; ben de Kürt’üm” açıklamaları üzerine 1983 tarihli karar ile 30 ay hüküm giymiştir.

1926 tarihli 765 sayılı TCK'nın 142. maddesi değişikliğe uğramıştır, ancak ilk dört fıkrasının şu hali örneklendirebilmek açısından esas alınabilir:

“Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan her hangi birini devirmek veya Devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekün yoketmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Cumhuriyetçiliğe aykırı veya demokrasi prensiplerine aykırı olarak Devletin tek bir fert veyahut bir zümre tarafından idare edilmesi için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse aynı ceza ile cezalandırılır. Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazasıyla kısmen veya tamamen kaldırmayı hedef tutan veya milli duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiilleri övenler iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılırlar.”

Görülmektedir ki AYM, Atatürk'ün ifade ettiği ve benimsediği subjektif milliyetçilik teorisine dayanmaya devam etmiştir, fakat 1961 dönemine kıyasla 1982 Anayasası'nda Atatürk milliyetçiliği üzerine yapılan yoğun vurgular AYM kararlarına da yansımıştır. Dolayısıyla 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi milliyetçi anlayışın koruyucusu olma fonksiyonu daha sert bir şekilde sürdürülmüştür.

⁶ A.e., s. 14.

3.3. Siyasi Parti Kapatma Davaları

Atatürk milliyetçiliği ile ilgili AYM görüşlerinin bulunabileceği en önemli örnekler parti kapatma davaları olmaktadır, zira kapatma davaları AYM'nin üniter devlet yapısı, ayrılıkçılık, milliyetçilik ve devletin niteliği gibi ifadelerle ilgili görüşlerinin yer aldığı önemli bir alandır. Bu noktada ilk olarak siyasi partilerle ilgili temel mevzuat hükümleri incelenmelidir ve bu hükümlere bakıldığında ilgili maddeler ilk olarak 1961 Anayasası içerisinde görülmektedir.

1961 Anayasası'nın Siyasi Hak ve Ödevler başlıklı 4. bölümünün 56. ve 57. maddeleri siyasi partiler için düzenlenmiştir. Parti kurma hakkı ve partilerin siyasi hayattaki yeri başlıklı 56. madde partilerin nasıl kurulacağını belirtirken partilerin uyacakları esaslar başlıklı 57. madde ise demokrasi, laiklik ve üniter devlet vurgusu yapmıştır. 56. madde 1971, 57. madde ise 1973 yılında değişiklik geçirse de bunlar öze müdahale eder biçimde olmamıştır:

“Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki dâvalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.”

1961 Anayasası'nın ılımlı havası ile bağdaşan ilgili maddenin aksine 1982 Anayasası döneminde içerik nispeten sertleştirilmiştir. Bu doğrultuda 1982 Anayasası'nın Siyasi Hak ve Ödevler başlıklı 4. bölümünün 68. ve 69. maddeleri de partiler için ayrılmıştır. 1982 Anayasası'nın 68. maddesinin 4. ve 5. fıkralarının ilk hali şu şekilde düzenlenmiştir:

“Siyasi partilerin tüzük ve programları, Devletin ülkesi ve bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz. Sınıf veya zümre egemenliğini veya herhangi bir diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayan siyasi partiler kurulamaz.”

1995 değişikliği ile yeniden düzenlenen 68. maddenin 4. fıkrası şu hale getirilmiştir:

“Siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amalayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.”

1995 yılında Anayasanın 69. maddesi de bir hayli değiştirilmiştir. 69. maddenin 1. fıkrası ilk haliyle şu şekildedir: “Siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar; Anayasanın 14 üncü maddesindeki sınırlamalar dışına çıkamazlar; çıkanlar temelli kapatılır.”

1995 değişikliği ile 69. maddenin 5 ve 6. fıkrasında düzenlenen ilgili hüküm şu hale getirilmiştir:

“Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir. Bir siyasi partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir.”

Parti kapatma davalarına konu olan bir diğer hüküm de Anayasanın 66. maddesinde yer alan “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.” ibaresidir. İlgili hüküm parti kapatma davalarında sıklıkla bir sebep olarak kullanılmıştır.

1982 Anayasası’nın içeriğinin sert tutumu ve milliyetçilik hakkındaki duyarlılığı anayasa yanında dönemin diğer mevzuatlarına da yansımıştır. 1983 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğü giren Siyasi Partiler Kanunun⁷ 4. maddesine göre;

“Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalışırlar.”

⁷ RG, 24 Nisan 1983, Sayı 18027.

Aynı kanunun 78. maddesinin a fıkrasına göre;

“Türkiye Devletinin Cumhuriyet olan şeklini; Anayasanın başlangıç kısmında ve 2 nci maddesinde belirtilen esaslarını; Anayasanın 3 üncü maddesinde açıklanan Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, diline, bayrağına, milli marşına ve başkentine dair hükümlerini... değiştirmek amacını güdemezler veya bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar, başkalarını bu yolda tahrik ve teşvik edemezler.” denmiştir.

Bu şekilde anayasal norm altındaki milliyetçi anlayış kanunlar seviyesine de yayılarak partilere uygulanmıştır.

İlaveten kanunun dördüncü kısmının 2. bölümünün başlığı dahi “Milli Devlet Niteliğinin Korunması” şeklinde belirlenmiş ve bu bölümdeki maddeler ise devlet tekliği ilkesinin korunması, azınlık yaratılmasının önlenmesi, bölgecilik ve ırkçılık yasağı şeklinde oluşturulmuştur.

Bu minvalde 80. maddede “Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyetinin dayandığı Devletin tekliği ilkesini değiştirmek amacını güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar.” denilerek üniter devlet vurgusu yapılmıştır.

81. maddede resmi dil anlayışına vurgu yapılmış ve başka bir dil kullanarak azınlık yaratmak amacının önüne geçilmeye çalışılmıştır:

“Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar. Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçe'den başka dil kullanamazlar; Türkçe'den başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plâklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür.”

Son olarak 82. maddede “Siyasi partiler, bölünmez bir bütün olan ülkede, bölgecilik veya ırkçılık amacını güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar.” denilerek bölgecilik ve ırkçılığın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Düşünce özgürlüğü, milliyetçilik, parti kapatma ve cezalandırma süreçleri yalnızca Anayasa ve SPK ile de düzenlenmemiştir. Bu anlamda önemli bir diğer norm Türk Ceza Kanunu olmuştur. Anayasa ve SPK ile hükme bağlanan normlar hem 1926 tarihli hem de 2005 tarihli TCK ile cezai anlamda da koruma altına alınmıştır.

Önceki 1926 tarihli 765 sayılı TCK’nın 142. maddesi ile hüküm altına alınmış olan konu, 2005 tarihli 5237 sayılı yeni TCK’nın da 301. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin ilk halindeki başlığı “Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama” şeklindeyken 2008 tarihindeki değişiklik ile “Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını aşağılama” halini almıştır. Maddenin fıkraları ise şu şekilde düzenlenmiştir:

“Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Devletin askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, birinci fıkra hükmüne göre cezalandırılır. Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz. Bu suçtan dolayı soruşturma yapılması, Adalet Bakanının iznine bağlıdır.”

“Devletin birliğini ve ülke bütünlüğünü bozmak” başlıklı TCK 302. maddesinin 1. fıkrası da ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası öngörmüştür: “Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir devletin egemenliği altına koymaya veya Devletin bağımsızlığını zayıflatmaya veya birliğini bozmaya veya Devletin egemenliği altında bulunan topraklardan bir kısmını Devlet idaresinden ayırmaya yönelik bir fiil işleyen kimse, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılır.”

TCK’nın 301. maddesine göre bir gazeteye “1 milyon Ermeni ve 30.000 Kürt öldürüldü.” şeklinde açıklama yapan Orhan Pamuk yargılanmış ancak davanın

düşmesi üzerine Yargıtay tüm T.C. vatandaşlarının TBK hükümlerine göre Pamuk`a haksız fiil hükümleri uyarınca tazminat davası açabileceğine hükmetmiştir.⁸

Sonuç olarak görüldüğü üzere 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi, siyasi partileri tüm bu normlar ışığında denetleme görevinin yegane sahibi kılınmış ve bu düstur ile birçok denetim yapmıştır ve 1982 dönemi bu denetimlerin en katı olduğu dönem olmuştur.

1988 yılında kurulan Sosyalist Parti hakkında iki kapatma davası açılmış olsada ilk davadaki kapatma talebi reddedilmiş ancak 1992 tarihinde Resmi Gazete`de yayımlanarak Siyasi Partiler Kanunu dördüncü kısım hükümlerine, üniter devlet sistemine ve Anayasa`ya aykırılıktan dolayı açılan dava kabul edilmiştir.⁹

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iddianamesinde birçok yayını ve demeci delil olarak almıştır. Örneğin Sosyalist Parti Yayınları`nda geçen şu cümleler delil kabul edilmiştir: “...bu ülkeyi, bu kavimler kapısını eşit ve gönüllü birliğin olduğu, ulusların kendi geleceklerini özgür olarak tayin ettikleri, isterse özgür olarak birleştikleri bir kardeşlik, bir kültür, bir emekçi vatani haline getirebilirler.”¹⁰

Bir diğer metinde ise:

“Kürt milleti, kendi kaderini tayin hakkına kayıtsız şartsız sahiptir. Eğer, isterse ayrı bir devlet kurabilir. Emekçilerin çıkarı, demokratik bir halk devrimiyle tam hak eşitliği ve özgürlük temelinde, gönüllü birliği gerçekleştirmededir. Ayrılma hakkı, gönüllü birliğin her zaman vazgeçilmez koşuludur.” ifadeleri delil niteliği taşımıştır.¹¹

SP, yönetim sisteminde ise federatif halk meclisleri modelini önermiştir. Bunun yanında resmi dilin Türkçe ve Kürtçe olması gerektiği dile getirmiş¹² ve milliyetçi görüşlere karşı çıkmıştır:

“Yaşadığımız toprağın tarihini Malazgirt Savaşıyla başlatan bağınaz milliyetçi kültüre ve her türden milliyetçiliğe karşı, ülkemizin tarihsel derinliklerinden bu yana çeşitli kavimlerin katkılarıyla zenginleşmiş kültür kaynaklarımızı arayan, koruyan, bu kaynaklardan

⁸ Aktoprak, Kaya, **a.g.e.**, s. 261.

⁹ RG, 25 Ekim 1992, Sayı 21386.

¹⁰ **A.e.**, s. 3.

¹¹ **A.e.**, s. 5.

¹² **A.e.**, s. 5.

beslenen demokratik insansever, evrensel ve enternasyonalist bir kültür geliştirilir. Ülkemizin evrensel kültür zenginliğini yansıtan yer isimlerinin değiştirilmesine son verilir, her yer bilinen ve yerleşmiş ismiyle anılır.”¹³

Resmi kanatta yer alan Başsavcı'nın bu metinleri delil olarak kabul etmesi devlet fikrini yansıtmaması açısından önemlidir, çünkü AYM'de bu iddianame doğrultusunda aynı fikirler doğrultusunda karar vermiştir. SP'nin konu ile ilgili önsavunması ise şu şekilde olmuştur:

“Görüldüğü üzere, artık devlet yöneticileri de eski katı milliyetçi anlayışın yürümeyeceğini görüyorlar. Milliyetçilik, millî zıtlaşmaları, millî düşmanlıkları, millî boğazlaşmaları gündeme getirmekte, birliği değil, bölünmeyi temsil etmektedir. Bu bakımdan yasaların milliyetçi bir zihniyetle yorumlanması, mevcut gerçekliğe ve olgulara ters düşer; Anayasa'nın hedeflerine de aykırı olur. Enternasyonalizm ise, milletlerarası birliği sağlamanın ve "ortak bir ev" inşa etmenin olanaklarını vermektedir. Sosyalist Parti milliyetçiliği değil, enternasyonalizmi benimsemiştir... İddianame, bağnaz Türk milliyetçiliğini yansıtmaktadır. Bu niteliği ile de, hukuka, Anayasal ilkelere, toplumsal gerçekliğe aykırıdır.”¹⁴

Bu ifadelerle SP'nin iddianameyi, Anayasa ve Siyasi Partiler Yasası'nı dar ve katı bir Türk milliyetçiliğini yansıttığı gerekçesiyle eleştirdiği görülmektedir.

Genel Başkan Doğu Perinçek de mahkemeye yaptığı sözlü açıklamada Atatürk milliyetçiliğini benimsemediklerini belirtmiştir:

“Mecbur değilim Atatürk milliyetçisi olmaya... Partimiz, milliyetçiliği bir ideoloji olarak benimsemiyor ve Türkiye'nin ihtiyaçlarına uygun görmüyor.”¹⁵

Bu noktada asıl önemli olan ise yüksek mahkemenin milliyetçilik fikri açısından benimsediği görüşlerdir ki bu görüşler sonraki parti kapatma davalarında da benzer şekilde benimsenmeye devam etmiştir. Anayasa Mahkemesi, kapatma davası ile ilgili sav ve savunmaların değerlendirilmesi bölümünde bölünmez bütünlük yapısı ve Atatürk milliyetçiliği anlayışının anlamlarını irdelemiş ve anayasal anlamdaki Atatürk milliyetçiliği kavramının Türkiye içerisinde yaşayan tüm

¹³ A.e., s. 6.

¹⁴ A.e., s. 27.

¹⁵ A.e., s. 70.

halkları kastettiği sonucuna varmıştır. Dolayısıyla SP'nin fikirlerini ulusal bütünlük içinde yaşayan bir takım halklar arasında azınlık ve ayrılıkçılık duygusu yaratmaya çalışan kışkırtıcı bir çaba olarak görmüştür. İlaveten mahkeme milliyetçilik anlayışını çağın en etkin kültürel ve politik anlayışı ve toplumsal gerçek olarak görmüş ve devam etmiştir:

“Ulusal bütünlüğün temeli, ortak kültüre, lâiklik ilkesiyle akla, mantıklı düşünceye, sağduyuya, adalete dayanan "Atatürk Milliyetçiliği"dir. Anayasa, Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi resmîyette Türk adıyla tanıtan birleştirici ve bütüleştirici bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Devletin, ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü, bu çağdaş milliyetçilik anlayışının belirgin niteliklerinden birini oluşturmaktadır.”¹⁶

Mahkemenin görüşünü yansıtmayı açısından şu örnekte önemli olacaktır:

“Türkiye Cumhuriyeti, milliyetçiliğe büyük önem vermiş ve bu kuram Anayasalarda temel ilke olarak yer almıştır. Atatürk Milliyetçiliği, ülke ve ulus bütünlüğünü koruyan temel ilkedir. Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk Milliyetçiliğine içtenlikle bağlıdır. Eşitlikçi ve birleştirici içeriğiyle çağdaş anlayışı yansıtan Atatürk Milliyetçiliği toplumsal dayanışmanın güvencesidir. Atatürk Milliyetçiliği, yaşamsal ve bilimsel gerçek olarak benimsenmiştir. Bu tarihsel ilke aynı zamanda ulusal varlığın korunmasına ve yüceltilmesine hizmet edecek yaşam anlayışı ve biçimidir. İnsancıl uygar ve Barışçıdır. Kardeşliği, sevgiyi, dayanışmayı ve çağdaş evrensel değerleri kucaklar.”¹⁷

Anayasa Mahkemesine göre, anayasada benimsenmiş olan ve Atatürk milliyetçiliği olarak tarif edilen subjektif milliyetçilikte devlet içerisinde birden fazla ulusa, federatif yapıya yer verilemez. Bu sebeple de SP'nin Türk-Kürt ulusları anlayışı bölücülük olarak değerlendirilmiştir. Sonuçta da Sosyalist Parti, faaliyetlerinin Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'na aykırı olduğu düşüncesiyle ve Yılmaz Aliefendioğlu'nun karşıoyuna rağmen oyçokluğu ile kapatılmıştır.

Aliefendioğlu, SP'nin bölünmez bütünlüğe tehdit olduğu görüşüne Anayasa'nın 14. maddesinde yer alan hiçbir temel hak ve özgürlük bölünmez bütünlüğü bozmak amacıyla kullanılamaz cümlesi ile karşı çıkmıştır.

¹⁶ A.e., s. 74.

¹⁷ A.e., s. 75.

Aliefendioğlu'na göre, bir partinin terörist uygulamada bulunduğu ve zor kullanarak iktidarı elde etme amacı ileri sürülemiyorsa o partiyi kapatmak hem görüşlerinin yaygınlaşmasına hem de ülke içi ve uluslararası sorunlara da sebep olabilir.¹⁸

Neticede SP, Atatürk milliyetçiliği fikirlerini benimsememiş, bu fikirlerin milli düşmanlıklar, kutuplaşmalar yaratacağını ve kendilerinin onun yerine birleştirici ve bütünleştirici enternasyonalizmi benimsediklerini ifade etmiştir. AYM ise konuya karşı çıkmıştır. AYM açısından milliyetçilik gayet çağdaş ve vatandaşlık tanımı açısından da birleştirici bir olgudur. Bu karar üzerinden görülmesi gereken bir diğer olgu ise anayasada benimsenen ilkelerin pratikte göstermiş olduğu etkidir. Önceki bölümlerde anayasa maddelerinin oluşturulması esnasında yapılan tartışmalarda Atatürk milliyetçiliği ifadesinin anayasada yer alması gerekliliğini savunanların görüşleri ile SP kapatma davasında kapatma yönünde oy kullananların görüşlerinin aynılığı bu etkiyi gözler önüne sermektedir.¹⁹

1990'lı yıllarda hakkında kapatma davası açılan bir diğer parti 1990 yılında kurulan Halkın Emek Partisi'dir. HEP'in yöneticilerinin Anayasa'nın Başlangıç'ı ile 2., 3., 14. ve 68. maddelerine ve Siyasi Partiler Yasası'nın 78. maddesinin (a), (b) bentleri, 80. maddesi ve 81. maddesinin (a), (b) bentlerine aykırı açıklamalarda bulundukları ve yine aynı yasanın 77-88. ile 97. maddeleri hükümlerine aykırı eylemler işledikleri ve bir mihrak durumuna geldikleri ileri sürülerek kapatılması talebinde bulunulmuştur.²⁰

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, HEP'in başta Kürtler hakkındaki açıklamalarını üniter devlet yapısına aykırı bulmuş ve bu görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Oysa Türkiye Cumhuriyeti devletinde birden fazla ulusun varlığı söz konusu olamaz. Dili, dini, mezhebi, ırkı farklı da olsa Türk ulusu bütünlüğü içinde yer alan her birey Türk yurttaşdır. Tarihsel bir gerçeğin ifadesi olan "Türk Ulusu" olgusunun ortadan

¹⁸ A.e., s. 94.

¹⁹ Benzer Karar İçin bkz. RG, 28 Ocak 1992, Sayı 21125. TBKP Kapatma Davası.

²⁰ RG, 18 Ağustos 1993, Sayı 21672.

kaldırılması sonucunu doğuracak, ırkçılığa dayanan ayrılıklar ve Türk vatandaşlığı niteliğini değiştiren iddialar ileri sürülemez.”²¹

Yukarıdaki ifadelerden bahisle savcılığın üniter devlet ve milliyetçilik hakkındaki görüşlerinin önceki davalarda olduğu gibi niteliğini koruduğu söylenebilir. Atatürk milliyetçiliği, kültürel olarak toplumu birleştiren, tek bir ulus ortaya çıkaran ve ayrımcılığı dışlayıp ulus yapısı içerisinde kaynaşmayı öngören, ayrımsız, modern bir milliyetçilik olarak görülmüştür. Nitekim ulusun dayanağı da geçmişten geleceğe ortak yaşama isteğine dayanan ülkü ve kültür birliğidir.

AYM'nin görüşüne göre de, Türk ulusu içerisinde farklı kökenli bireyler olsa da hepsi Türk vatandaşdır ve Atatürk milliyetçiliği ayrımcı ve ırkçı değil tüm halkın devlet yönünden eşitliğini içeren kaynaştırıcı ve bütünleştirici bir anlayıştır. İlaveten anayasa özerklik ve özyönetim biçimlerine kapalıdır:

“Herkesin, her zaman karşılaşılabileceği... haksızlık ve yanlışlıklar, insan hakları alanında sömürü nedeni yapılarak, gerçekler saptırılıp çarpıtılarak, üstü kapalı biçimde, ayrı ulus yoluyla ayrı devlet amaçlanamaz.”²²

Bu anlamda HEP'in özellikle Kürtlerin hakları ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, federasyon yönetim modeli çerçevesindeki görüşleri ulus yapısını bozan ve ayrılıkçılığı destekleyen ifadeler olarak nitelendirilmiş, kapatılması talep edilmiştir. Örneğin Genel Başkan Feridun Yazar'ın şu görüşleri savcı tarafından iddianameye alınmıştır:

“... Bugün kendisini ister sağda ister solda tanımlasın, Türkiye'deki bütün siyasal partiler ve siyasal kadrolar, ittifak ve terakki geleneğini ve anlayışını sürdürmektedirler. Şoven milliyetçiliği anlayışından kurtulamadıkları için çağdaş gelişmeleri derinliğine kavrayamadılar...”²³

Sonuç olarak HEP, Anayasa ile Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olmaktan dolayı oyçokluğu ile kapatılmıştır.²⁴ Karşıoy ise yine Yılmaz Aliefendioğlu tarafından kullanılmıştır. Aliefendioğlu'na göre, siyasi partiler demokratik işlevlerini

²¹ A.e., s. 72.

²² A.e., s. 148.

²³ A.e., s. 164.

²⁴ Benzer Karar İçin bkz. RG, 14 Şubat 1994, Sayı 21849. ÖZDEP Kapatma Davası.

terör ve şiddete bulaştırmadıkça, ulusal bütünlüğü bozmaya dönük tavır almadıkça ve ihtilalle iktidara gelmeyi amaçlamadıkça her türlü anayasal ve hukuksal korumadan yararlanmalıdırlar.²⁵

Aynı yıllarda HEP'in kapatılması ihtimaline karşı 1991 tarihinde Demokrasi Partisi kurulmuş ve nitekim HEP'in kapatılmasıyla beraber de faaliyete geçmiştir. Ancak DEP için de Genel Başkanı Yaşar Kaya'nın konuşmalarının ve Yürütme Kurulu'nun bildirisinin Anayasa'nın Başlangıç'ı, 2., 3., 14. ve 69. maddeleri ile Siyasi Partiler Kanunu'nun 78. ve 81. maddelerinin (a) ve (b) bentlerine aykırılığı üzerine kapatma davası açılmıştır.²⁶

Başsavcı tarafından DEP'nin mitinglerinde, toplantılarında ve faaliyetlerinde PKK örgütünün bayrak ve flamalarının taşındığı, Abdullah Öcalan ve PKK lehine sloganlar atıldığı sebepleriyle DEP ile PKK arasında organik bir bağ olduğu dile getirilmiştir.²⁷

Yaşar Kaya'nın Almanya da yapmış olduğu konuşmanın bir kesitinde delillere giren şöyle bir ifade yer almıştır:

“...Bugün burada özgür bir ülke ve ulusal birlik için yürüyoruz. Yaşasın ulusal birliğimiz. Yaşasın bizi biz eden sevdâ.”²⁸

AYM'nin esas hakkında görüşünde de öncelikli alanlar ülke-ulus bütünlüğü ve Atatürk milliyetçiliği olarak belirlenmiş ve şu ifadeler kullanılmıştır:

“Vatana ve ulusa bağlılığın, sevgi ve kardeşliğin, içte ve dışta barışın simgesi sayılan, tüm bireyleri eşitlik ve adaletle kavrayıp çağdaş evrensel değerlerle birleşen bu ilkeler, yaşamın her alanda çağdaşlaşmasının ve demokratikleşmesinin kaynağı ve dayanağıdır.”²⁹

Aynı şekilde AYM, Atatürk milliyetçiliğini toplumsal dayanışmanın temeli olarak görmüş ve yaşamsal ve bilimsel gerçek olarak benimsemiştir. Atatürk milliyetçiliği çağdaş, modern ve ulus bütünlüğünü koruyan temel ilke olarak

²⁵ RG, 18 Ağustos 1993, Sayı 21672. s. 162.

²⁶ RG, 30 Haziran 1994, Sayı 21976.

²⁷ A.e., s. 6.

²⁸ A.e., s. 5.

²⁹ A.e., s. 74.

görülmüştür. DEP'in Kürt halkını PKK ile beraber gösterdiği, Türk ve Kürt ulusları şeklinde ayrılıkçılık yaptığı, Türkiye Cumhuriyeti'nden kopma amacı olduğu öne sürülmüştür.³⁰

Sonuç olarak DEP'in faaliyetleri ve Yaşar Kaya'nın açıklamalarının Anayasa'ya, Siyasi Partiler Yasası'nın 78 ve 81. maddelerinin (a) ve (b) bentlerine aykırı olduğu gerekçesiyle oybirliği ile kapatılmasına karar verilmiştir.³¹

Siyasi Partiler Kanunu'nun 81. maddesine yönelik Fazıl Sağlam tarafından eleştiriler gelmiştir. 81. maddenin birinci fıkrasında Türkiye'de "milli ve dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu" ileri sürmenin dahi temelli kapatma nedeni olabileceği, aynı şekilde ikinci fıkrada yer alan "Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürlerin korunması, geliştirilmesi ve yayılması" durumunun azınlıklar yaratacağı endişesi, Sağlam tarafından hem bir varsayım ve hem de parti yasaklarını genişleten hükümler olarak değerlendirilmiştir. Sağlam'a göre, eğer bu hükümler kaldırılırsa AYM, yasanın varsayımsal baskısını duymaksızın hareket edebilir ve AİHM'e gidilip Türkiye'nin mahkum edilmesi süreci de bir yönüyle engellenebilir.³²

Esasen Sağlam'ın bahsettiği konu oldukça önemlidir. Bir yerde ayrılıkçılık olabileceği endişesiyle buna dair önlemler almanın dezavantajı orada kendiliğinden ayrılıkçı hareketleri varsaymak ve kabul etmek demektir. Onun yerine normlarda bu konuya yer vermemek daha eşitlikçi sayılabilir.

AYM tarafından üniter devlet yapısına aykırılıktan dolayı parti kapatma süreci 1990'lı yılların 2. yarısında da devam etmiştir. 1997 tarihinde kurulan Demokratik Kitle Partisi'nin programının ve Genel Başkanı'nın beyanlarının, Anayasa'nın Başlangıç'ı ile, 2., 3., 14., 68. ve 136. maddelerine ve Siyasî Partiler Kanunu'nun 78. maddesinin (a), (b) bentlerine, 80. maddesine, 81. maddesinin (a),

³⁰ A.e., s. 80.

³¹ Benzer Karar için bkz. RG, 9 Ağustos 1994, Sayı 22016. STP Kapatma Davası.

³² Fazıl Sağlam, "Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslararası Normlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 17, 2000, s. 246.

(b) bentlerine ve 89. maddesine aykırılığı gerekçesiyle hakkında kapatma davası açılmıştır.³³

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, DKP parti programının ve DKP Genel Başkanı Şerafettin Elçi'nin Türk ve Kürtlerin bu devletin asli unsuru demesini, Kürdistan'ı Kürtlerin yaşadığı bölge olarak tanımlamasını ve federasyon gibi farklı adem-i merkeziyet kurumları önermesini ulus ve ülke bütünlüğünü parçalayıcı hareketler ve ırk ayrımcılığı şeklinde değerlendirmiş, iddianame de delil olarak kabul etmiştir.³⁴

Kapatılma sebeplerine göre, DKP parti programı, ırk ve bölge ayrımlarına dayanmakta ve çağdaş ulus kavramını reddetmektedir. Bu sebeple ulus bütünlüğü ve sürekliliğe dayalı devlet sistemi bozulacaktır. Yine aynı şekilde Türk dili ve kültüründen başka her türlü dili ve kültürü koruma ve geliştirmenin azınlık yaratacağı ve ulus bütünlüğünü bozacağı düşünülmüştür. Oysa Atatürk milliyetçiliği soya dayalı değildir, bir kültür milliyetçiliğidir. Toplumsal dayanışmanın güvencesidir ve her türlü ayrımcılığı reddeden birleştirici ve bütünleştiricidir. Savcı, değerlendirmesinde Atatürk'ün Türklük tanımının soya bağlı olmadığını ve bu sebeple DKP'nin bir Türk-Kürt ayrılıkçılığı yaptığını belirtmiştir.³⁵

Parti, yapmış olduğu savunmasında savcının bölünmez bütünlük ile ilgili yaptığı yorumu oldukça katı bulmuştur. Oysa DKP tarafından Kürtlerden ve haklarından bahsetmenin ve federatif ya da özerk yapıların kurulmasını tartışmanın bölünmezlik ilkesine bir aykırılık oluşturduğunun düşünülmediği ve bölünmezliğin fiziksel ayrılıkçılığı ifade ettiği ancak DKP'nin hiçbir şekilde bunu savunmadığı söylenmiştir.³⁶

AYM'nin esas hakkındaki görüşü ise DKP'nin, programında Kürtler ve Türkler diye ayırım ve ayrılıkçılık yaptığı ve azınlık oluşturma yasağına uymadığı yönündedir. AYM'ye göre, ulusu kuran hiçbir etnik topluluğa ayrıcalık tanınmadan Türk vatandaşlığı statüsü verilmiş, eşitlik sağlanmış ve birleştirici ve bütünleştirici

³³ RG, 22 Kasım 2001, Sayı 24591.

³⁴ A.e., s. 42.

³⁵ A.e., s. 28.

³⁶ A.e., s. 36.

bir temel oluşturulmuştur.³⁷ Ancak burada önemli olan nokta AYM'nin, DKP'nin federasyona ve adem-i merkezियete dair önerilerini yerel yönetimleri etkili hale getirme olarak değerlendirmesi ve kapatma talebini bu yönüyle reddetmesidir.³⁸ Bu anlamda önceki kapatma davalarına nazaran katılıktan bir nebze uzaklaşıldığı iddia edilebilir.

Azınlık yaratılması ve ayrılıkçılık konusunda Oktay Uygun tarafından bir eleştiri getirilmiştir. Uygun'a göre, Anayasa her ne kadar partileri demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak görse de ilgili kanun tarafından özellikle kapatma ile ilgili bölümlerinde kısıtlayıcı bir tutum sergilenmiştir ve bu anlayış açıkça siyasal çoğulculuğun reddidir.³⁹ Uygun için bir partinin kapatılması belli bir aşamalar sürecinin son halkası olmalıdır. AYM, bir siyasi partiyi kapatma yaptırımından önce siyasi partinin seçimlere katılımının önlenmesi, geçici faaliyetini durdurma, devlet yardımından kesme gibi yaptırımları uygulamalıdır. SPK'nın 81. maddesinin a, b ve c fıkralarında yer alan ifadeleri benimseyen partilerin bir devleti muhakkak bölmeye yönelik faaliyet yürüttüğü söylenemez. Bir siyasal parti ülke içerisinde farklı sosyal sınıflar ya da azınlıklar bulunduğunu benimseyip bu şekilde ulusal bütünlüğün oluştuğunu düşünebilir. Tüm bu sebeplerle de parti kapatma yaptırımı SPK'nın etki alanından çıkarılıp AYM üyelerinin doğrudan Anayasa hükümleri doğrultusunda karar vermesi sağlanmalıdır.⁴⁰

Sonuç olarak DKP, genel başkan açıklamaları ve diğer maddelerden ötürü aklansa da Siyasi Partiler Yasası'nın 78. maddesinin (a) ve (b) bentleri ile 81. maddesinin (a) ve (b) bentlerine göre aykırı bulunduğu için oyçokluğu ile kapatılmıştır.

Ancak başta AYM Başkanı Ahmet Necdet Sezer olmak üzere toplam 5 üye karşı oy vermiştir. Sezer, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve çoğunluk yönünde oy kullanan üyelerin iddia ettiği gibi DKP'nin bölücü ve bölünmez bütünlüğe aykırı

³⁷ A.e., s. 97.

³⁸ Ömür Aydın, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında İdari ve Siyasi Özerklik Kavramları", **XI Kayfor Bildiriler Kitabı**, 1. bs. 2014, s. 960.

³⁹ Oktay Uygun, "Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 17, 2000, s. 259.

⁴⁰ A.e., s. 267.

faaliyet yürüttüğünü ve bütüncül devlet anlayışına kesin kanıta dayalı açıkça aykırılık sunduğunu düşünmemiştir. Sezer karşıoy görüşünde bir partinin kapatılabilmesi için tüzük ve programlarında açıkça aykırılığın yanında eylemleriyle ve uygulamalarıyla ayrılıkçılık yönünde kesin kanıtlar gerektiğini belirtmiştir ve DKP'nin bu denli kanıtları içermediğini söylemiştir.⁴¹

DKP'nin kapatılması sürecinde kararın oybirliği ile değil de oyçokluğu ile çıkması ve AYM Başkanı'nın aykırı oy kullanmış olması oldukça önemlidir. Kapatma kararına aykırı oy kullanan kişilerin dönemin koşullarından etkilenmiş olması muhtemeldir ki bu olumlu bir durumdur. Dönem koşullarına bakıldığında 2001 anayasa değişikliği ile karşılaşılmaktadır. Anayasa değişikliği 17 Ekim 2001 tarihinde yayımlanmış ve bu değişiklik ile kapatma kararının yanına AYM'ye mali yardımdan yoksun bırakabilme gibi ara bir seçenek hakkı da verilmiştir. Bu da demektir ki parti kapatmaların sayısı dikkat çekmiştir ve azaltılması için alternatif bir yol bulunmaya çalışılmıştır. DKP hakkındaki kapatma kararı da 22 Kasım 2001 tarihinde yayımlanmıştır. Dolayısıyla karşıoyların ortaya çıkmasında bu tarihsel ilişki ve dönemin ılımlı ortamı da etkili olmuş olabilir. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz DKP'nin federasyon önerilene karşı AYM'nin daha önceki kararlarda olduğu gibi ayrılıkçılık şeklinde değil de yerel yönetimleri etkili hale getirme önerileri yönünde düşünmüş olmasında da dönem koşullarının etkili olduğu düşünülebilir.

Siyasi Partiler Kanunu'na ve üniter devlet yapısına aykırı eylemlerin odağı haline gelmekten dolayı ve Anayasa'nın 68. ve 68. maddeleri ile Siyasi Partiler Kanunu'nun 78, 79, 80, 81 ve 82. maddeleri uyarınca 1994 yılında kurulan Halkın Demokrasi Partisi için de kapatma davası açılmıştır.⁴²

HADEP'i kapatma gerekçelerinden biri terör örgütü PKK ile ilişkisi olduğu ve PKK'nın yapmış olduğu açlık grevlerine katılma kararı almış olmasıdır. Örneğin HADEP 2. olağan kongresinde Abdullah Öcalan'ın posterinin asıldığı ve PKK terör örgütü bayrağının parti delegeleri ve katılımcıların ellerinde dolaştığı gözlemlenmiştir. Abdullah Öcalan'ın İtalya'da tutuklanması ve Türkiye'ye iadesi girişimlerini protesto amacıyla Ankara il binası olmak üzere il ve ilçe binalarında

⁴¹ RG, 22 Kasım 2001, Sayı 24591, s. 105.

⁴² RG, 19 Temmuz 2003, Sayı 25173.

açlık grevi düzenlenmiştir. Partinin bir takım yöneticileri ve milletvekillerinin PKK kamplarında yöneticileriyle görüşüp talimat aldığına dair ifadeler toplanmıştır. Dolayısıyla HADEP`in, PKK`nın siyasi kanadı olduğu ve propagandasını yaptığı kanısına varılmıştır.⁴³

HADEP, savunmasında bölgenin sorunlarını dile getirmenin bir ırkçı ya da ayrılıkçı faaliyet anlamına gelmediğini belirterek, bu noktayla ülke bütünlüğü arasında bir bağ kurmanın yanlış ve tehlikeli olduğunu söylemiştir.⁴⁴

Sonuç olarak AYM`nin görüşü diğer kararlarda olduğu gibi Atatürk milliyetçiliğinin kapsayıcı ve bütünleştirici olmasına rağmen HADEP`in faaliyetlerinin bu bütünlüğü bozduğu ve PKK terör örgütüyle bağı olduğu yönünde olmuştur ve HADEP, bölünmez bütünlüğe ve Anayasa`nın 68 ve 69. maddeleri ile Siyasi Partiler Kanunu`nun 101 ve 103. maddelerine aykırılıktan dolayı mahkeme tarafından oybirliği ile kapatılmıştır.

AYM, HADEP hakkında kapatma kararı vermek yerine 2001 yılındaki değişiklikle gelen tamamen ya da kısmen mali yardımdan yoksun bırakma yoluna da gidebilirdi. Ancak bu ara yolu seçmeyip önceki kararlarda olduğu gibi kapatma kararında ısrarcı olması resmi devlet anlayışının hızlı bir biçimde değişmediğini ve sert tutumların işlerliğini sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak AYM kararında bu sefer kapatılan partinin şiddet ile bağı olduğu ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Önceki kapatma davalarında Kürt ulusunu tanıyıp tanımama şeklinde vatandaşlık okuması üzerinden verilen kapatma kararları bu sefer parti ile PKK arasındaki ilişki sebebiyle verilmiştir. Bu anlamda kapatma davalarının gerekçelerinin bir miktar değişerek başka bir yöne evrildiği de gözlenebilir.

Devletin bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı olma, Anayasa`nın 68. maddesinin 4. fıkrasına ve Siyasi Partiler Yasası`nın 78, 80, 81, 82, ve 90. maddelerine aykırılıktan dolayı kapatılma davası açılan bir diğer siyasi parti 2005 tarihinde kurulan Demokratik Toplum Partisi`dir.⁴⁵

⁴³ A.e., s. 2.

⁴⁴ A.e., s. 83.

⁴⁵ RG, 14 Aralık 2009, Sayı 27432.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı kapatma sebepleri olarak başta partinin PKK ve şiddet ile ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Abdullah Öcalan'ın cezaevindeyken avukat görüşmeleri ve görüşme notları adı altında DTP'nin kurulması için vermiş olduğu beyanlar, aynı şekilde parti yöneticilerinin ve belediye teşkilatlarındaki sorumlu kişilerin Öcalan lehine verdiği demeçler, parti toplantılarında ve mitinglerinde Öcalan lehine atılan sloganlar ve açılan pankartlar savcı için delil olarak kabul edilmiştir. Bu noktada savcı toplumu ayrılıkçı bu tehlikeden korumayabilmek için kapatmanın zorunlu olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶

DTP için yapılan savunmada, yapılan suçlamaların %93'ünün ifade ve örgütlenme özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Savunmada dikkat çeken bir diğer nokta ise vatandaşlık ile ilgili olan kısımdır. Savunmanın sonuç kısmında net bir şekilde Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin Türk sayılmasının birleştirici ve bütünleştirici olmadığı tam tersine aslında bölücülüğün bu olduğu söylenmiştir. DTP'ye göre, bu mantık asimilasyonu amaçlamakta ve kimlikleri inkar etmektedir. Kürtlerin ve kurdukları partilerin devamlı olarak kapatılması asıl olarak bölücülük yapan şeydir. Bu noktada savcıya ve savunduğu resmi görüşe çoğulcu düşünmeyi reddettiği, tekçi ve kalıpcı düşünmeyi zorunlu kıldığı suçlaması yapılmış ve bu görüşün totaliter ve otoriter anlayışları getirdiği değerlendirilmesi yapılmıştır.⁴⁷

Sözlü savunmalarda DTP Merkez Yürütme Kurulu Üyesi Bengi Yıldız konuya anayasa tarihi açısından bakmıştır. Yıldız'a göre, 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 1. maddesi "Devlet-i Osmaniye memalik ve kıtaatı hazırayı (yerleşik şehir ve memleketler) ve eyaleti mümtazeyi (ayrıcalıklı eyaletler) muhtevi ve yek vücut olmağla hiçbir zamanda hiçbir sebeple tefrik kabul etmez." şeklinde düzenlenmiştir ve bu ifadeler Osmanlı'da çok uluslu bir yapının benimsendiğini gösterir, fakat İttihat ve Terakki iktidarı döneminde çoğulculuktan ziyade Türkçü-Turancı ve tekçi yönelim gösterilmiştir. Mustafa Kemal ise bu eğilimin zararlarını öngörmüş ve dini ve milliyetçi ideolojilere sapmadan demokratik cumhuriyet yapısı kurmuştur. Örneğin imzalanan Amasya Protokollerinde vatan; Türk ve Kürtlerin oturdukları

⁴⁶ A.e., s. 5.

⁴⁷ A.e., s. 96.

topraklar olarak tanımlanmıştır. 1921 Anayasası'nda bu ilke ve mantığı devam ettirmesine rağmen sonraki anayasalarda Türk millet kavramı öne çıkmış ve Kürtler yok sayılmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında AYM, Türk Devleti, Türk Ulusu ve Türk Vatanı denmesinin çeşitli etnik grupları tanımlamak için değil vatandaşlar arasında eşitlik sağlamak ve çoğunluk içinde bulunan etnik grupların azınlığa düşmesini engellemek amacı taşıdığını belirtmiştir.⁴⁸

Mahkeme, DTP'nin terör örgütü PKK ile organik bağı olduğu, devlet bütünlüğüne aykırı eylemlerin işlendiği bir odak haline geldiği kanısına vararak partinin oybirliği ile kapatılmasına karar vermiştir. AYM'nin kapatma kararlarındaki formülasyonu “Devlet tek, ülke tüm, ulus bir” olmuştur.

İncelenmiş olan tüm siyasi partiler kapatma kararları sonrası AİHS'e aykırılıktan, başta 11. madde üzerinden, dolayı AİHM'e başvurmuş ve Türkiye'yi mahkum ettirmiştir. AİHM'in genel bakışı bir siyasi partinin şiddetle organik bir ilişkisi olmadıkça onun kapatılmaması yönünde olmuş ve süreci düşünce özgürlüğü olarak görmüştür.⁴⁹

Bakır Çağlar ve Naz Çavuşoğlu'na göre; AİHM, Türkiye'den gelen parti kapatma davalarında anayasanın benimsemiş olduğu resmi ideolojinin AİHS'e uygunluğunu sorgulamış ve denetlemiştir. Bu minvalde resmi ideolojiye karşı olan ve karşı siyaset üreten partilerin de siyasi alanda yer alması sonucuna varmıştır. Yani AİHM, parti kapatma davalarında resmi anayasal ideolojiye karşı (mermer modeli), demokratik toplum düzeni alanını (mozaik modeli) açmıştır.⁵⁰ AİHM'e göre, kapatılabilir partiler faşist, ırkçı ve ihtilalci partilerdir. Bu anlamda mermer modeline karşı getirilen mozaik modeline göre, AİHM'de Türkiye'nin militancı demokrasi anlayışı mahkum edilmiştir.⁵¹

Sonuç olarak görülmektedir ki AYM, vermiş olduğu kararlar ile teoriden pratiğe geçişin en önemli aşamasını katetmektedir ve Atatürk milliyetçiliği üzerinde

⁴⁸ A.e. s. 140.

⁴⁹ İncelemek İçin İlgili Partilerin AİHM Başvuru Numaraları: *DEP Başvuru No: 25141/94, DKP Başvuru No: 51290/99, HADEP Başvuru No: 28003/03, DTP Başvuru No: 3840/10.*

⁵⁰ Bakır Çağlar, Naz Çavuşoğlu, “Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi” **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 16, 1999, s. 177.

⁵¹ A.e., s. 180.

belli bir kıstas ve istikrar oluşturmıştır. Atatürk milliyetçiliğini soya bağlı olarak değil ayrımcılıkları reddeden, birleştirici bir kültür milliyetçiliği olarak değerlendirmektedir. Hem ilgili mevzuatta hem AYM kararlarında görülmektedir ki şoven milliyetçilik reddedilmektedir ve üstün bir millet anlayışı benimsenmemiştir. Uluslararası barış vurgusu yapılmaktadır.⁵² Bu anlamda AYM'nin temel içtihadının da ayrılıkçı olarak gördüğü hareketlere karşı Atatürk milliyetçiliğinin ortaya koyduğu ayrımsız ve eşit vatandaşlık anlayışını ve üniter devlet düzenini korumak olduğu söylenebilir. AYM'ye göre, ulus içerisindeki hiçbir unsura ayırım yapılmadan, ayrıcalık tanınmadan Türk vatandaşlığı statüsü verilerek eşitlik sağlanmıştır. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere AYM'nin bu noktadaki temel formülasyonu da “Devlet tek, ülke tüm, ulus bir” olmuştur.

Ancak AYM içtihatlarında dönemlere göre farklılıklar yaşandığı da görülmelidir. 1961 dönemindeki kararların 1961 Anayasası'nın vermiş olduğu etkiyle de nispeten yumuşadığı görülürken 1982 dönemindeki kararlar katılaşmış ve militan bir anlayışa bürünmüştür. İlaveten 1982 döneminde de kendi içinde bir ayırım yapılabilir. 1990'lı yıllardaki kararlarda partilerin Kürtler üzerindeki görüşlerinden yola çıkılarak ayrılıkçılık yaptığı görüşü hakim olmuş ve bu sonuç üzerinden kapatma kararları verilmiştir. Oysa bu kararların AİHM'den AİHS'in 11. maddesine aykırı olmaktan dolayı sürekli dönmesi üzerine 2001 yılında önemli bir değişiklik ile parti kapatma yoluna alternatif olarak kısmen ya da tamamen mali yardımdan yoksun bırakabilme seçeneği getirilmiş ve bu yolun denenmesi beklenmiştir.⁵³ Fakat her ne kadar reform yapılmış olsa da bu durum kapatma davalarına hemen yansımamış ve HADEP ve DTP kararlarında da önceki davalardaki gibi kapatma kararı çıkmaya devam etmiştir. Ancak 2008 yılına gelindiğinde AK Parti için açılan kapatma davası sonucunda devlet yardımı tutarının yarısından yoksun bırakılmasına karar verilerek ara seçenek niteliğindeki hükümler uygulanmıştır. Dolayısıyla görülmektedir ki mevzuat değişse ve yenilense dahi

⁵² Mehmet Fatih Çınar, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Atatürk Milliyetçiliği ve Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Görünümü” **Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 6, 2018, s. 89.

⁵³ 2001 değişikliği ile ilgili tartışmalar için bkz. Sağlam, Fazıl: “2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.19, 2002, s. 288-310.

yerleşik içtihad hemen değişmemekte ve koruma içgüdüleriyle hareket edilmektedir, ancak belirli bir süreç sonucunda değişimler yaşanabilmektedir. Bu anlamda 2000'li yıllara gelindiğinde bir ölçüde keskin kararlar verilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır denilebilir. Nitekim AYM kararlarında da bu minvalde dönüşüm yaşanmış, Kürtler üzerinden verilen kararlar yerine partilerin şiddet ile ilişkisi ve şiddeti politik bir araç olarak doğrudan kullanma üzerinden okumalar yapılarak kararlar vermeye başlanmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında AYM'nin yaşadığı değişim ve dönüşüm günümüze kadar yol katetmeye devam etmiştir. Bu anlamda denilebilir ki AYM'nin öğretilerinde mücadeleci demokrasi olarak tanımlanan yaklaşımına göre, üniter devlet, bütüncül devlet yapısı ve Atatürk milliyetçiliği kırmızı çizgi niteliğindedir ve bu ilkeler söz konusu olduğunda yaptırımların ağırlaştığı gözlemlenebilir.

SONUÇ

Bu bölüme kadar milliyetçilik düşüncesi ve anayasa ile ilgili kuramlar, tartışmalar ve söylenenler öncelikle nesnel bir bakış ve sonrasında öznel bir yorumla sunulduğunda bu bölümde öncelik öznel olmaya verilecektir.

Kanımca milliyetçilik fikri ile ilgili ayırt edici ve en önemli noktalar dört başlık altında toplanabilir: Toplumlara etkileyebilme kabiliyeti yüksektir. Her topluma göre uyarlanabilir ve değişkendir. Günlük hayat içerisinde somut olarak görülebilir ve hissedilebilir. Kapalı bir yapısı vardır, muhafazakardır.

Toplumlara etkileme yeteneği birçok önemli ideoloji için geçerlidir, ancak milliyetçilik bu anlamda çok daha marifetlidir. İnsanlar vatan, toprak, millet gibi kavramlar adına ölmeyi dahi rahatlıkla göze alıp peşinden gidebilmektedir. Bu anlamda milliyetçilik özellikle romantik kavramlar aracılığıyla çok hızlı bir şekilde kitleleri harekete geçirebilmektedir.

Toplumdan topluma göre farklılık gösterebilir, değişkendir. Zira birçok ideoloji belli bir kişi tarafından ortaya atılmış ve tartışma ve eleştiriler hep o nokta üzerinden yürümüştür, oysa milliyetçilik için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu noktada Komünizm, Anarşizm, Liberalizm ve Faşizm gibi örnekler verilebilir. Bu ideolojilere elbette ki yeni birçok katkı ve eleştiri getirilmiştir, ancak kurucu isimleri ve ideolojinin keskin çizgileri belirlidir. Tez çalışmasının 1. bölümünde sunulduğu üzere milliyetçilik üzerine de aynı şekilde teorik tartışma yürüten ve katkı sunan birçok önemli isim mevcuttur, fakat milliyetçilik ideolojisinin kurucusu ya da ortaya atan ismi kimdir veya bu fikrin kırmızı çizgileri nelerdir sorularının net ve belli bir cevabı yoktur. Toplumdan topluma Alman milliyetçiliği, Fransız milliyetçiliği, Rus milliyetçiliği, Arap milliyetçiliği gibi birçok farklı şekilde ortaya çıkarak değişkenlik gösterebilmektedir. Oysa örnek olarak verdiğimiz ideolojiler ve başka birçokları için bu denli bir çeşitlilik söz konusu değildir.

Milliyetçilik yalnızca kafalarda bir fikir değildir aynı zamanda günlük hayatın somut bir parçasıdır. Bir insan, yaşamın herhangi bir anında milliyetçilik ile ilgili bir sembole ya da ilişkiye rastlayabilir. Milliyetçilik, kurumlar ve bir takım araçlar vasıtasıyla her gün yeniden üretilmektedir. Bu anlamda yaşama en çok dokunan

anlayış biçimidir ve en büyük ifadesini de sembollerde bulur. Müzeler, okullar, işyerleri, hastaneler, meydanlar, şehitlikler, seçimler, adliyeler, karakollar, askeriye, bürokrasi, mimari, marşlar, bayraklar, flamalar, fener alayları, gelenekler, danslar, düğünler, müzikler, mezarlar, semboller ve hukuk gibi araçlar millileştirme için kullanılır ve bu unsurlar insanların herhangi bir zamanda görebileceği yapılar ya da herhangi bir zamanda geçebileceği mekanlardır. Bu sayede milliyetçilik sadece geçmişe değil hem geçmişe hem geleceğe ait kalır ve güncel olarak birey ile devlet arasındaki aidiyet ilişkisi sağlamlaşır. Nihayetinde de ulusun kurumsallaşmasının sonucu olan vatandaşlık kavramı perçinleşir.

Milliyetçilik bir yönüyle de muhafazakardır. Elindekini koruma telaşının bir ürünüdür. Bu kimi zaman vatan toprağı kimi zaman da gelenek ve költürdür. Bu sebeple milliyetçilik başta koruma içgüdüsünün bir ürünüdür.

Milliyetçiliğin Türkiye'deki gelişimine bakıldığında ise denilebilir ki ilk olarak 1924 döneminde parti programı ve cumhuriyetin dayanağı olarak anayasaya girmiştir. Amaç yeni kurulan devleti birlik halinde tutabilmek ve ayrılıkçılığa izin vermemek ve Türk tarihini diğer unsurlara göre en öne koyarak ulus devlet inşa sürecini hukuki metinlerle de desteklemektir.

1961 dönemine gelindiğinde benzer amaçlarla milliyetçilik ilkesi bu sefer milli devlet şeklinde devam ettirilmiştir. Bu ilkenin artık anayasa metninde yer almamasına dair birçok tartışma yaşansa da hem 1924'ün geçmiş maneviyatını Atatürk ilkeleri açısından devam ettirmek hem soğuk savaşın ve Komünizm'in etkilerinden korunabilmek amacıyla anayasada milli devlet şeklinde yer almasına karar verilmiştir. Anayasa komisyonunun düşüncesine göre milliyetçilik farklı sapık tefsirlere yani ayrılıkçı hareketlere sebebiyet verebilirdi, o sebeple milliyetçilik yerine milli terimi kullanılmıştı. İlâveten milliyetçilik milletlere has bir olguydu ve devletler milliyetçi değil milli olabilirdi. Bu anlamda Kurtuluş Savaşı sürecinin bir sonucu olarak gelişen üniter devlet yapısı da 3. maddeye eklenerek anayasal hale getirilmiş ve milli devlet kavramını desteklemişti.

Son olarak 1982 döneminde ise Atatürk'e yapılan yoğun atıflar ile birlikte milli devlet ilkesi yerine Atatürk milliyetçiliğı adı kullanılmıştır. Esasen amaç yine

pek farklı olmamıştır: dönemin Komünizm ve karşıt görülen birçok ideolojisinden korunabilmek ve Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsetmek. Öyle ki cumhuriyeti yıkmak isteyenlerin ve resmi ideolojiden farklı ideolojileri benimseyenlerin ortaya çıkmasının sebebi daha önce Atatürk milliyetçiliğinin anayasada olmaması olarak görülmüştür. Dolayısıyla Atatürk'e atıf çok daha yoğunlaşmıştır.

Tüm bu hukuk normlarının denetleyici olarak 1961 döneminde bir de yüksek mahkeme olarak Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Özellikle 90'lı yıllara gelindiğinde şiddet olaylarının yaygınlaşması ve ortaya çıkan gelişmeler AYM'de üniter devlet yapısını ve cumhuriyeti koruma refleksi ve hassasiyeti yaratmıştır. Bu sebeple üniter devlet yapısına mutlak üstünlük tanımış ve çoğulculuğu geriye itmiştir. AYM bu anlamda siyasal partilere de resmi ideoloji çerçevesinde, devlet tek, ülke tüm ve ulus bir anlayışıyla yaklaşmış ve resmi ideoloji içerisinde kaldığı sürece imkan tanımıştır. AYM'nin parti kapatma davalarındaki militancı demokrasi yaklaşımı milliyetçiliğin siyasal alandaki somut uygulananışı ve maddi pratiği olarak ifade edilebilir.

Sonuç olarak esasen tüm dönemlerde amaç benzer nitelikte olmuştur: resmi devlet ideolojisinin ve Atatürk ilkelerinin dışında görülen başta Komünizm gibi ideolojilerden korunmak, yeni kurulmuş olan devletin birliğini ve bütünlüğünü sağlayabilmek ve yukarıda saydığımız birçok sembol ve geleneğin yanında hukuki metinler aracılığıyla da bir devlet niteliği olarak milliyetçiliği topluma benimsetmek. Bu şekilde milliyetçiliğin siyasal anlamdaki ürünü olan ulus devlet yapısı homojen hale getirilmeye çalışılmış ve bu süreç anayasa ve kurumlar aracılığıyla da resmi politikaya dönüştürülerek kendini üreten bir döngüye sokulmuştur. Öyle ki yalnızca anayasalara değil kanun ve benzeri birçok hukuki norma da bu ilkeler eklenmiş ve en üstün norm olan anayasa ve diğer normların felsefesi ve ruhunun Atatürk ilke ve inkılaplarıyla birlikte okunarak yorumlanması istenmiştir.

Yeni kurulan bir devlet açısından bakıldığında toplumu değiştirip dönüştürmeye çalışmak ve bu amaçla hukuk dahil birçok aracı kullanmak mantıklı görülebilir. Bu şekilde anayasal ilkelerin toplumları birlikte ve beraber tuttuğu inancı hakim olmuştur ve her şey anayasa ve normlarla ayrıntılı olarak düzenlenmeye

alışılmıştır. Üstelik bu anlayış anayasal tarihimiz boyunca defalarca test edilmiştir. Fakat kanımca asıl yapılması gereken şey en başta devlet tarafından benimsenen bu kontrolcü anlayışın terk edilmesidir. Tüm insan davranışlarını bir takım ilkelerle düzenlemeye çalışan bu kontrolcü anlayış yerine başta milliyetçilik olmak üzere bu ilkeleri hukuki metinlere yazmamayı tercih ederek daha eşitlikçi ve özgürlükçü bir yapı kurulmalıdır, çünkü insana dair yapılan her türlü sınıflandırma ve tanımlama otomatik olarak karşıtını doğurmakta ve ayrılıkçılığın kabulünü göstermektedir. Bunun yerine insanların fikirsel anlamda daha özgür hissedebileceği, düşünsel üretim yapabildiği bilimsel ve demokratik alanları açmaya çalışmak gerekmektedir. Her fikre, karşıt görüş olarak değil de düşünsel bir zenginlik olarak bakılmalıdır. Dolayısıyla burada asıl sorulması gereken soru şudur: *Toplumsal üstten bir bürokratik yapıyla dönüştürülmesine ihtiyaç var mıdır?* Bu soruya benim cevabım hayır olacaktır. Çünkü uzun soluklu bu süreç sonunda insanlar eğer kalıplara sokularak bir takım sınıflandırmalar ve kimliklerle sarılmazlarsa hem kutuplaşma ve politik gerginlikler toplumdan uzaklaşacak hem insanlar mücadele yerine dayanışmayı benimseyebilecek hem de toplumsal olarak daha gelişmiş bir noktaya ulaşılacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, 4. bs., İstanbul, Hil Yayınları, 2010.

Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, 3. bs., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2016.

Alpman, Polat S.: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Millet Kavramının Sosyo-Politik İnşası”, **IJOPEC**, Sayı 1, 2018, s. 123-135.

Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler**, 8. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2015.

Arai, Masami: **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Armstrong, John A: **Milliyetçilikten Önce Milletler**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, 5. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.

Ateş, Toktamış: **Türk Devrim Tarihi**, 6. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Ateş, Toktamış: **Laiklik Dünyada ve Türkiye’de**, 2. bs., Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994.

Atsız, Nihal: “Türkçülük”, **Orkun**, Sayı 1, 1950, s. 3.

Aydın, Ömür: “Anayasa Mahkemesi Kararlarında İdari ve Siyasi Özerklik Kavramları”, **XI Kayfor Bildiriler Kitabı**, 1. bs. 2014, s. 952-963.

Aydın, Suavi: **Modernleşme ve Milliyetçilik**, 2. bs., İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2000.

Bora, Tanıl: **Cereyanlar**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Carr, E.H: **Milliyetçilik ve Sonrası**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.

Cleveland, William L: **Modern Ortadoğu Tarihi**, 1. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.

Copeaux, Etienne: **Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Coşar, Simten: “Feminizm Milliyetçilikle Karşılaştırıldığında: Teoriden Pratiğe, Pratikten Teoriye Etik Bakışlar”, **21.Yüzyılda Milliyetçilik**, Ed. Elçin Aktoprak, A. Celil Kaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Cumalı, Necati: **Ulus Olmak**, 2. bs., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1998.

Çağlar, Bakır, Çavuşoğlu, Naz: “Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi” **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.16, 1999, s. 143-187.

Çınar, Mehmet Fatih: “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Atatürk Milliyetçiliği ve Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Görünümü” **Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.6, 2018, s. 79-95.

Çilliler, Yavuz: “**Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları**”, Akademik İncelemeler Dergisi, C.X, Sayı 2, 2015, s. 45-65.

Çoban, Melih: “Milliyetçilik Teorileri”, **Türk Yurdu**, Sayı 295, Mart 2012, s. 346.

Dinçkol Vural, Bihterin, Işık, Alper: “1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C.21, Sayı 1, 2015, s. 13-41.

Feyzioğlu, Turhan: **Atatürk ve Milliyetçilik**, 2. bs., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1987.

Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, 2. bs., İstanbul, Hil Yayın, 2008.

Georgeon, François: **Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930**, 1. bs., İstanbul, Yapıkredi Yayınları, 2006.

Georgeon, François: **Sultan Abdülhamid**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
Geertz, Clifford: **Kültürlerin Yorumlanması**, 1. bs., İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, 2010.

Giritli, İsmail: “Atatürk İlkeleri ve İnkılapçılığa Dair”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, 1997, s. 215-223.

Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, 1.bs., İstanbul, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2004.

Gökalp, Ziya: **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, 1. bs., İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001.

Gözler, Kemal: **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 20. bs., Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2016.

Gözler, Kemal: **Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi**, 1. bs., Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.

Güzel Polat, Ezgi: “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2011/3, s. 127-157.

Hayes, Carleton J: **Milliyetçilik: Bir Din**, 2. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2010.

Hitler, Adolf: **Kavgam**, 1. bs., İstanbul, Abaküs Yayın, 2004.

Hobsbawm, Eric J: **Milletler ve Milliyetçilik**, 4. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010.

İnalcık, Halil, Seyitdanlıoğlu, Mehmet: **Tanzimat**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

İnan, Afet: **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969.

Kafkasyalı Gülselcen, Emine: “Ulus-Devlet ve Ulusçuluk: 1990 Sonrası Balkanlar ve Orta Asya”, (2017), **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kakışım, Can: **Sınıf, Etnisite ve Kimlik**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Karaömerlioğlu, Asım: **Orada Bir Köy Var Uzakta**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Karpat, Kemal H: **Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, 1. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.

Kılıç, Murat: **Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Kılıç, Murat: “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, Aralık 2007, s. 113-140.

Kılıç, Murat: “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XII/24, 2012, s. 189-202.

Kushner, David: **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, 1. bs., İstanbul, Fener Yayınları, 1998.

Lenin, V.İ: **Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**, 11. bs., Ankara, Sol Yayınları, 2010.

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 4. bs., Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2010.

Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Komünist Manifesto**, 2. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2014.

Nairn, Tom: **Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus'a Bir Bakış**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Oran, Baskın: "Türk Teriminin Öyküsü", **21.Yüzyılda Milliyetçilik**, Ed. Elçin Aktoprak, A. Celil Kaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 34. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.

Özbudun, Ergun: **Türk Anayasa Hukuku**, 12. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2011.

Özkan Kerestecioğlu, İnci: "Milliyetçilik-Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına", **19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Ed. H. Birsen Örs, 5. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, 3. bs., Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009.

Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar**, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Özyüksel, Murat: **Feodalite ve Osmanlı Toplumu**, 1. bs., İstanbul, Derin Yayınları, 2007.

Parla, Taha: **Türkiye'de Anayasalar**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Renan, Ernest: **Nutuklar ve Konferanslar**, 1. bs., Ankara, Sakarya Basımevi, 1946.

Rousseau, Jean Jacques: **Toplum Sözleşmesi**, 9. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 26-27.

Sağlam, Fazıl: "Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslararası Normlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.17, 2000, s. 233-254.

Sağlam, Fazıl: “2001 Yılı Anayasa Değişikliğinin Yaratabileceği Bazı Sorunlar ve Bunların Çözüm Olanakları”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.19, 2002, s. 288-310.

Serbestoğlu, İbrahim: “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 29, Bahar 2011, s. 193-214.

Shils, Edward: “Primordial, Personal, Sacred And Civil Ties: Some Particular Observations On The Relationships Of Sociological Research and Theory”, **The British Journal of Sociology**, Vol: 8, No: 2, 1957, pp. 130-145.

Smith, Anthony D: **Milli Kimlik**, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

Smith, Anthony D: **Ulusların Etnik Kökeni**, 1. bs., Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

Stalin, J.V: **Eserler**, 1. bs., C.II, İstanbul, İnter Yayınları, 1989.

Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 27. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Tanör, Bülent: **Anayasal Gelişme Tezleri**, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Türker, Hasan: “Basında “Hanedan-ı Hilafet” Tartışmaları ve Hilafetin Kaldırılması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.III, Sayı 8, 1998, s. 67-92.

Uygun, Oktay: “Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.17, 2000, s. 256-272.

Üngör, Uğur Ümit: **Modern Türkiye'nin İnşası**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

Üstel, Füsun: “Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi”, **Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Weber, Max: **Sosyoloji Yazıları**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Yazıcı, Sedat, Yazıcı, Fatih: “Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 59, Güz 2011, s. 235-254.

Yuval-Davis, Nira: “Aidiyetler: Yerlilik ile Diaspora Arasında”, **21.Yüzyılda Milliyetçilik**, Ed. Umut Özkırımlı, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Zürcher, Eric Jan: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 26. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 109.

(Çevrimiçi), <http://referandum.secimsonuclari.com/1961-referandum-sonuclari/>, 14 Aralık 2016.

(Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYA%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391, 25 Aralık 2018.

YARARLANILAN RESMÎ GAZETELER

RG, 30 Ekim 1922, Sayı 307.

RG, 1 ve 2 Kasım 1922, Sayı 308.

RG, 4 Kasım 1923, Sayı 40.

RG, 3 Mart 1924, Sayı 431.

RG, 14 Nisan 1928, Sayı 863.

RG, 14 Nisan 1930, Sayı 1471.

RG. 28 Ekim 1933, Sayı 2540.

RG, 11 Aralık 1934, Sayı 2877.

RG. 13 Şubat 1937, Sayı 3533.

RG, 15 Ocak 1945, Sayı 5905.

RG, 31 Aralık 1952, Sayı 8297.

RG, 3 Aralık 1975, Sayı 15431.

RG, 24 Nisan 1983, Sayı 18027.

RG, 26 Haziran 1985, Sayı 18793.

RG, 28 Ocak 1992, Sayı 21125.

RG, 25 Ekim 1992, Sayı 21386.

RG, 18 Ağustos 1993, Sayı 21672.

RG, 14 Şubat 1994, Sayı 21849.

RG, 30 Haziran 1994, Sayı 21976.

RG, 9 Ağustos 1994, Sayı 22016.

RG, 26 Temmuz 1995, Sayı 22355.

RG, 17 Ekim 2001, Sayı 24556.

RG, 22 Kasım 2001, Sayı 24591.

RG, 19 Temmuz 2003, Sayı 25173.

RG, 22 Mayıs 2004, Sayı 25469.

RG, 16 Haziran 2007, Sayı 26554.

RG, 14 Aralık 2009, Sayı 27432.

RG, 13 Mayıs 2010, Sayı 27580.

RG. 11 Şubat 2017, Sayı 29976.

RG, 27 Nisan 2017, Sayı 30050 (Mükerrer).

YARARLANILAN TUTANAKLAR

C. H. P. 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 13.05.1935, 3. Toplantı, 1. Oturum.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 08.07.1965, C.30, 113. Birleşim.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 12.07.1965, C.30, 115. Birleşim.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 4.8.1982, C.7, 120. Birleşim.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 5.8.1982, C.7, 121. Birleşim.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 17.8.1982, C.7, 128. Birleşim.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 27.8.1982, C.9, 137. Birleşim.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 21.9.1982, C.10, 154. Birleşim.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 23.9.1982, C.10, 156. Birleşim.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 22.02.1964, C.20, 127. Birleşim.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 18.6.1965, C.42, 131. Birleşim.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 23.6.1965, C.42, 133. Birleşim.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 12.5.1982, C.6, 104. Birleşim.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 18.10.1982, C.7, 118. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 31.03.1926, C.23, 71. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 04.06.1928, C.4, 80. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 28.05.2009, C.45, 95. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, 05.02.1937, Devre:5, C.16, 33. İnikad.

Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, 09.03.1961, Karar: 27.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 30.03.1961, C.2, 34. Birleşim.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 03.04.1961, C.2, 36. Birleşim.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 04.04.1961, C.2, 37. Birleşim.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 07.04.1961, C.2, 40. Birleşim.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 18.4.1961, C.3, 47. Birleşim.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 26.04.1961, C.4, 54. Birleşim.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 4.5.1961, C.4, 60. Birleşim.